

AMBACHT & GEREEDSCHAP

In dit tijdschrift:

Verslag excursie Eynderhoof
29 april 2005

Reilat

Vergeten gebruik kruishout

Snoeibeitel

Tanden en schrapen

Gevelsteen in Ridderkerk

Reportages

(o.a. A&G op de beurs)

Lezers schrijven

Museaal

Boekennieuws

Wat is dat?

Tijdschrift van de Vereniging Ambacht & Gereedschap

OKTOBER 2005 Nr. 29

COLOFON

Colofon

Dit tijdschrift is een uitgave van de Vereniging Ambacht & Gereedschap. Het verschijnt twee keer per jaar.

Leden van Ambacht & Gereedschap hebben belangstelling voor de historie van de ambachten en het daarbij gebruikte gereedschap. Het zijn meestal verzamelaars van historische gereedschappen.

Bestuur

Hans Rode, voorzitter
Andries Boekhout, secretaris
Jan van Dam, penningmeester
Jan Blaas, tweede penningmeester
Gerrit Vink
Gijs Nederlof

Secretariaat

Boerhoorn 34
7861 BW OOSTERHESSELEN
tel. (0524) - 58 16 19
e-mail: a.p.boekhout@wxs.nl

Contributie per kalenderjaar:

leden: € 18,00
gezinsleden: € 10,00
donateurs: € 10,00
gironummer penningmeester Ambacht & Gereedschap
300741, Wanninkhagen 7, 3078 CW Rotterdam

Redactie

Gijs Nederlof
Herman Janse
Huub van den Akker
Emile van Binnebeke

Redactieadres

Jacob van Ruysdaellaan 11
2343 EN OEGSTGEEST
tel. (071) - 517 12 81
e-mail: g.nederlof@planet.nl

Website: <http://www.ambachtengereedschap.nl>

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder toestemming van de redactie.

Oude nummers kunnen nabesteld worden bij het secretariaat à € 3,40 per stuk.

ISSN 1389-1367

INHOUD

Ten Geleide	3
Van het Bestuur	4
Van de Redactie	5
Verlag voorjaarsexcursie Openluchtmuseum Eynderhoof 9 april 2005	6
Gezien in Eynderhoof: een gepopt dak	14
Ook in Eynderhoof: herdersschopjes	15
Hulpgereedschappen (1); de reilat	16
Een vergeten gebruik van het kruishout	18
De snoeibeitel	24
De timmerkist (gedicht)	27
Tanden en schrapen in de meubelmakerij	28
De tiendemaat	31
Werktuigen als offergaven	32
Gevelstenen: <i>Metselaar in Ridderkerk</i>	36
Reportages	
Van boom tot vat, tentoonstelling in Stedelijk Museum Lokeren (B.)	38
A&G op de beurs!	42
Restauratie Amerikaanse windmolen	44
Oude Ambachten- en Speelgoedmuseum	46
Opening Nederlands Dakpannenmuseum	49
Excursie Lips Slotenmuseum Dordrecht	50
Lezers schrijven	51
Mos, tandschaaf, lijmpot, belboor, ijsman Ötzi, Deense postzegels	
Opgemerkt	56
Dakpannenexpositie Arie Schellingerhout	
Boekennieuws	58
<i>Handel und Handwerk</i> , ambachten, handel en geldwezen	
Museaal	60
Scheepvaartmuseum Antwerpen, wijnmuseum Arnhem	
Agenda	62
Openluchtmuseum Arnhem, Dakornamenten, Open Dag Hout	
Wat is dat? Dat is dat!	65
Mesjes, ketel met branders	
Vraag & Aanbod	66
Samenvattingen / Summaries	68

TEN GELEIDE

Ten geleide

Vacature

Soms komt de gedachte boven drijven, deze inleiding een andere kop te geven dan het gebruikelijke 'Ten geleide'. Immers, een tijdschrift van dit gehalte lijkt me geen inleiding nodig te hebben. De inhoud spreekt toch voor zich? En als voorzitter heb ik bovendien vanaf deze plaats vaak de behoefte u 'iets aan te reiken', dat geen betrekking heeft op dit tijdschrift in het bijzonder. Zoals bijvoorbeeld onderstaande.

Het is zeker niet de eerste keer, dat we de vacature voor onze hoofdredacteur onder uw aandacht brengen. Ik doe dit hier heel nadrukkelijk nog eens. Voor de laatste maal?

Na ca. 12 jaar trouwe dienst (en hoe!) heeft Gijs Nederlof duidelijk aangegeven volgend jaar een punt achter zijn hoofdredacteurschap te willen zetten.

Eerlijk gezegd heb ik inmiddels helaas niet de illusie, dat één van u zich nu zomaar direct als vervanger aanmeldt. Toch zullen we samen onze schouders onder dit probleem moeten zetten. Daarom hebben we deze heikele zaak ook als apart punt op de agenda van onze eerstvolgende Algemene Ledenvergadering gezet.

Wacht dit moment niet af om te reageren. Al uw suggesties zijn nu reeds welkom.

**Het is geen loze kreet als ik zeg dat, de medewerking van velen ten spijt, het voortbestaan van ons blad op het spel staat. En waar zouden we als A&G zijn zonder tijdschrift?
Inderdaad: nergens!**

Hans Rode

VAN HET BESTUUR

Hoofdredacteur gezocht

Zoals al in de *Ten geleide* is aangekondigd, heeft Gijs Nederlof te kennen gegeven zijn redacteurschap te willen beëindigen. Als reeds niet eerder een nieuwe eindredacteur en lay-outman zijn aangetreden, wil hij in 2006 nog twee nummers van het tijdschrift begeleiden, waaronder het jubileumnummer t.g.v. het 15-jarig bestaan van Ambacht & Gereedschap volgend jaar. Voor meer informatie over de vacature verwijzen wij u graag naar de separate brief die bij de najaarszending 2005 is ingesloten.

Kennisbank

Bij onze vorige tijdschrifteditie stuurden we gedachtespinsels mee over een te realiseren informatiebron, die we - misschien wat hooghartig - Kennisbank noemden. Meerdere leden reageerden daarop door het toegevoegde vragenlijstje ingevuld te retourneren. Vriendelijk dank daarvoor! Maar hoewel het natuurlijk niet de bedoeling was iederéén daartoe te verplichten, viel het aantal inzendingen toch wel wat tegen: 28 van de circa 400 leden. Mocht u reden zien alsnog een signaal af te geven: dat kan nog steeds. Aan de inzending was geen sluitingstermijn verbonden! Als geheugensteuntje zal op de komende najaarsbijeenkomst de bedoelde vragenlijst opnieuw voor u klaar liggen.

We houden de ingezonden informatie graag ter beschikking en hopen er op een goede, verantwoorde manier gebruik van te kunnen maken. Die gegevens zullen we - als u daarmee hebt ingestemd - ook in de herziene ledenlijst opnemen, die binnenkort wordt uitgebracht.

Website van A&G professioneel

In het najaarstijdschrift van vorig jaar werd aangekondigd dat Arne Suverein en Jan Blaas de vernieuwing van de sterk verouderde website zouden gaan aanpakken. Het resultaat is nu een totaal nieuwe site die er dank zij de expertise van Arne al zeer professioneel uit ziet. Hoewel door omstandigheden de beschikbare tijd vaak een beperkende factor was, is er veel te zien. Dat men ons weet te vinden, blijkt uit een gemiddeld aantal bezoekers van zes per dag voor het afgelopen jaar. We zijn nog lang niet tevreden en er zijn nog veel ambitieuze plannen voor uitbreiding en verbetering. We hopen dat onze site op het lijstje van uw favorieten staat en het wordt altijd zeer gewaardeerd als u een berichtje achterlaat met uw mening en ideeën. Surf dan nu naar: ambachtengereedschap.nl

---

VAN DE REDACTIE

Verwelkoming nieuwe redacteuren!

Na herhaalde oproepen meldden zich ineens twee kandidaten tegelijkertijd die graag mee willen helpen in de redactie! Ondanks de hulp van vele 'onzichtbare handen', was het redactiewerk de laatste jaren vrijwel de taak van één man. Dat is niet alleen een onevenredige belasting, maar vooral kwetsbaar voor de continuïteit van ons blad. Ook vanuit het oogpunt van diversiteit van onderwerpen is het gunstig om binnen een team te kunnen overleggen en zo tot besluiten te komen. Ook het feit dat ieder zijn eigen ervaring en schrijfstijl meebrengt, zal zeker bijdragen aan keuze en diepgang van onderwerpen.

De nieuwe medewerkers zijn dr. Emile van Binnebeke, conservator bij het Openluchtmuseum in Arnhem en Huub van den Akker, architect te Zwanenburg. Huub stelt zichzelf alvast voor:

Ik ben Huub van den Akker, architect, niet meer zo 'piep' van lijf, dat is wat stijf, doch de computer in mijn kop werkt nog volop. Ik ben nog actief in het vak, zij het op een wat lager pitje dan voorheen.

Mijn werkzaamheden bij verschillende architectenbureaus, en vanaf 1980 in een eigen bureau omvatten in hoofdzaak het ontwerpen, uitwerken en begeleiden van nieuwbouwprojecten en soms ook wel renovatiewerken. Uit dien hoofde heb ik altijd belangstelling gehouden voor ambachten en gereedschappen, vooral uiteraard die welke betrekking hebben op de bouwkunde en aanverwante vakken. Ik hoop dat ik door mijn affectie voor ambacht en gereedschappen en mijn beroepservaring een zinnige bijdrage kan leveren aan het verenigingstijdschrift.

Nog meer schouders

Bij het doorbladeren van dit nummer komt u namen tegen, die u niet eerder als auteur kende.

Jan Neelen was zo vriendelijk het verslag van de excursie naar het Openluchtmuseum Eynderhoof te schrijven. De bijbehorende foto's komen dit keer van drie camera's: die van **Kors Verschoor**, **Paul van der Lugt** en mijzelf. Paul kan trouwens ook schrijven, zoals blijkt uit zijn reportages van o.a. het Stedelijk Museum te Lokeren (België).

Jan Verhoeven, **Johan de Punt** en **Gerrit van der Heide** (de laatste geen lid) zijn als gast-schrijvers inmiddels 'oude bekenden'. **Arie Schellingerhout**, deze keer niet met een artikel van eigen hand, kreeg twee volle pagina's die ik zonder zijn informatie niet had kunnen vullen. Nog anderen droegen hun steentje bij. U leest hun namen. Ik noem hier uitdrukkelijk **Lau van Wouwen**, die mij zijn aantekeningen van het bezoek aan het molenmakersbedrijf Verbij in Hoogmade ter beschikking stelde (zie de reportage) en **Hans Rode**, onder andere bekend van zijn rubrieken GEVELSTENEN en WAT IS DAT? Bovendien vindt u in dit nummer zijn reportage over de opening van het dakpannenmuseum van ons lid **Huub Mombers**. Overigens komen we Huubs naam o.a. tegen onder een stukje over het 'gepopte dak'. Dat ging zo: Huub zag in Eynderhoof een schuur met zo'n dak. Hij wilde er graag een foto van maken, maar zijn camera lag thuis. Vergeten! Huub zag mij stappen met camera. Hij schoot mij aan. Ik schoot zijn foto. Wij maakten een *deal*. Is het resultaat niet de moeite waard?

Gijs Nederlof

VERSLAG

Een museum dat gedreven wordt door louter vrijwilligers, ongeveer 275 stuks, waar wordt dat nog vertoond? Iets dergelijks spookte er steeds door mijn hoofd tijdens ons bezoek aan Eynderhoof. Misschien kan ik iets van die bewondering op de lezer overbrengen in het volgende relaas.

Voorjaarsexcursie zaterdag 9 april 2005:

Limburgs Openluchtmuseum Eynderhoof te Nederweert-Eind

Al ruim voor de aanvangstijd van de excursie stonden er veel auto's op het parkeerterrein, en je zag al meteen een paar bekende gezichten. Na inschrijving kwam ik met het kopje koffie en de Limburgse vlaai (uit eigen bakkerij!) aan een tafeltje terecht met leden uit Groningen, Gent en Blankenberge. Een mooi voorbeeld van de grote spreiding van de geïnteresseerden.

De gastheer van de dag, Twan Brouwers, kweet zich goed en enthousiast van zijn taak met de nadruk die hij legde op het vrijwilligerschap en vakmanschap van de medewerkers.

Vóór de middag zouden er twee keer twee rondleidingen zijn voor wie daar prijs opstel-

de, in groepen van ongeveer 20 personen. Anderen konden op eigen gelegenheid rondkijken. We mochten overal in, overal aankomen en vragen stellen zoveel we wilden.

Mijn rondleider bracht ons in de bakkerij (het Bakhoes) met twee broodovens naast elkaar. Daaronder twee rijsovens waarin het deeg kan rijzen. Die rijsovens krijgen hun warmte van de bodem van de eigenlijke oven. Volgens mij is dat een mooi voorbeeld van gebruik van 'lekwarmte'. Het stoken van zo'n oven is een kunst, hoorden we. De stoker ziet aan de kleur van het roet aan de bovenkant in de oven (zeg maar het gewelf) of de temperatuur goed is. Toch steekt hij nog zijn hand

een eindje in de oven om te voelen. Er wordt alleen voor demonstratie gebakken: brood, vlaai, knapkoek enzovoort. Van meel van diverse graansoorten, onder andere van het oergraan *spelt*, al sinds de Romeinse tijd (ongeveer vanaf het jaar 0) bekend in Limburg. Rondleider Twan laat zien dat het een moeilijke graansoort is, ingepakt in zijn dubbele kaffjes (pelletjes). Daarom moet het in feite twee keer gemalen worden. Eerst om de kaffjes te verwijderen, het pellen, en een tweede keer om de korrel tot meel te malen. Het speltmeel is gezond wegens zijn vele vitamines en proteïnen. Intussen is bakker Piet Gommers bezig met het maken van knapkoek, een kruidige boterkoek van ongeveer 11 cm rond. Eerst het deeg met de bekende deegroller plat rollen en daarna nog platter met een soort wringer zoals ik nog ken van de wasmachine in de jaren vijftig. Dan steekt hij er met een vorm de gekartelde deegkoeken uit die later in de oven gebakken worden. Voor het zover is, moeten wij weer verder, maar we mogen toch nog een stukje knapkoek proeven en later op de dag mogen we desgewenst wat van het baksel komen kopen. Toch is het niet de bedoeling om de beroepsbakkers concurrentie aan te doen. Daarom worden er bijvoorbeeld maximaal maar 20 broden per dag gebakken.

We leerden ook dat de vlaaiers niet te dik moet zijn, en de peertjes voor de fruitvlaaien zijn ook maar klein, eigenlijk maar 'keutelpeertjes' zegt de bakker. Die keutelpeertjes worden gedroogd met de restwarmte van de ovens. Tot drie keer toe gaan zij daar in. Dan zijn ze goed houdbaar. Ze zien er heel erg verschrompeld en zo goed als zwart uit, en zijn zo groot als een nootmuskaat. Later kunnen ze opgeweekt worden en als vlaai-vulling gebruikt.

We verlaten de bakkerij door de achteruitgang (=nooduitgang) richting plaggenhut. Zo'n hut werd door de veenarbeiders zelf gebouwd van de plaatselijk aanwezige materialen. Alles heeft er minimale afmetingen, van de ouderlijke bedstee tot het geitenstalletje. Verbazingwekkend dat mensen nog geen eeuw geleden zo geleefd hebben in de Peel. In de nabijheid ligt ook een ronde drinkwaterput met wanden van gestapelde turf.

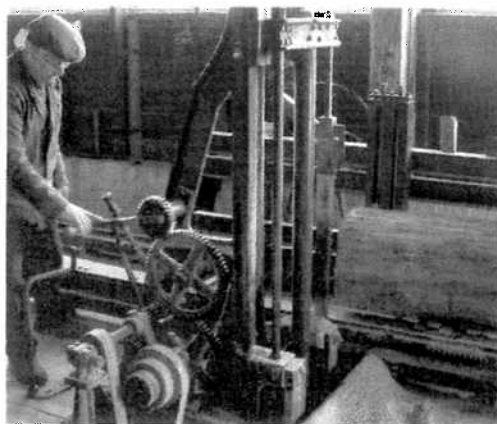

Men begon met een van wilgentenen gevlochten damwand van ongeveer twee meter in doorsnee en een meter hoog. De grond binnen deze tenen ring werd weggegraven en de ring zakte mee en bleef de diameter van de put bepalen. Als men water in de put kreeg, werd het verder graven vanzelf onmogelijk. Dan werden tegen de tenen ring en daarboven tegen de zandwand turfblokken gestapeld tot aan het maaiveld. Een houten afrastering om de put en een putboom met emmer en men had zijn drinkwatervoorziening. De turf filterde het grondwater maar gaf er ook zijn zuurgraad aan af. Naar het schijnt gaf dat zure water veel maagklachten bij de gebruikers. Naast deze turfput staat als contrast nog een archeologische vondst uit de streek: een Romeinse put van vuistdikke eikenhouten 'duigen'.

De smeden van Eynderhoof hebben goed hun best gedaan. Overal kom je in het museum de grappige wegwijzers tegen met een gesmeed handje. Voor het parkeerterrein aan de straat is de gildeboom geplaatst met aan zijn takken uitbeeldingen van de ambachten die in het museum aan bod komen, alles door eigen mensen in smeedwerk uitgevoerd. In de vriendenkamer die ook als trouwzaal dienst doet, hangt een grote smeedijzeren kroonluchter. Ook het monument voor de overleden vrijwilligers, 'gebroken leven', is vooral van smeedwerk gemaakt, in uiteenlopende, vaak zeer arbeidsintensieve technieken. Het thema is de levensloop, verbeeld in de vier jaargetijden.

In de zagerij was een machine van 1881 bezig planken te maken van een eiken stam van 50 - 60 cm dik. Maar stammen van een meter dik kan hij ook nog aan. Met een kettingtakel werd later een nieuwe stam op het loopwerk gehesen en met klemhaken stevig vastgedraaid. Na de lunch werd buiten met handkracht een eiken stam langsdoor gezaagd, het zogenoemde kraanzaagen. De stam lag op een stelling van meer dan twee meter hoog en een van de zagers staat boven op de stelling de zaag steeds naar boven te trekken, en onder de stelling staat de ander die naar beneden trekt. De bovenman leidt de zaag langs de getrokken streep en de onderman krijgt het zaagsel in zijn gezicht als de wind verkeerd staat. Een kraanzaag zoals deze is sinds de 17de eeuw in gebruik. De eeuwen daarvoor gebruikte men een raamzaag, een zaag die midden in een raam gespannen zit. Dit omdat het beschikbare staal nog niet voldoende kwaliteit had voor een niet-gespannen zaag van die afmetingen. Bij de demonstratie was goed te zien dat met iedere haal, net als bij de zaagmachine, de zaag steeds wat verder in het hout doordrong. Ongetwijfeld het gevolg van het vakmanschap van de zagenslijper/zetter en de zagers op leeftijd.

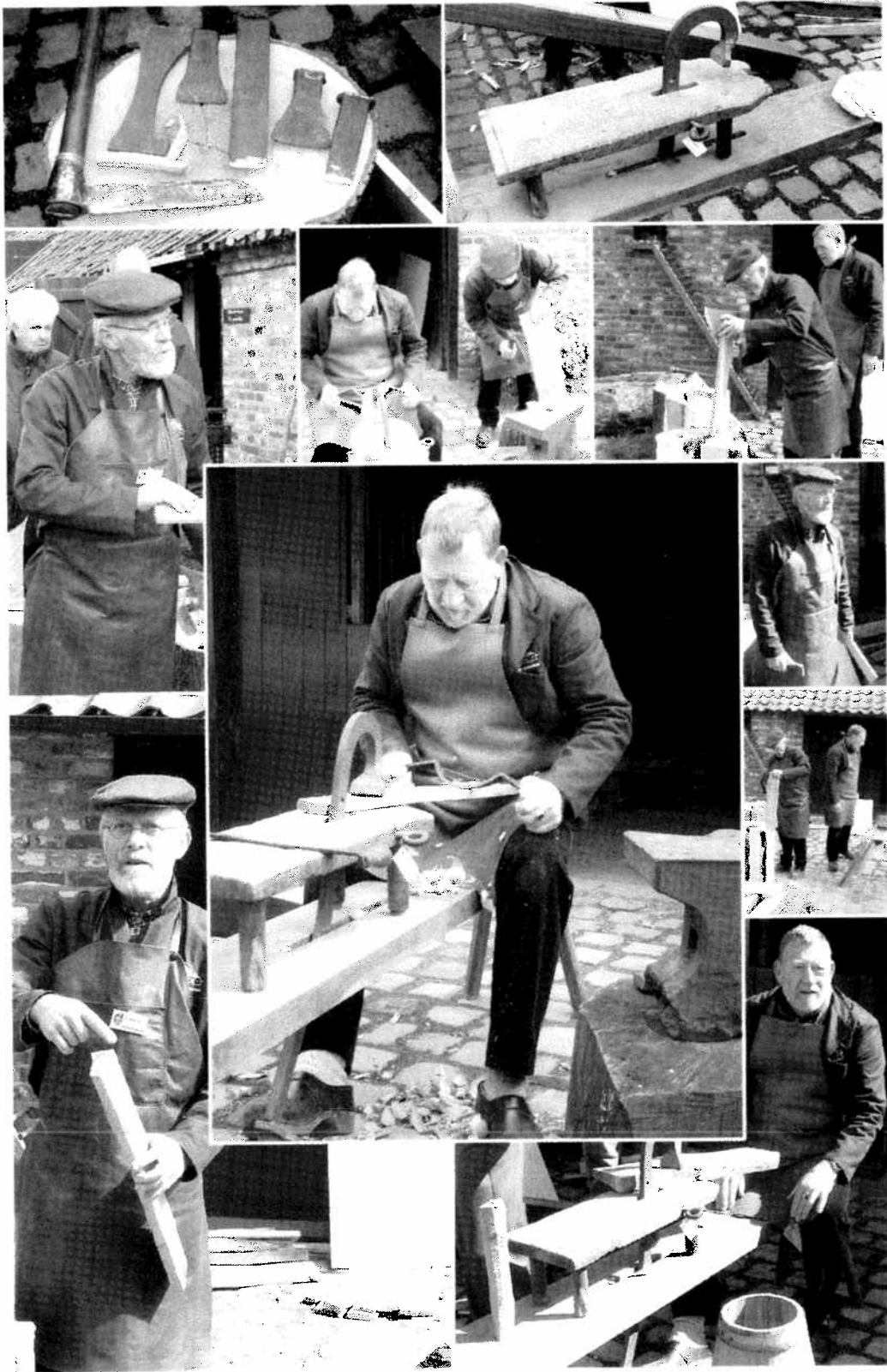

Achter de zagerij demonstreerden de gebroeders Bosma het maken van middeleeuwse gebinten. De balken werden met een pen en een gat aan elkaar verbonden. De verbinding werd met een toognagel, die er 'trekkend' in ging, vergrendeld. Echt mannenwerk. Prachtig vond ik het schaalmodel van een houten kapconstructie, die ook als een soort puzzel voor kinderen wordt gebruikt.

Lau en Johan, de kuipers, lieten zien hoe je van een eiken stamstuk duigen splijt. De duig wordt radiaal uit de stam gehaald. De ene kant van een duig zat dus dicht bij de kern van de stam en de andere kant dicht bij de schors. De favoriete manier van splijten gaat met een korte stompe wig. Deze wordt niet helemaal op het kernhout gezet maar ook nog een beetje op het spinthout. Met een voorhamer een paar klappen en dan splijt de rechtop staande stam in één keer uiteen. Met de kantrechtbijl met korte steel wordt het gespleten hout gefatsoeneerd: het spinthout eraf, het te

dunne stuk bij de kern eraf, op gelijke dikte brengen en boven en onder al iets smaller maken. Een mooie brede pank wordt de duig waar straks het spongat (vulopening) in komt. De ruwe duigen worden kruiselings opgestapeld onder een afdak en moeten drie jaar drogen. De kuiper moet dus minstens drie stapels hebben staan die ieder groot genoeg zijn voor een jaarproductie. In Eynderhoof is men nu eindelijk zover.

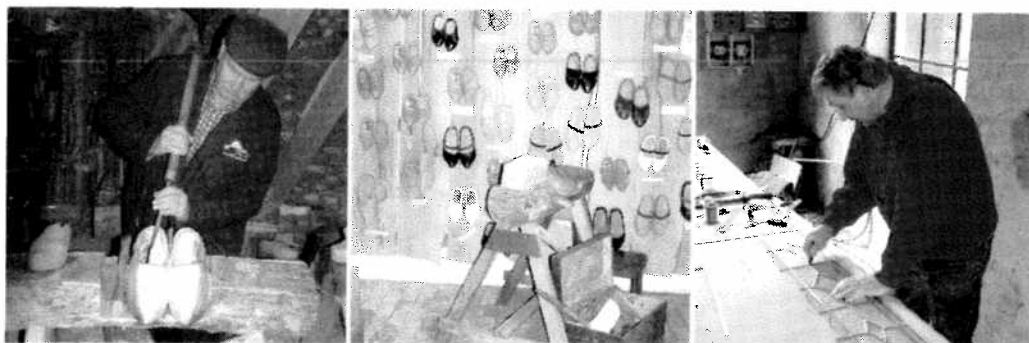

Bij de turfstecker ben ik per ongeluk niet geweest. Hopelijk spreken de plaatjes die onze fotografen maakten voor zichzelf.

van populier, maar van berk. Zijn Vlaamse tongval verried zijn Belgische herkomst. Hij was 60 km komen rijden om hier zijn demonstratie te komen geven.

Bij de glazenier en de klompenmaker wel. De laatste maakte een paar klompen nu eens niet

Het klapstuk van de middag waar je moeilijk omheen kon, was de ijzeren band die om het grote karwiel gelegd zou worden. Meer dan een uur was nodig om de band roodbruin-gloeïend te stoken. Vier man tilden hem toen met lange grijpijzers op en legden hem om het gereed liggende rad. Meteen begon iemand met een extra dikke tuinslang de band af te koelen, maar dat kon niet verhinderen dat het hout op verschillende plaatsen telkens weer vlam vatte. Wolken stoom! Langzaam trok de afkoelende ring dicht om het rad. Maar vanaf de plaats waar ik stond, leek er op een punt toch steeds nog ruimte te blijven tussen hout en ijzer. En de meningen van de omstanders waren verdeeld over de vraag of het nog wel goed zou komen. Als er een boekmaker bij was geweest had hij zeker weddenschappen kunnen afsluiten. Opeens werd er een zware as in het dompgat gestoken en het wiel recht op gezet. Aan de verder doorgestoken as werd het wiel door een paar man naar de blusbak gedragen en daarin gehangen. Al draaiend liep de ring door het wa-

ter. De smid controleerde intussen of de band mooi midden op het hout lag en met zware hamerslagen corrigeerde hij hier en daar nog wat. Maar hij was niet tevreden, want op een plaats keek je nog zo tussen hout en ijzer door: wel een centimeter ruimte! De verklaring was dat het oude houten rad op die plaats niet helemaal rond was. Kennelijk was daar meer hout weggerot dan op alle andere plaatsen. Toch hadden we een goed idee gekregen van het principe.

Hoeveel mensen er naar het bezoekerscentrum van de Grote Peel zijn gegaan, weet ik niet. Zelf gaf ik de voorkeur aan het informele samenzijn in De Herberg. Toen mijn gesprekspartner op ging stappen, bleek het tegen half vijf te lopen. Zo'n interessante dag is toch vlug om.

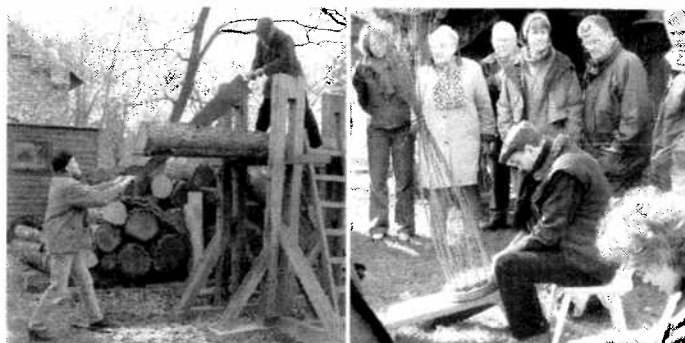
Hulde aan de evenementenwerkgroep en de vrijwilligers van Eynderhoof.

Jan Neelen

Boven en vorige pagina:
Het omleggen van een
ijzeren band om een
houten wiel gaat gepaard
met vuur en stoom.

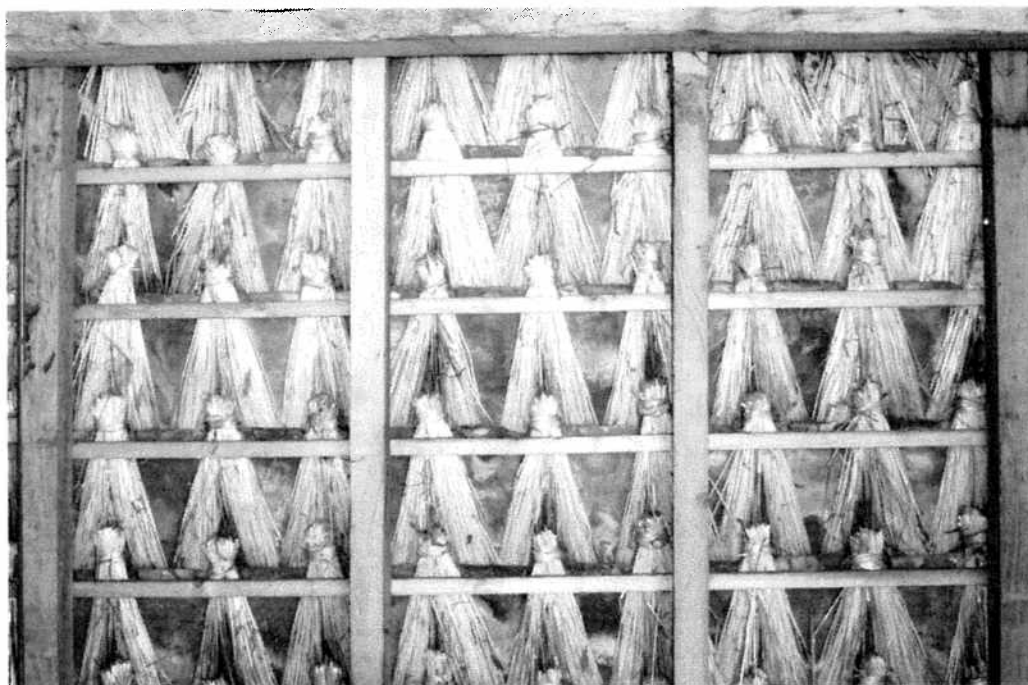
Rechts:
Beelden van het manden-
vlechten en kraanzagen.

Onder:
Relaxen aan het einde
van een enerverende dag.

foto's bij verslag Kors Verschoor, Paul van der Lugt en Gijs Nederlof

Gezien in Eynderhoof: een gepopt dak

In vroeger eeuwen was dakbeschot onder een pannendak ('de beschoten kap') niet altijd vanzelfsprekend. Het dak was vrijwel altijd gedekt met Oud Holle dakpannen. Dit had veelal te maken met kostenoverweging, immers een dak voorzien van houten delen kostte geld. Bij veel woningen keek men dan ook tegen de onderzijde van het pannendak, 'de onbeschoten kap'. Inventief als onze voorouders waren, bedacht men allerlei manieren om regendoorslag, wind en stuifsnieuw tegen te gaan. Zo was er het 'gestreken dak'. Hierbij werden alle dakpannen aan de binnenzijde afgesmeerd - *aangestreven* - met kalk die vermengd was met koehaar voor de wapening. Een emmertje koehaar haalde je toen nog gewoon bij het slachthuis. Nadeel van deze afdichtingsmethode was dat het ieder voorjaar weer nagekeken en bijgewerkt moest worden, omdat de najaarsstormen het dak in beweging hadden gebracht en delen kalk wegvielen. Ik geef het u te doen om half ondersteboven een dag lang pannen aan te smeren met een pannenstrijker.

Dan was er ook 'het gepopte dak'. Hierbij werd aan de onderzijde van de wel¹ van de dakpan en klem tegen de panlat, een gebonden bundeltje stro aangebracht dat aan de bovenzijde werd samengebonden met een strootje. Het leek op een stropop. In sommige delen van het land spreekt men ook wel van een dok en dan heet zo'n dak 'het gedokte dak'. Stuifsnieuw en westenwind hadden zo minder kans de zolder of vliering binnen te dringen. Tegenwoordig zijn vrijwel alle daken voorzien van een beschot, al dan niet geïsoleerd. Met de komst van de machinale dakpan, de Verbeterde Holle dakpan, aan het eind van de 19de eeuw waren stropoppen niet meer nodig. Als we tegenwoordig een gepopt of gedokt dak tegenkomen, is dat een zeldzaamheid. We vinden ze eigenlijk alleen maar in openluchtmusea.

Huub Mombers, dakpannenspecialist

1. Wel: is de overslag of omwelling, meestal rechts, van de dakpan. Een dakpan bestaat uit een goot (watergoot) en een wel (omslag).

Ook in Eynderhoof: herdersschopjes

Ik weet niet of in de omvangrijke inventaris van Openluchtmuseum Eynderhoof herderschopjes voorkomen. Maar ze waren er op 9 april jl. wél.

Ons lid **Henk van de Laar** uit Son en Breugel had er namelijk twee meegebracht om te laten zien. 'Want', zei hij, 'daar hebben jullie het over gehad!' Het blijkt dat de houdbaarheidstermijn van ons tijdschrift beter is dan mijn geheugen, want ik moest het even opzoeken. In het oktobernummer 2003 wijdden wij enkele regeltjes aan binnengekomen reacties op een oproep 'standbeelden'. Ik citeer: 'In veel gevallen is de beroepsbeoefenaar uitgebeeld met zijn attributen. U weet, als bestuur nemen we de interpretatie van de begrippen *ambacht* en *gereedschap* ruim. Ook, bijvoorbeeld, het 'groene ambacht' kent zijn onderzoekers en verzamelaars. Neem de herder met zijn herdersschopje. Je kunt je afvragen: hoeveel modellen bestonden er in ons land, hoe werden ze gemaakt, zijn er verzamelingen/verzamelaars van?'

Henk vertelde dat hij een enorme verzameling heeft van gereedschappen en uiteenlopende spullen uit de oude doos. Waaronder de hierbij afgebeelde herdersschopjes of kluutschopjes (zonder de lange steel). In het dialect ook bekend als *schepersschupke* of *mak(ke)*.

Een schaapherder had altijd een schopje bij zich waarmee hij kluitjes aarde gooide naar een schaap dat de verkeerde kant op ging. Dit symbool heeft in de r.k.-kerk een plaats gekregen: bij hun installatie kregen pastoors een herdersschopje. Zulke schopjes zijn te zien in het museum van de kerk in Gennep.

Het Noordbrabants Museum te 's-Hertogenbosch heeft in zijn collectie twee 19de eeuwse schopjes met afmetingen van 12 x 5,5 x 2,5 cm, respectievelijk 19 x 6,8 x 4,5 cm.

In een volgend nummer hopen we een afzonderlijk artikel aan het herdersschopje te wijden.

GN

Hulpgereedschappen (1)

De reilat

Hub. van den Akker

Over gereedschappen wordt (gelukkig) veel geschreven. Maar over hulpgereedschappen, veelal door de vaklieden zelf vervaardigd, daarentegen weinig of niets. Derhalve zal ik proberen in een aantal artikelen hierover iets te vertellen.

Mijn eerste artikel gaat over reilatten.

Voor houtwerk zoals fijn timmerwerk en meubelwerk worden behalve balken en latten en dergelijke ook veel onderdelen in de vorm van planken, ook wel schroten of delen genoemd, toegepast. Indien het hout een grote lengte en breedte heeft ten opzichte van de dikte spreekt men van een plank.

Gaaf en vlak

Deze planken dienen voor mooi timmer- en meubelwerk behalve gaaf ook goed vlak, recht en niet scheluw te zijn. Bij een scheluwe plank liggen de vier hoekpunten niet op dezelfde hoogte. Daar ruw (handels)hout door bezaging en werking door temperatuur en vocht meestal niet zuiver vlak is, moet dit door middel van schaven met een voorloper of rijschaaf worden glad- en vlakgemaakt.

Door werking van het hout is een plank soms hol (figuur 1), bol (figuur 2), krom (figuur 3), of scheluw (figuur 4). Bij de plank volgens figuur 1 en 2 zijn de lijnen tussen de punten A-B en C-D een kromme, doch liggen in één

vlak; Bij die volgens figuur 3 ligt de kromme tussen de punten A-C en B-D, maar liggen ook in één vlak. Bij de plank volgens figuur 4 zijn de lijnen tussen de punten A-B-C-D rechten of krommen, doch liggen deze niet in één vlak.

Slechts als alle lijnen rechten zijn en alle punten in één vlak liggen is er sprake van een 'vlakke' plank, zie figuur 5.

Controle

Het controleren van de platheid/rechtheid en vlakheid geschiedt respectievelijk met een winkelhaak, (figuur 5a), een rei (figuur 5b) en reilatten (figuur 5c).

Reilatten zijn van hardhout, recht en van gelijke breedte met een afmeting van ongeveer 500 x 30 x 15 mm.

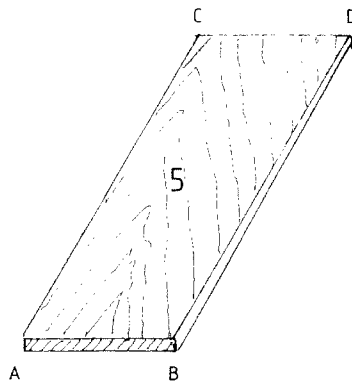
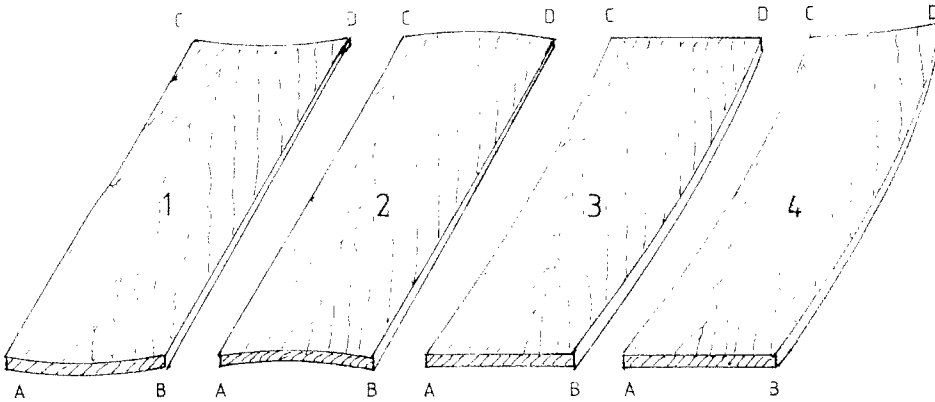
Kijkend over de reilatten op een plank dienen bij een zuiver vlakke plank de punten RA-RB-RC-RD in één vlak te liggen.

In onbruik geraakt

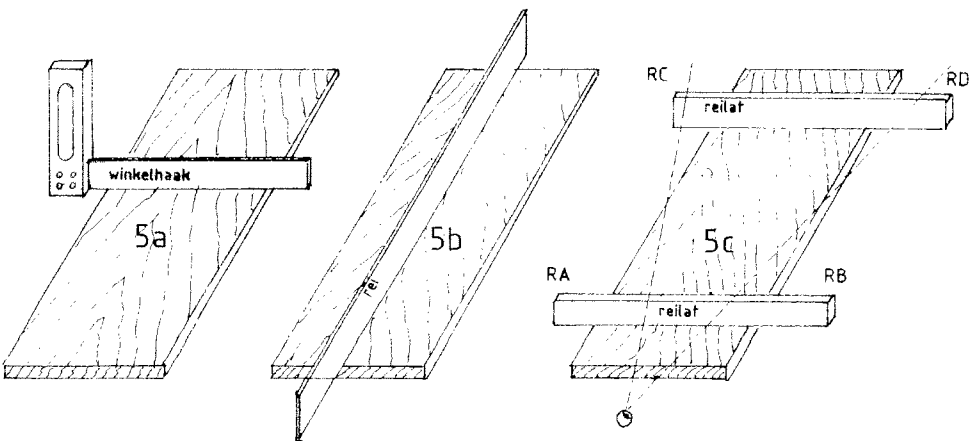
Daar geoefende houtbewerkers bij het schaven vaak op 'gevoel' werken en hoogstens ter controle nog eens over de bewerkte plank zelf kijken zonder reilatten, zijn deze veelal in onbruik geraakt. Slechts bij de opleiding van timmerlieden en meubelmakers worden ze nog wel eens bij oefenstukken gebruikt.

Literatuur

A. Lombaert, *Hout 1. Gereedschappen*, De Sikkels, Antwerpen 1960

- 1. Holle plank
- 2. Bolle plank
- 3. Kromme plank
- 4. Scheluwe plank
- 5. Vlakke plank
- 5a Controle met winkelhaak
- 5b Controle met rei
- 5c Controle met reilatten

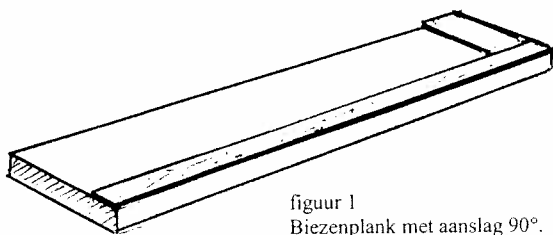
Een vergeten gebruik van het kruishout

Jan Verhoeven, Schoonhoven

Dat het kruishout een van de belangrijkste stukken gereedschap is tijdens het afschrijven, weet vrijwel elke houtbewerker. Allereerst werd het kruishout in het verleden gebruikt bij het op breedte en dikte schaven van de onderdelen die men nodig had voor het werkstuk. Zeker in de tijd dat de houtverbindingen nog met de hand werden uitgevoerd, was het zuiver afschrijven uiterst belangrijk. Het kruishout was een onmisbaar stuk gereedschap bij het afschrijven van pen-en-gatverbindingen, liplassen enzovoort. Ook werd het kruishout gebruikt bij het afschrijven van de scharnierbladen en de voorkant van de slotkast. Dat er nog een ander gebruik van het kruishout was, namelijk smalle biezen van finer snijden, is min of meer in het grote vergeetboek terechtgekomen. Hierover gaat dit artikeltje.

Biezen in de meubelmakerij

In de meubelmakerij werd dikwijls inlegwerk van smalle biezen toegepast bij luxe meubilair (zie paneelgalerij op bladzijde 23, midden- en rechtsbo-

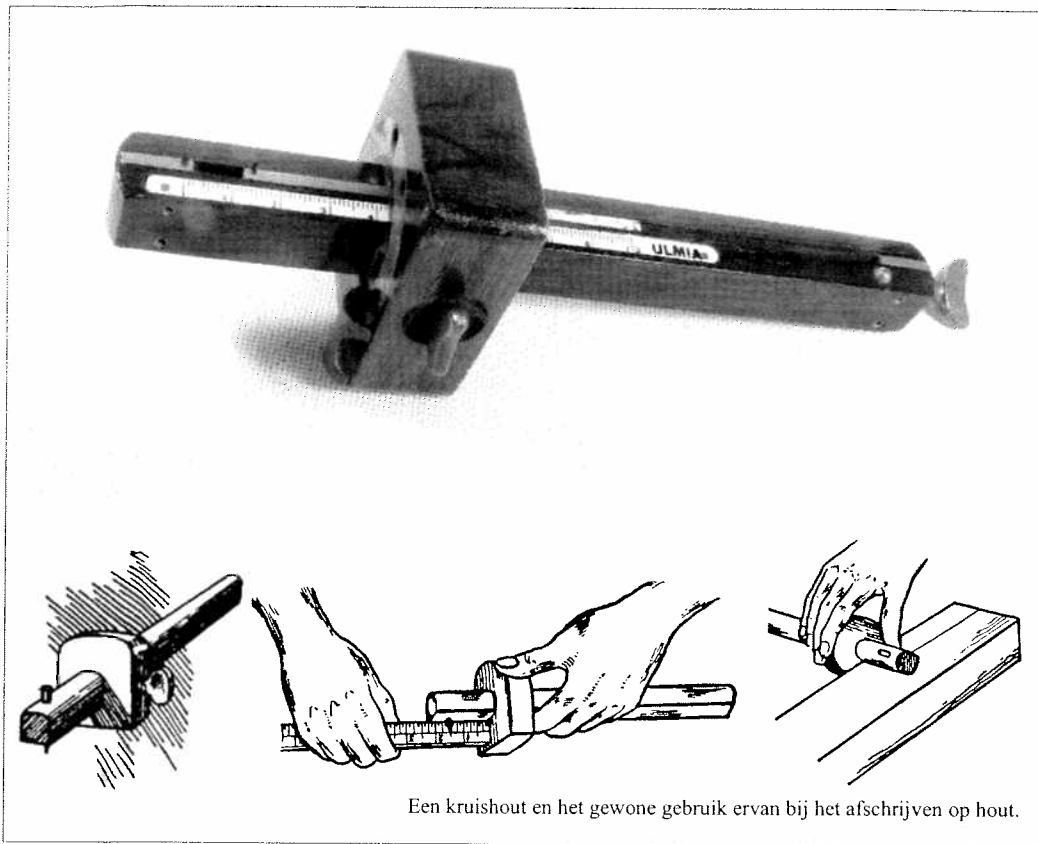
figuur 1
Biezenplank met aanslag 90°.

ven). Deze biezen werden met een kruishout gesneden op een biezenplank. Een biezenplank is ca. 60 cm lang en 15 cm breed. Aan de lange

zijde werd evenwijdig aan het zijvlak een strook finer gelijmd van ca. 2½ cm breed. Deze strook werd, nadat de lijm droog was, zuiver parallel gesneden met het kruishout. Daarna werd er aan de korte kant als aanslag een stuk finer gelijmd en op zuiver 90° gesneden (zie fig. 1).

Als het om een enkele bies ging, werd het kruishout in zijn alledaagse vorm gebruikt. Het stalen stiftje werd dan met een zoetvijltje messcherp geslepen (zie fig. 2).

Kwam het biezensnijden regelmatig voor, dan werd er meestal een kruishout omgebouwd voor dit speciale doel. Op de plaats van het stalen stiftje werd een vierkant gat gemaakt van 8 mm; één zijde aan de kopkant verliep

Een kruishout en het gewone gebruik ervan bij het afschrijven op hout.

iets schuin naar de binnenzijde. In het gat werd een stalen mesje geplaatst en vastgezet met een hardhouten wigje (zie fig. 3).

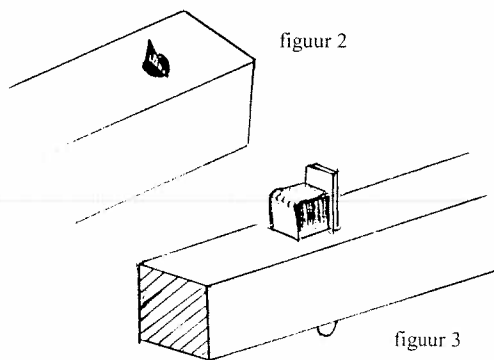
Mijn eerste ervaring om met een kruishout biezen te snijden, deed ik op in 1944 op de ambachtsschool (nog een echte!) bij mijn nog steeds gerespecteerde leraar J.W. Evers.

Dambordpatroon

Als eerste werkstuk moest er een dambord worden gemaakt. Er werden vijf stroken van een donkere en vijf stroken van een lichtere houtsoort gesneden met het kruishout. De stroken waren 4 cm breed en ongeveer 45 cm lang. De stroken moesten om en om op een vel pakpapier van ca. 50 x 50 cm worden gelijmd met warme vleeslijm. Het papier was vooraf vochtig gemaakt, zodat het enigszins kon zwellen. Het werd rondom gelijmd op

een tijdelijk paneel.

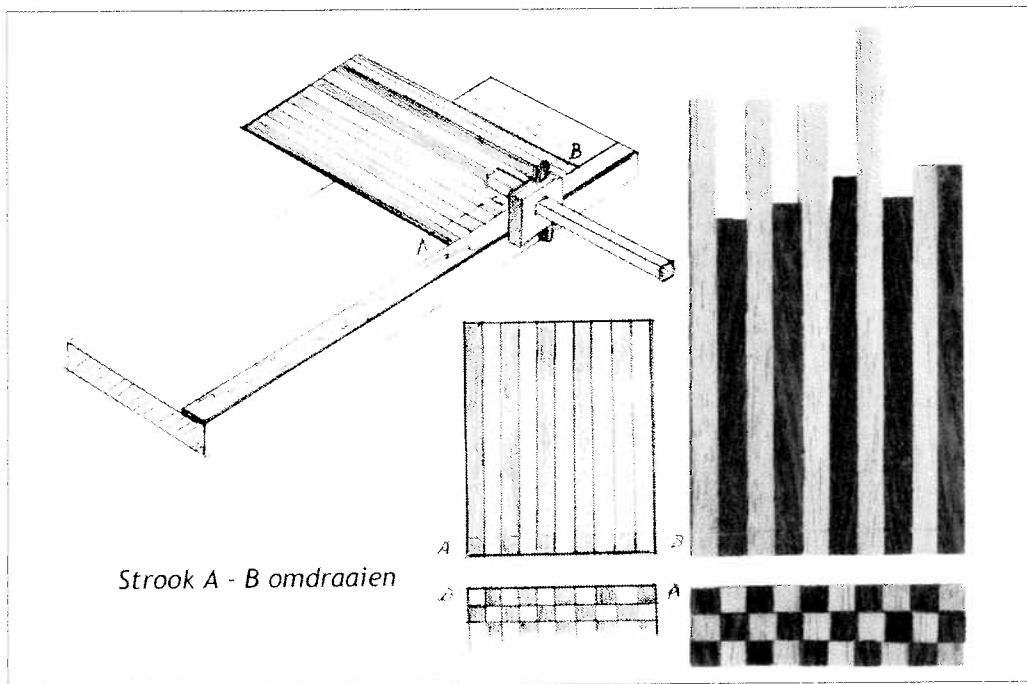
Als de lijm droog was, was tevens het papier strak getrokken. Het papier met de daarop geplakte stroken werd rondom losgesneden van het tijdelijke paneel. Het patroon van de samenstel-

figuur 2

figuur 3

ling was op dat moment een gestreept oppervlak van 40 cm breed. Dit geheel werd aan één kops kant zuiver op 90°

figuur 4 Dambordpatroon. Linksboven de biezenplank.

gesneden en daarna met het kruishout, dat nog steeds op zijn zelfde breedtemaat is afgesteld, in wederom tien stroken gesneden (zie fig. 4). Van deze tien stroken worden er vijf omgedraaid, zodat de linkerzijde aan de rechterkant komt. Dit geheel komt net zo als hiervóór weer op een vel papier. Daags daarna werd het geheel weer losgesneden.

Het dambordpatroon is nu in zijn geheel aanwezig, maar moet nog definitief op een paneel worden gelijmd. De achterkant van het paneel werd meestal belijmd met een schaakbordpatroon dat was gemaakt door een medeleerling.

Het definitieve lijmwerk gebeurde onder de fineerpers. Na het perswerk moesten de tijdelijke papierlagen nog worden verwijderd. Dit gebeurde door het papier te bevochtigen met een natte spons. Iets later kon het natte papier er gemakkelijk worden afgenomen. Daarna volgde nog het schuren en afwerken.

Samengestelde biezen

De meest eenvoudige toepassing van ingelegde biezen is om bijvoorbeeld in een donker paneel een lichte bies in te leggen (zie paneelgalerij) of omgekeerd in een licht paneel een donkere bies. Met wat meer fantasie is het mogelijk om met behulp van kruishout en biezenplank een grotere diversiteit van biezen te ontwerpen. Een eenvoudige bies is samen te stellen door een smal reepje finer aan de kopse kant van een vel finer te snijden. Dit reepje aan beide zijden voorzien van een zeer smal biesje van een contrasterende kleur (model A).

Ingewikkelder worden de bewerkingen bij model B. Hier zijn vooraf een aantal smalle biesjes tijdelijk aaneengelijmd op papier, zoals bij de methode dambord. Daarna worden ze zuiver haaks afgekort met het kruishout op een van tevoren bepaalde lengte. Om het risico van het breken van het finer te beperken, is alleen inkrassen met

het kruishout aan te bevelen. Daarna wordt met een scherp stanleymes van beide zijden af de kopse naad doorgesneden. Deze geblokte dwarse stroken wederom tijdelijk op papier lijmen. Het patroon verkrijgt men door de strookjes één blokje naar links of rechts te verschuiven.

Na het drogen van de lijm zijn er van het nu ontstane geheel interessant gedecoreerde biezen te snijden.

Door de aanslag aan de kopkant van de biezenplank te veranderen van 90° naar 45° ontstaan er weer geheel andere mogelijkheden om biezen samen te stellen. Men snijdt in dit geval een vel fineer onder 45° door. Van de ontstane schuine zijde snijdt men daarna met het kruishout smalle reepjes. Met twee van deze reepjes is nu een visgraat te vormen, die weer aan beide zijden wordt voorzien van een heel smal

biesje (model C1). De nu ontstane bies is door de tijd heen altijd een zeer gewaardeerd patroon gebleken.

Door, zoals hiervoor, weer een tijdelijk geheel te maken van om en om geplakte strookjes op papier, kan men weer een geheel nieuwe bron aanboren om biezen samen te stellen. Het gevormde geheel wordt ook hier onder 45° doorgesneden; ook nu weer smalle of minder smalle reepjes van de schuin gesneden kant snijden. Met deze smalle reepjes is weer een visgraat te vormen, die nu een geblokt effect heeft verkregen (model C2). Op deze manier zijn er met wat nadenken eindeloos veel vormen van biezen samen te stellen.

Kubussen

Een geheel andere variant is het samenstellen van kubussen. Deze kubus-

model A

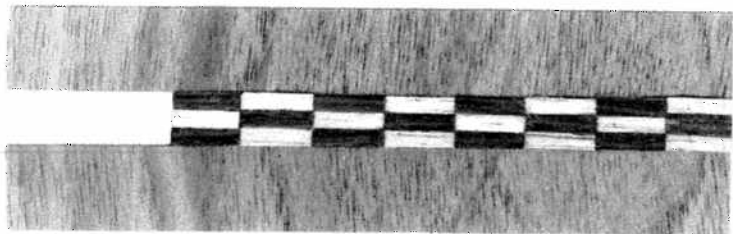
model B1

Uit B1 is een strook gesneden, (witte achtergrond) die toegepast is in B2.

model B2

model C1

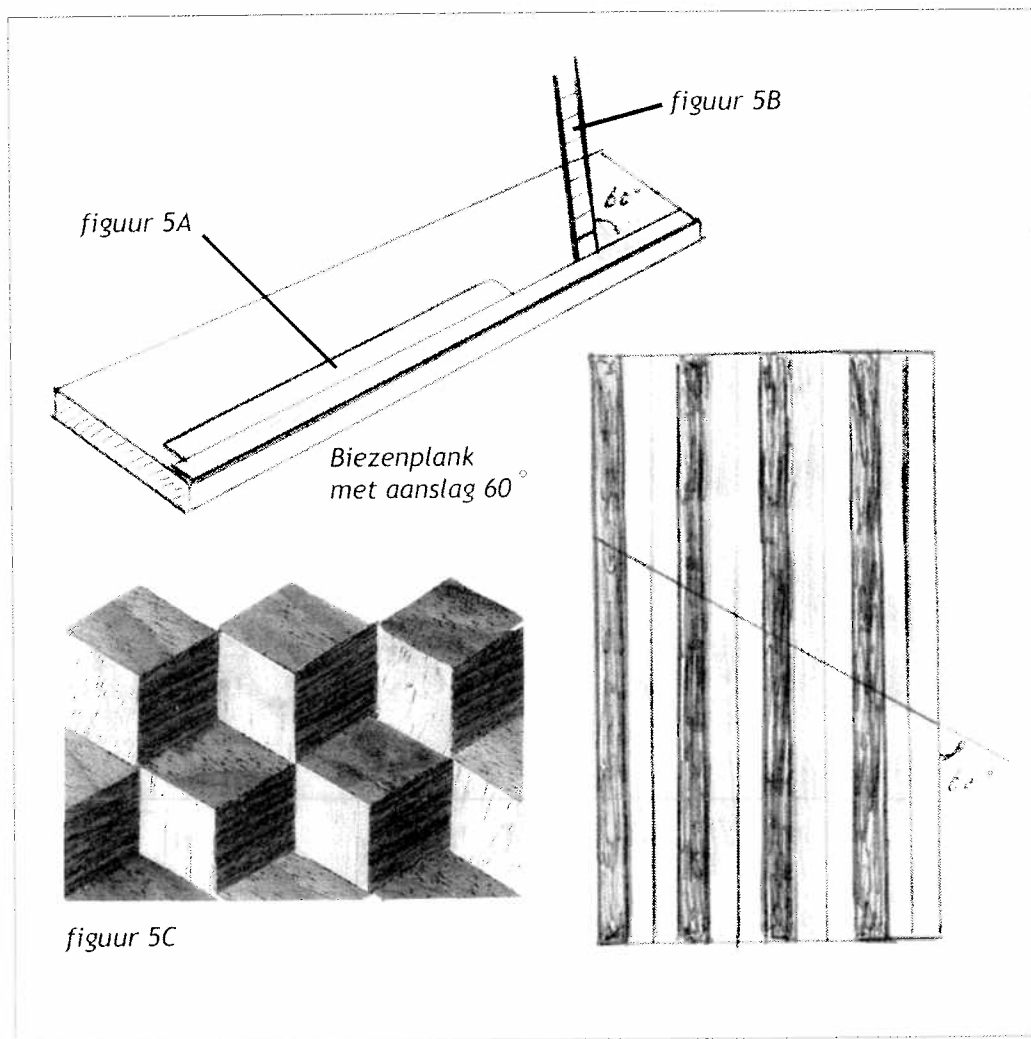
model C2

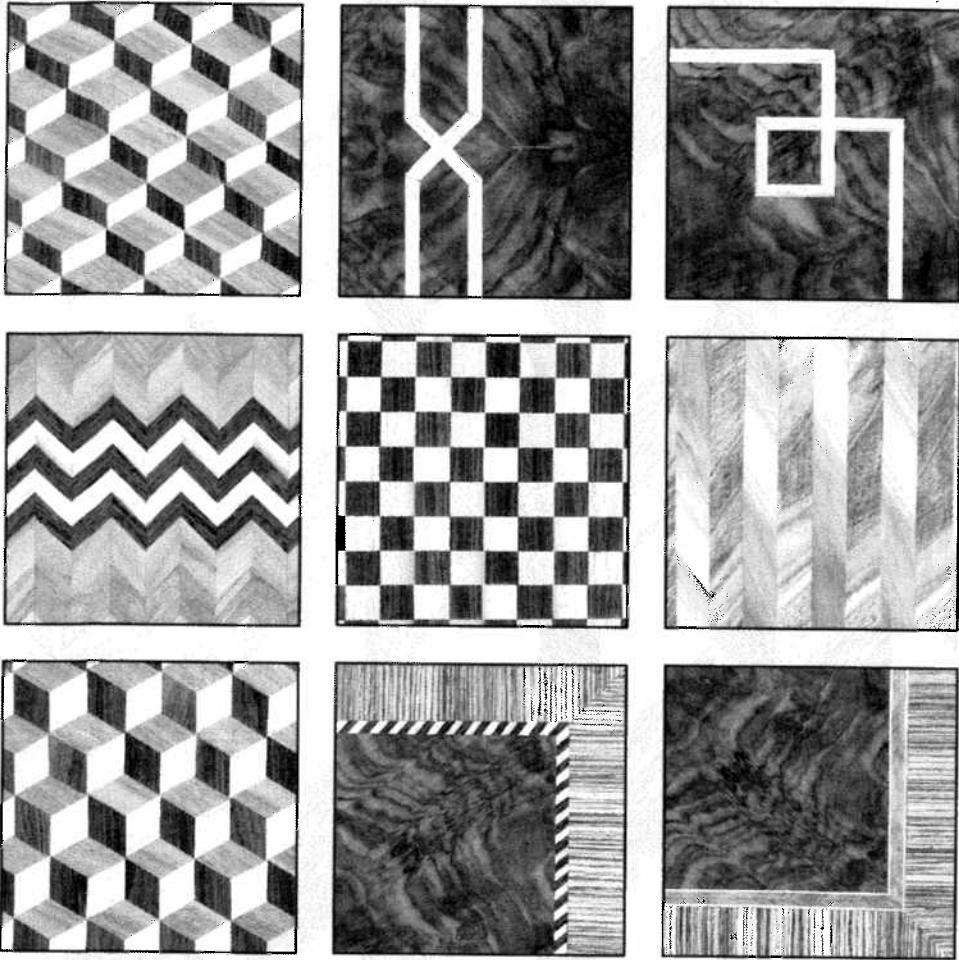
sen worden uitgevoerd in drie soorten finer, bijvoorbeeld berken (licht), noten (midden) en palissander (donker). Om kubussen te maken, hebben we een biezenplank nodig waarvan de aanslag aan de kop is uitgevoerd in een hoek van 60°. Allereerst worden de gekozen houtsoorten met een kruishout op een bepaalde breedte gesneden (fig. 5A). Deze stroken worden daarna tegen de aanslag aan de kopzijde van de biezenplank onder een hoek van 60° gesneden. Dit gebeurt ook met het kruishout dat nog steeds op dezelfde maat staat afgesteld als bij het snijden van de stroken in de lengterichting. Door deze bewerking ontstaan er onderdeeltjes in de vorm van een parallellogram met

hoeken van respectievelijk 60° en 120° (fig. 5B). Door kleur en structuur op een bepaalde manier te rangschikken ontstaat er een trompe-l'oeilachtig geheel (fig. 5C).

Blokje voor blokje snijden is een leuk, maar nogal arbeidsintensief werk. Een methode om dit werk sneller uit te voeren, is weer, zoals bij het samenstellen van biezen: namelijk de op breedte gesneden biezen tijdelijk op papier te plakken. Daarna de gehele kopkant onder een hoek van 60° snijden, vervolgens weer met het kruishout op dezelfde breedte snijden zoals men ook heeft gedaan toen men ze per stuk sneed. Hieruit ontstaat een strook van een aantal op papier gelijmde blokken. Na het

figuur 5 Kubussen.

Paneelgalerij

Deze fotocollage toont negen paneeltjes met als vervaagde achtergrond een tiende paneeltje, alle vervaardigd door de auteur. Elk paneeltje is 19 x 19 cm.

snijden kan men de lijm oplossen door de stroken in een bak water onder te dompelen. Voorwaarde is wel dat men een in water oplosbare lijm gebruikt. Na droging van het finier het geheel op patroon aaneenzetten, een dankbaar werk.

Met heel veel voldoening heb ik het een en ander op papier gezet omtrent een vrijwel vergeten manier van het gebruik van het kruishout. Tevens is het maar een klein facet van het meubelmakersambacht en het komt

nog nauwelijks in de praktijk aan de orde. Het is volgens mij belangrijk dat dergelijke deelgebieden, ook in andere ambachten, eens naar voren worden gebracht.

Literatuur

- Constructieleer voor meubelmakers, deel 2, ca. 1943. Dictaat Iste Ambachtsschool, Tamboerstraat Rotterdam
- Vakblad voor de Meubelindustrie, 29ste jaargang No. 43, 23 juli 1948

De snoeibeitel

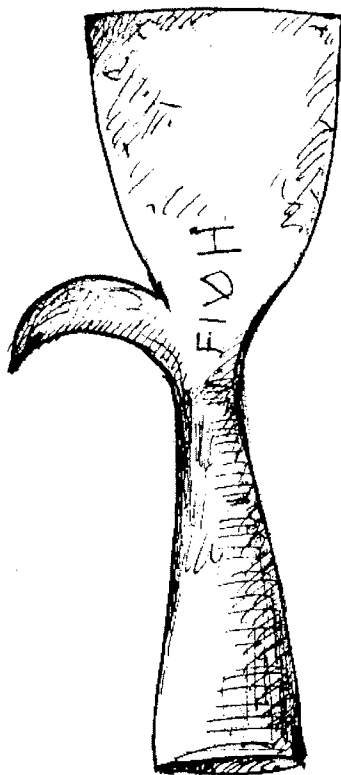
Johan De Punt Mere (B.)

Het voorwerp dat wij nu behandelen werd gebruikt in de boomgaard. Het museum van de Heemkundige Kring Epe-Mere bekwam het door schenking en het is afkomstig van een hoeve in Herne (Hellingen). Het is een aardig stukje smeedwerk gemerkt met de initialen van de eigenaar (F1 VD H). Dit toont aan dat dit stuk gereedschap wel eens uitgeleend werd.

Het gereedschap bestaat uit drie onderdelen: een driehoekige beitel, een gekromd uitsteeksel en een gesloten steelhuis. De driehoekige beitel is langs de bovenzijde licht gebogen en heeft daar een scherpe snede. De snede is 96 mm lang. Het uitsteeksel is puntig en naar onder geplooid, zijn bovenzijde en onderzijde zijn niet scherp. Het steelhuis heeft een opening om de lange, houten steel met een nagel of vijs vast te zetten. De totale lengte van het stuk bedraagt 256 mm.¹ Het voorwerp heeft duidelijk een dubbele functie. Enerzijds kan men met de beitel steken, anderzijds kan men met de haak takken wegtrekken of aftrekken. Het is duidelijk dat aan dit voorwerp twee gereedschappen voorafgingen. Wij vonden deze terug in een beschrijving van het alaam van de hovenier (1672).²

Het eerste voorwerp noemt men in dat werk een *risp-yzer* (rupsenschaar, zie b op de plaat van *De Nederlandschen Hovenier*). De voorstelling geeft een K-vormig voorwerp bevestigd op een

J. DE PUNT

gesloten steelhuis met bijhorende lange steel. De omschrijving is duidelijk 'om de boomen te suyveren van risp-nesten, het is ook bequaem om de peiren van de boomen te krygen'. In hetzelfde artikel vinden we ook een afbeelding terug van de snoeibeitel (E). Het is een eenvoudig, driehoekig mes zonder haak en 'is seer bequaem om alle dorre tacken mede af te stooten oft van onder met eenen hamer daer tegen te kloppen en alsoo de boomen te suyveren.'

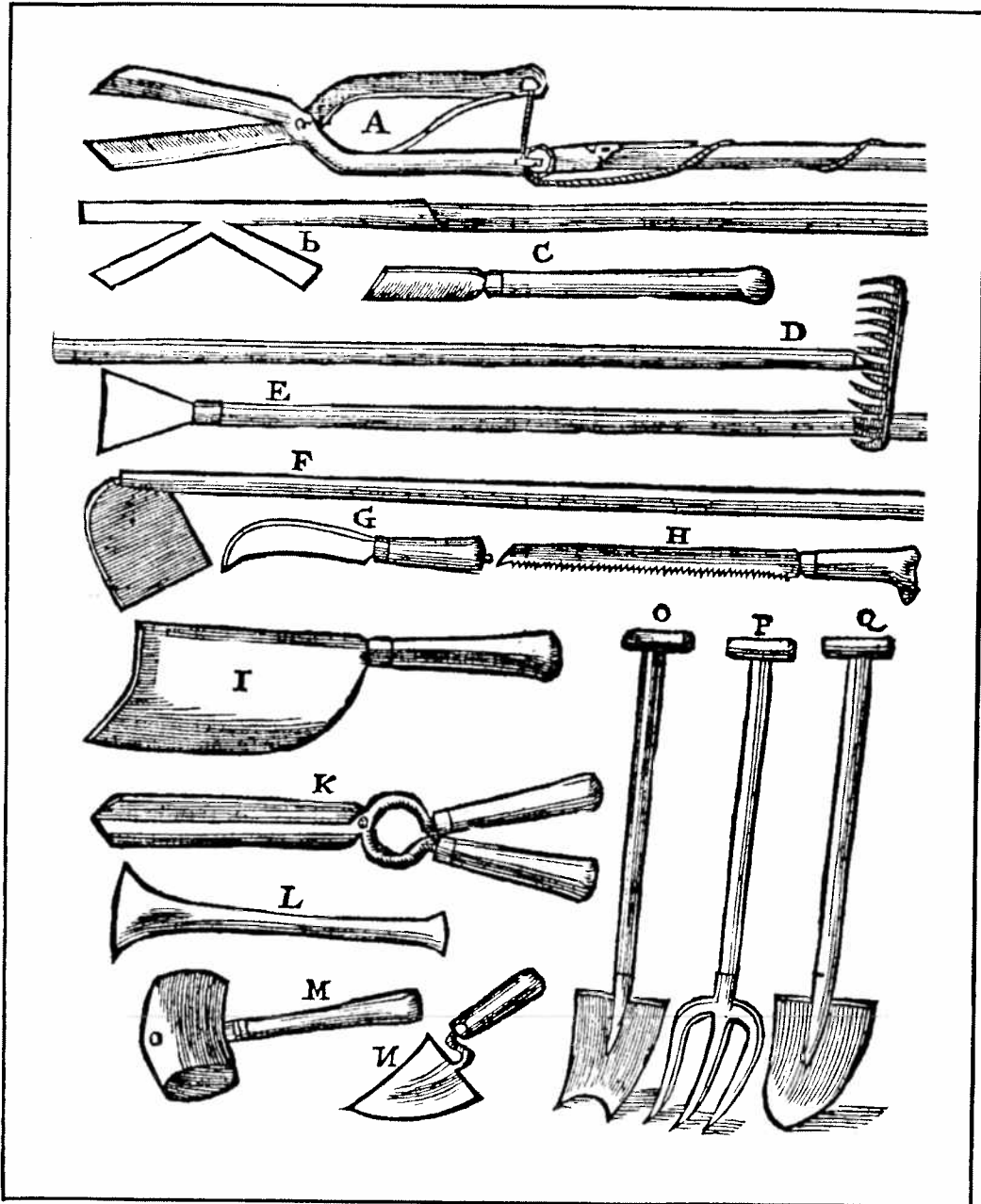
In 1792 zien we het gecombineerde voorwerp opduiken.³ De bijhorende omschrijving is duidelijk genoeg: 'zal men een instrument van yzer of staal laeten maeken en dit aen eenen langen stok in de oog 0 vastmaeken, met het welk men de takken zal afstooten, of

met het krom mes B afrekken, volgens dat het zal vereyschen : zommige doen dit uyt hand, andere gebruyken eenen hamer'.

In het overzichtswerk komt het voorwerp nog meerdere malen voor, telkens onder licht gewijzigde vorm. De snoeibeitel heeft nog een variante uitvoering met een haak aan de bo-

venzijde van de beitel.

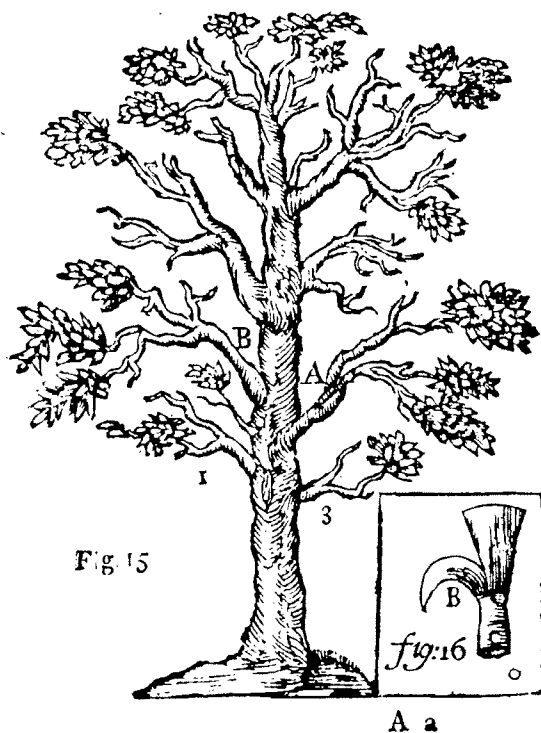
Uit voorgaande beschrijving is het gebruik reeds aangehaald, met name het verwijderen van dunne takken. Deze takken konden wilde scheuten zijn die een wildgroei vormden in de boom. Het konden ook dorre takken zijn die men eveneens wegsnoeide. Ook kunnen

Plaat uit *De Nederlandschen Hovenier*, Brussel 1672

deze takken rupsennesten bevatten en diende men deze wettelijk te vernietigen. Het voorwerp kwam ook in Frankrijk voor waar het beschreven staat als 'fer d'émondoir-échenilloir'. In hetzelfde boek wordt ook l'émondoir (snoeibeitel) beschreven. De afbeelding aldaar vertoont een sikkelvormig voorwerp met een vlakke bovenzijde, de beitel.⁴ In een ander werk kwamen we als synoniem voor de snoeibeitel de snoeihaak tegen.⁵ Om dikkere takken, op hoge hoogte, te verwijderen gebruikte men een rupsenschaar. Dit voorwerp had een touw met verende schaar.

1. Eloy A., *Oud landbouwgereedschap*, Gent 1983; zoekwoorden snoeibeitel, steelhuis, rupsenschaar
2. Van der Groen J., *De Nederlandschen Hovenier*, Brussel 1672, in David J., *Het handgereedschap op de hoeve*, Belgisch centrum voor landelijke geschiedenis, publikatie Nr 41, p. 18-19, Leuven 1975
3. David J., o.c., p. 33
4. Mercuzot, *Guide des outils et objets domestiques*, p. 234, Paris 1997
5. De Vliegheer L., *Landelijk en ambachtelijk leven*, p. 122, Brugge 1992

De timmerkist

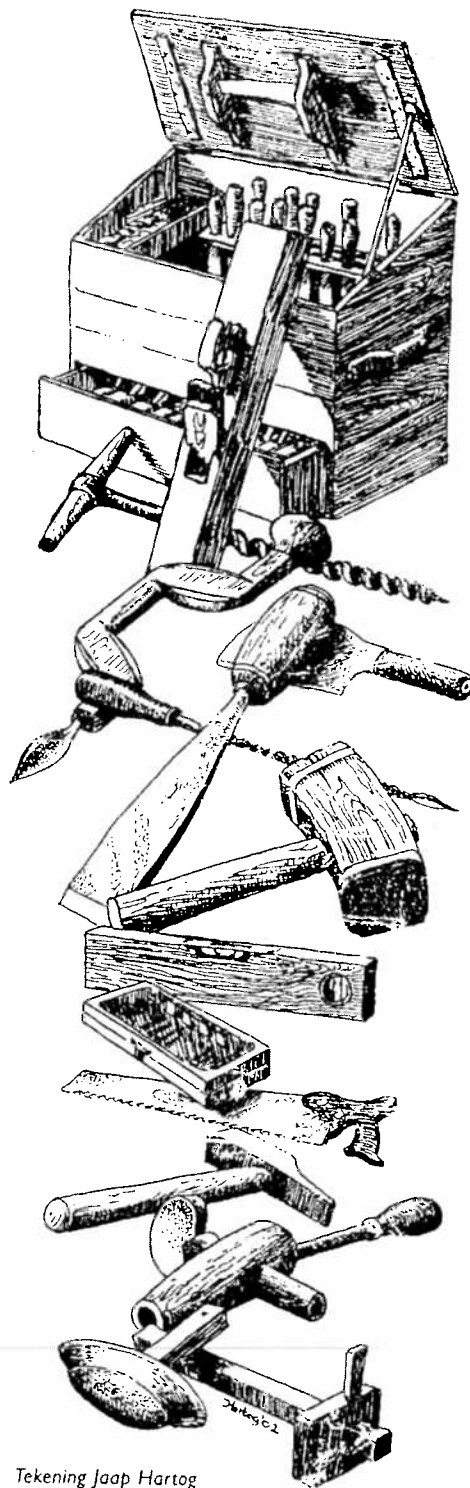
*Bai oôs staat in de grôte skuur
zo zoidan bai de achtermuur
'n ouwe timmerkist.
Dat ding is nou al bai mekaar
meer as zo 'n honderdvoiftig jaar.
dat is een hêle rist.*

*Moin overgrootva, Jan Majon,
die wat ie zag ok make kon,
was môlentimmerman.
En van de inhoud van zoin kist,
weer tot op heden niks van mist,
deer hew 'k 't van opan.*

*'n Soortement van houten kraan,
die kon je in een vaatje slaan
voor 't meten van een lat.
De boitels, skave, waterpas
met 't ougie achter glas
juweêltjes benne dat.*

*De kissies voor 't ien en 't aar
passe zo zuiver in mekaar,
de hoekies in verband.
Houten lookies en een deurknop,
hoe lang voilde-n-ie deerop?
't Ging alles deur z'n hand.*

*Z'n naam, mooi skilderd op de klep
'k Ben bloid dat ik die kist nog heb
al hew 'k de man niet kend.
En weer ik de verhale mis
is dut nag wat 'r over is.
Dat is moin mônument.*

Bregtje Compas-Buishand

Tekening Jaap Hartog

Op de voorjaarsbijeenkomst in Eynderhoof ontvingen wij van ons lid Kees Gruys een kopie van een bladzijde uit een niet meer te achterhalen tijdschrift. In principe nemen we alleen materiaal over uit bekende bron. Tekening en gedicht zijn niettemin zo aardig en toepasselijk dat wij deze toch plaatsen. Wij houden ons aanbevolen voor tips, zodat we in een volgende uitgave een aanvulling kunnen plaatsen.

De redactie

Overweging bij 'absurde' tandschaaf: Tanden en schrappen in de meubelmakerij

Jan Verhoeven, Schoonhoven

In A&G nr. 28 van april 2005, pagina 29, trof mij het stukje over de bijzondere tandschaaf met de spaanopening aan de voorzijde. Allereerst moet ik bekennen dat ikzelf ook nog nooit een dergelijke schaar onder ogen heb gehad. Je vraagt je af of deze methode logisch of absurd is.

Ik zal hierbij een poging doen om het een en ander te verklaren over *tanden* en *schrappen* in de fijne houtbewerking.

Voordat er perfect werkende schaar en schuurmachines in gebruik waren, kostte het de houtbewerker heel wat meer moeite om het soms weerbarstige hout glad af te werken. Vooraf is het van belang op te merken dat er twee methodes van elkaar onderscheiden worden, namelijk het *tanden* en het *schrappen* (of schrappen) van hout. Deze werkzaamheden kwamen het meest voor in de meubelmakerij of schrijnwerkerij.

A. Tandens

De tandschaaf wordt gebruikt om twee vlakken die op elkaar moeten worden gelijmd op te ruwen zodat men een hechtere lijmverbinding verkrijgt. De beide oppervlakken worden met de tandschaaf kruislings onder een hoek van ca. 45° bewerkt (zie fig. 1). Dit had tevens het voordeel dat alle eventuele ruggen die met het schaven zouden zijn ontstaan, afgevlakt worden. Tijdens het tanden van het houtoppervlak ontstaan er geen krullen of spaanders: er blijft alleen een zaagselachtige

materie achter. Dit materiaal verdwijnt ook niet via de zogenoemde spaanopening: men veegt het met een borstel van het hout. Bij een tandschaaf zijn

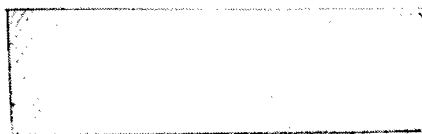

Fig. 1. Kruislings getand houtoppervlak met tandbeitel nr. 1 (8 tanden/cm).

meerdere beitels te gebruiken, grof, middel en fijn (zie bijvoorbeeld H. Janse, *Van Aaks tot Zwei*, pag. 74-75). De grofste beitel heeft 8 tanden per cm, de fijnste 20 tandjes per cm. Over deze laatste beitel straks meer.

B. Schrappen

Hiervoor gaf ik al aan dat er houtsoorten zijn die nauwelijks glad en vlak af te werken zijn, ook niet met de zoete blokschaaf. En ook niet als er gebruik wordt gemaakt van een keerbeitel. Deze houtsoorten bezitten namelijk geen rechtdradige structuur, maar bijvoorbeeld een kruisdraadstructuur (zoals sapeli-mahonie), een golvende structuur (zoals letterhout of piratinera), hout van een wortelknol (bijvoorbeeld wortelnoten), of gemoesd esdoorn. Dergelijke houtsoorten worden meestal gebruikt in meubelmakerijen waar zeer exclusieve meubelen of betimmeringen worden gemaakt.

Het opwerken van dit hout met de hand was een moeizaam karwei, te meer omdat het oppervlak onberispelijk vlak en zeer glad moest zijn: de werkstukken werden meestal hoog-

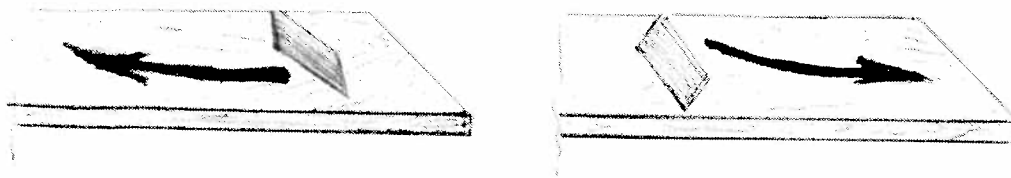

Fig. 3. Goed en fout bij het schrapen van een houtoppervlak.
Links: goed, 'naar de man toe'; rechts: fout, 'van de man af'. De nerf wordt dichtgedrukt.

glanzend gepolitoerd.

Vóór het machinale tijdperk werd er meestal gewerkt met een schraapstaal om een goed resultaat te bereiken. De lange zijden van het schraapstaal worden met een zoetvijn zuiver recht en haaks gevijld. Dit gebeurde meestal tussen twee hardhouten plankjes. Daarna wordt de door het vijlen ontstane braam er met een wetsteen afgeslepen. Met een aanzetstaal of de bolle zijde van een guts trekt men aan het nu scherphoekige schraapstaal een braam die niet afgerond mag zijn. Het trekken van een scherpe braam vereist de nodige vaardigheid (zie fig. 2).

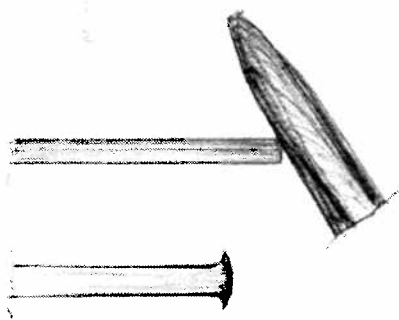

Fig. 2. Schraapstaal scherpen met aanzetstaal.
Werd ook wel gedaan met de bolle zijde van een guts.

Ook het werken met een schraapstaal is niet zo gemakkelijk als het eruit ziet. Het is de bedoeling dat je met het scherpe schraapstaal onder een hoek van ca. 60° altijd in een trekkende beweging naar je lichaam toe werkt. Werk je in een duwende beweging met je duimen achter het schraapstaal van je lichaam af, dan druk je tevens

de nerf (de poriën) dicht (zie fig. 3).

Als nu later het oppervlak gebeist wordt, komt deze nerf omhoog vanwege het zwellen door het vocht dat met het beitsen wordt opgebracht. Dit probleem is weer te voorkomen door het oppervlak vóór het beitsen eerst te bevochtigen met schoon, warm water.

Na droging is de nerf dan opgezet en kan deze gemakkelijk worden vlak geschuurd met fijn schuurpapier.

Het is wel weer een arbeidsgang extra en het gebeurt ook nog wel dat deze behandeling nog een keer moet worden herhaald. Dit is zeker ook een van de redenen dat de later ingevoerde stalen stanleyschraper nooit een succes is geworden voor verfijnd meubelmakerswerk. In mijn opleidingstijd mochten wij deze stanleyschraper nimmer gebruiken: het was een doodzonde.

C. Nu terug naar de bijzondere tandschaaf

Na mijn ambachtsschooltijd kwam ik kort na de Tweede Wereldoorlog in een kleine ambachtelijke meubelmakerij terecht. Ik heb daar veel vakkennis opgedaan, onder andere van een oude meubelmaker. Deze man was ongeveer 70 jaar; er was nog geen AOW en ook de noodwet-Drees was nog niet ingevoerd, laat staan de vutregeling. Als hij moeilijk te bewerken hout moest opwerken - hij noemde dit hout 'wildemensenhout' - dan gebruikte hij altijd de tandschaaf met de allerfijnste tandbeitel, 20 tanden/cm. Door met de tandschaaf in de lengterichting te werken, kunnen er geen inspringsels ontstaan. Hij wist me te

vertellen dat deze methode veel werd toegepast in de tijd dat men nog met gezaagd fijner werkte.

Het gebruik van de tandschaaf heeft twee voordelen: de zaagsporen zijn redelijk snel weg te werken en men had geen last van bovengenoemde inspringsels. Als men de zaagsporen bewerkt met de fijne tandbeitel ontstaan er zeker geen schaafkrullen. Na de bewerking met de tandschaaf volgt het schrapen met het schraapstaal, zoals beschreven onder punt B.

Met een goed scherp aangezet schraapstaal produceert men ook geen krullen, maar een vorm van licht, dun schraapsel. Dit schraapsel moet zijn uitweg weten te vinden. Het kan wel terdege een verstoppend effect hebben. Na het schrapen volgt het schuren met grof, middel en fijn schuurpapier. Vroeger schijnt ook haaienvel te zijn gebruikt.

Conclusie

Onder voorbehoud dat ik nog nooit een dergelijk exemplaar in handen heb gehad, kom ik nu tot een mogelijke verklaring van de tandschaaf met de spaanopening aan de voor-

zijde. Mijn vermoeden is dat de afgebeelde schaaaf wel voor bovengenoemde werkzaamheden is gebruikt, maar dat er een soort experiment mee is uitgevoerd. Een ruim ingevoerd stuk gereedschap was het zeker niet. Schrapen met een schraapstaal is moeizaam werk. Ook het scherp houden van het schraapstaal vergt veel tijd. Zeker bij de harde en kalkhoudende houtsoorten gaat er veelal een derde tot de helft van de tijd teloor aan het scherpren van de schraapstalen. Men werkte daarom soms wel met meerdere schraapstalen. Het is niet uitgesloten dat er is getracht een soort 'schraapschaaf' (de benaming is van mijzelf) te maken, mogelijk de voorloper van de stalen stanleyschraper.*)

Maar misschien zijn er heel andere verklaringen. Ik ben zeer benieuwd of er meer reacties zullen komen!

* Noot van de eigenaar van de tandschaaf:

De in de bewuste schaaaf aanwezige beitel is beslist niet origineel, maar heeft inderdaad wel een scherpe, ongetande snede.

HR

Vervolg van pagina 50 (Excursie Lips Slotenmuseum)

lijk is aan het cilinderslot. Fascinerend zijn de sleutels uit de oudheid, de Egyptische, de Griekse, en de Romeinse; hoe veilig waren je spullen in die dagen? Ongelofelijk rijk versierde sloten tonen het vakmanschap van de meestersmid in de Middeleeuwen. Hef sleutels, kruis- en reepsloten, klaviersloten, er viel veel te leren en te bekijken. De middag vloog om en aan het eind bleek dat een aantal leden ook uit eigen collectie materiaal had meegenomen, waar dan weer druk over gediscussieerd werd. Veel leden konden er niet genoeg van krijgen en moesten ver na de afgesproken tijd met een vriendelijk verzoek de deur uitgewerkt worden.

Jan Blaas

Gesmeed hangslot uit de 16de of 17de eeuw.

De beugel bestaat uit twee delen. Bij de eerste keer draaien van de sleutel gaat het eerste deel open. Voor het openen van de tweede beugel moet de sleutel dieper worden ingestoken.

foto Lips Slotenmuseum

De tiendemaat

Gijs Nederlof

Het hierbij afgebeelde meetwerktuigje is een tiendemaat. Tiendemaat, het woord is gevallen, maar die term vergde enig speurwerk. Op een van de benen is te lezen: SCHUCHARDT & SCHÜTTE KÖLN A/RH. Ik had al ontdekt dat de afstand tussen twee streepjes op de messing schaal overeenkomt met de afstand tussen de bekken in *tienden* van een millimeter. Dat bracht mij op *Zehntel* en zo was snel de Duitse benaming *Zehntelmass* gevonden, voor het vaderland weg terugvertaald tot *tiendemaat*.

Geen woordenboekwoord, maar wel gevonden in Van Embden's Maandblad van Meetwerktuigen, no. 21 van 15 maart 1926. Ze waren in gebruik bij horlogemakers en kwamen in de meetbereiken 10, 15 en 20 mm.

Werking

Aan het vaste been is een gegraveerde messing schaal met deelstreepjes verbonden. Het losse been scharniert aan de bovenkant in het vaste been. Beide benen zijn aan de bovenkant haaks omgezet tot meetpenen (bekken), terwijl het losse been aan de onderkant uitgewerkt is tot een aanwijzer die over de meetschaal loopt. Een van het vaste been uitgesneden en weggebogen strip dient als veer die de bekken tegen elkaar drukt. Neemt men een voorwerp, waarvan de dikte te meten is, tussen de bekken, dan worden deze over een afstand van de voorwerpsdikte uitgebogen. Deze afstand wordt in een verhouding van de beenstukken

tot het scharnierpunt uitvergroot op de schaal. De dikte is nu af te lezen in zoveel tienden (of bij een originele uitvoering in zoveel *douzièmes*). Merk op dat de bekken over een opstaande rand, van een horlogebodemp bijvoorbeeld, heen kunnen meten.

Douzième

In het boek *With Hammer in Hand* van Charles F. Hummel over het Amerikaanse geslacht meubel- en klokkenmakers Dominy, komt een dergelijk meetinstrument voor met de naam 'douzième' (letterlijk 'twaalfde'). Het verhaal daarachter is dat vroeger de afmeting van horloges in Franse lignes (2,226 mm) werd gemeten. Een ligne is het $\frac{1}{12}$ deel van een Parijse duim (pouce) van 27,07 mm. Het $\frac{1}{12}$ deel van een ligne op zijn beurt is de douzième, die dus 0,188 mm groot is. Vanaf ca. 1890 zou de *douzième* in een metrische uitvoering op de markt gekomen zijn. Als *tiendemaat* dus.

Werktuigen als offergaven

Gerrit van der Heide, Kallenkote

De werktuigen waarmee de mens in de voor-geschiedenis werkte, zijn vooral bekend ge-worden van grafgraven of van offers. Door de eeuwen heen hebben mensen in moerassen voorwerpen gedeponeerd als offergaven aan door hen gedachte goden en geesten. De of-fergaven tonen dat de mensen die nabij moerassen en venen woonden een geloof hadden en over de relatie dachten tussen het landschap en de goden of geesten. Van de laatsten moet men zich hebben voorge-steld dat ook zij een relatie hadden met dit geheimzinnige landschap. Bovendien hebben zij in hun voorstellingen die goden wat men-selijks toegedacht. Daarom hebben zij hun offers in de vorm van wapens en werktuigen gegeven, wellicht in de gedachte er wat voor terug te krijgen.

Veenlijken

Vanouds trokken zandgronden die aan veenmoerassen grensden bewoners aan. Wat die mensen precies bedoel-den met het brengen van offers in het moerasland kunnen wij alleen maar gissen. Maar aan de aard en de kwali-teit van deze offers valt duidelijk af te leiden dat wát men offerde voor hen-zelf van waarde was. De offers zullen door de eeuwen heen zijn gevarieerd naar de ontwikkeling van de offer-brengers. Zo is het voedseloffer een lang bekend verschijnsel, maar er wer-den ook mensen geofferd, die gebon-den het moeras werden binnengevoerd om te sterven, ten behoeve van ande-

ren wellicht. Hadden zij een overtreding begaan of zich op andere wijze misdragen? Het veen heeft een conser-verende werking op huid en haar, niet op beenderen. Vandaar dat wij enkele heel goed bewaard gebleven veenlij-ken kennen waarvan het uiterlijk van eertijds reconstrueerbaar is. Zo ook de kleding die verrassende elementen vertoont. Hoewel bij veenlijken veelal wordt gedacht aan bronstijd en vroege ijzertijd (ca. 1800 v.Chr. respectieve-lijk ca. 800 v.Chr.) zijn er offergaven van hogere ouderdom bekend. Het toont de betrokkenheid van mensen met het merkwaardige, geheimzinnige landschap van de veengebieden.

Stokken en stenen

Toen na de 'laatste' ijstijd, het klimaat geleidelijk warmer en natter werd, begon de plantengroei zich sterker te ontwikkelen. Dat leidde in lage land-schappen tot moerassen en in de aan-grenzende zandlandschappen tot bos-vorming, via berken en dennen naar loofbos als het eikenmengbos. In de lage landschappen ontwikkelde zich via water- en moerasplanten veen met veenmossen, riet en zeggen. Aanvan-kelijk waren de mensen van deze stre-ken jagers en vissers die voor het jachtbedrijf hun eigen werktuigen ont-wikkelden, zoals ook voor het klaar-maken van de buit en voor het gereed-maken van huiden. Werktuigen moes-ten de mensen helpen met voedsel ver-zamelen en bereiden, kortom met overleven. Naast jacht en visserij kon men ook handmatig voedsel verzame-len zoals bessen en eetbare delen van planten. Jacht en visserij waren vrij-

wel onmogelijk zonder daartoe gemaakt gereedschap als pijl en boog en vuurstenen pijlpunten. Vermoedelijk had men daarvoor moeten volstaan met het werpen van stenen en het slaan met stokken. Van de jachtbuit is aanvankelijk, blijkens beenderen en geweidelen, een deel geofferd.

Voedseloffers

Op grond van dateerbare vondsten wordt wel verondersteld dat in Noordwest-Europa, met name in Duitsland, Nederland en Denemarken, begonnen is met voedseloffers in de middensteentijd, ca. 8000 jaar voor het begin van de jaartelling. Voedseloffers zullen zijn gebracht uit dankbaarheid jegens hogere machten voor gunstige uitkomst van de jacht. Jacht is immers afhankelijk van geluk en tegenslag voor beide partijen, jager en wild, en daarmee erg afhankelijk van de vakbekwaamheid van de jager. De jagers zullen voor dit geluk wat over hebben gehad en daarmee bereid zijn geweest de buit te delen met gedachte begunstigers. En dat laatste weten wij niet. Wel hoe de jacht werd beoefend en welke werktuigen zij hebben gebruikt, (pijl en boog, diverse vormen van vuurstenen pijlpunten, schrapers voor huidbewerking enzovoort). Maar men had al in de oude steentijd hart- en bladvormige vuistbijlen (en hoe!) gemaakt, die van grote vaardigheid in bewerking van vuursteen getuigen. Waartoe deze precies hebben gediend en hoe zij werden gehanteerd is vooralsnog een raadsel.

Microlithen

Toen men in het Mesolithicum (middensteentijd) in wat meer tijdelijke, relatief vaste woonplaatsen ging wonen, ontwikkelden zich ook nieuwe woon- en voedingsmethoden. Merkwaardig zijn dan vooral de heel kleine werktuigjes (microlithen) van vuursteen. Pas in het Neolithicum (jonge steentijd), nu ca. 5000 jaar geleden, werden forsere werktuigen gemaakt als de stenen bijlen, waarvan prachtige offergaven bekend zijn.

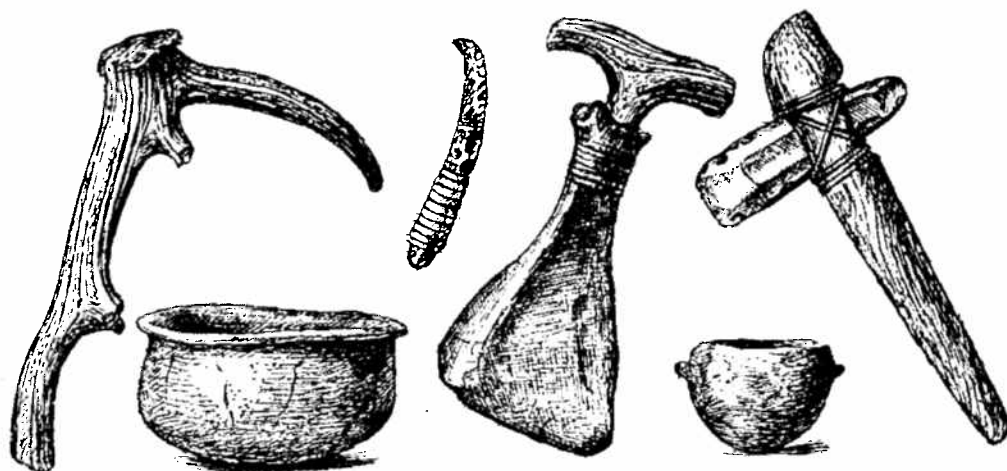
In de loop van de honderden jaren dat veen is afgegraven voor de turfwinning zijn duizenden vondsten gedaan, waarvan echter de meeste verloren gingen. Pas in de 19de eeuw is de betekenis van deze objecten en menselijke resten en kleding ingezien en is doelbewuste bewaring tot stand gekomen. Aanvankelijk dacht men dat toeval een grote rol speelde bij het verloren gaan van allerlei voorwerpen. Pas later is de gedachte opgekomen dat, naast onopzettelijk verlies, opzet van deponering - dus offerande - voor het gunstig stemmen van goden of geesten van belang zou kunnen zijn geweest. Het feit dat het vooral om vaak nog bruikbaar materiaal of waardevolle objecten ging, leidde tot de gedachte aan het brengen van offers. Waren de gevonden voorwerpen of constructies en menselijke resten eertijds bedoeld geweest als dankoffer, of als dank voor bereidwilligheid van hogere machten? Gaat het om gezondheid of ziekte, geboorte, goede vangst of af-

wending van onheil? Wij zullen het nooit weten, omdat wij gedachten en gedragingen van deze mensen uit het verleden niet beter kunnen peilen. Maar het waren waarschijnlijk mensen met dezelfde gedachten als de mensen van nu wat betreft voorstellingen in het leven. Wij missen echter wel de rituelen en het gedrag.

Diversiteit aan vondsten

Wát is er in de loop van de jaren teruggevonden in het veen? Veenbruggen van met stenen

nieuwe steentijd - worden bijlen van vuursteen in het veen gedeponneerd, vaak prachtig gemaakte voorwerpen. In de daarna volgende bronstijd zijn het vooral bronzen voorwerpen als wapens en werktuigen, sieraden, vaatwerk en zelfs muziekinstrumenten of houten cultusbeelden met min of meer menselijk voorkomen, daterend uit late bronstijd of vroege ijzertijd (bijvoorbeeld in Denemarken en Noord-Duitsland). Zij getuigen ervan - evenals de wagenwielen, de veenwegen, resten van boomstamkano's en peddels - dat de

of bronzen bijlen gekloofde stammen om daarvan een pad te maken. Een constructie van hout van wat men meent een tempeltje te zijn geweest, werd gevonden in het veen bij Barger Oosterveld in Drenthe. Een wagenwiel op een veenbrug kan zowel een offer zijn geweest als het spoor van een ongeluk. Soms zijn de vondsten sieraden, soms - uit latere tijd - munten en/of wapens en werktuigen. Een boomstamkano bij Pesse in Drenthe van mesolitische ouderdom kan een offer zijn geweest. Voedseloffers zijn bekend in de vorm van beenderresten en geweidelen van elanden, edelherten of rendieren. Soms zijn het werktuigen, soms worden wapens gevonden, ook wel onbruikbaar gemaakt. Ook wel betreft het vondsten van benen werktuigen of materiaal van hertshoorn. Ook aardewerkpotten met voedselresten zijn bekend als geplaatst in het moeras of op rivieroeveren. Het offeren zal altijd gepaard zijn gegaan met rituelen.

Tijdens het gehele Neolithicum - de jonge of

mens al in de middensteentijd bezig was met houtbewerking en deelnam aan een primitieve vorm van verkeer. In enkele gevallen is waar te nemen hoe die voorwerpen worden gehanteerd. Objecten van edelmetaal zijn meest van wat oudere datering, ervan getuigend dat mensen in bronstijd en vroege ijzertijd door hameren en smelten ertsen wisten te bewerken en samen te voegen (zoals koper en tin tot brons). Tijdens de vroege ijzertijd wordt ijzer behandeld en verhandeld en er worden onder meer wapens van gemaakt. Bij gebroken of omgebogen zwaarden en houten schilden wordt wel gedacht aan oorlogsbuit.

Tijdens de Romeinse tijd werden munten en fibulae (mantelspelden) en voorwerpen van goud en zilver geofferd en door de eeuwen heen af en toe ook mensen. Het offeren kwam voor tot de invoering van het christendom in de tiende tot twaalfde eeuw, in de Middeleeuwen dus. Nadien zijn toch nog wel bouwoffers geplaatst in woningen in aanbouw.

Dat men vuursteen en wapens en werktuigen

van goede kwaliteit offerde, geeft aan dat men zich degene aan wie werd geofferd nogal menselijk voorstelde, wellicht zelfs met dezelfde behoeften, vondsten van voedsel, jacht, visserij en ook voorwerpen om kleding mee te maken als huiden en textilia. In de offergaven zijn te onderscheiden de perioden van menselijke culturen voor jacht, visserij, landbouw en veehouderij. De laatste vooral uit de jonge steentijd wanneer ook aardewerk wordt gemaakt. Soms werden die objecten versierd met rondjes (rietstengels), streepjes van stokjes of takjes, wikkeldraad of met grassen bewerkt.

Vroege landbouw

Tijdens de ontwikkeling van de vroege land-

bouw bij de bandkeramische cultuur krijgen landbouwwerktuigen betekenis. Er is daarvan wel wat, hoewel eigenlijk weinig, overgebleven. De hoop op goede oogst zal in de cultushandelingen hebben meegespeeld. Aan landbouw herinneren sikkels, maalstenen en werktuigen voor grondbewerking, waaronder doorboorde delen van gewei van edelherten en elanden. Niet alleen materiaal van eigen bodem en eigen makelij is geofferd, ook wel ingevoerde handelswaar. Steeds weer moet het offer voor de offerende mens van betekenis zijn geweest; het moet van waarde zijn geacht omdat men er zelf waarde aan kon toekennen.

Vervolg van pagina 55 (Ötzi, de ijsman)

stukjes houtskool. Het is aannemelijk dat de ijsman stukjes gloeiende houtskool van zijn laatste kampvuur met zich meegedragen heeft.

Pijlkoker

De pijlkoker bestaat uit een rechthoekige, lange zak van gemzenleer met een versteviging van hout van de hazelaar. In de koker zitten twee pijlen kant en klaar gereed voor gebruik en twaalf onafgewerkte pijlschachten. De twee pijlen die af zijn, hebben vuurstenen punten. Met berkenteer en een draad is de vuurstenen punt in een keepte in de schacht vastgezet. Daarnaast zijn resten van een driedelige radiale bevedering behouden gebleven die met berkenteer en een dunne draad bevestigd zijn. In de koker bevinden zich verder vier samengebonden uiteinden van hertengewei, twee dierlijke pezen en een tot een bolletje gewonden eindje touw. Het touwtje kan zo'n 2 m lang geweest zijn en was vermoedelijk de pees voor de boog.

Boog

Het grootste voorwerp dat de ijsman toebehoorde, is zijn boog. Deze uitstekend geconserveerde boog is 1,82 m lang en gemaakt van taxushout. Omdat er bewer-

kingssporen te zien zijn, neemt men aan dat de boog nog niet af was. Noch de greep, noch de snee voor het bevestigen van de pees zijn aanwezig.

Reisapotheek

Een kleine medicijnuitrusting had de man in het ijs ook bij zich. Op de kleding zitten twee repen huid met aangenaide, in het midden doorboorde ronde voorwerpen. Het blijkt te gaan om het vruchtlichaam van een berkenzwam. Het is algemeen bekend dat berkenzwam een antibiotische en bloedstelpende werking heeft.

Retoucheur

Een van de vreemdste voorwerpen van Ötzi is de retoucheur of drukstaafje, een gereedschap om vuursteen fijn af te werken. Het gaat daarbij om een ten dele van de bast ontdane lindentak met een ingedreven stuk hertengewei.

Net

Het grofmazig geknoopte net is uit gras-halmen vervaardigd en diende waarschijnlijk om vogels te vangen. Netten werden in de prehistorie ook voor de hazenjacht gebruikt. Dat ziet men op afbeeldingen op bronzen vaten uit de jonge ijzertijd (5de eeuw v.C.).

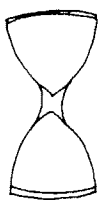
ambachten en gereedschappen op **GEVELSTENEN**

Metselaar in Ridderkerk

Hans Rode

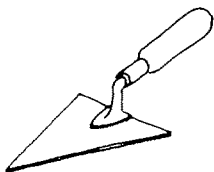
Ridderkerk, ooit een karakteristiek kerkdorp, lijkt liefhebbers van bouwhistorie nog maar weinig meer te bieden. Het was daarom een verrassing in het centrum toch een verstild, historisch hoekje tegen te komen. Daar vormt het 15de-eeuwse kerkje, omsloten door lage huizen een karakteristieke kerkring. Het is aan één van deze huisjes, waar deze charmante, polychrome gevelsteen prijkt.

De op de steen voorkomende gereedschappen kunnen we als volgt omschrijven.

Bikijzer

In vakkringen ook wel eens 'vleermuis' genoemd. Dit, uit één stuk gesmede, gereedschap diende om specie van gebruikte stenen af te bikken (vandaag de dag gebruikt men daar vaak een hakbijltje voor). Het smalle middengedeelte functioneerde als handvat en werd wel omwikkeld met jute of dergelijke. De bruine kleur op de steen ter plaatse zou daarop kunnen wijzen.

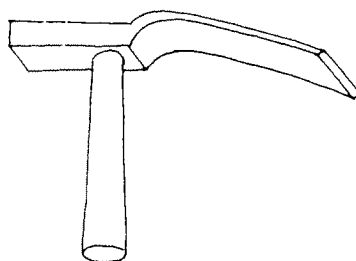
Troffel

Vroeger kwamen troffels in vele maten en vormen voor, al naar gelang het

doel waarvoor zij gebruikt werden. Ooit liep de metselaarstroffel - zoals hier - aan de voorzijde uit in een punt. Die gedaante kan echter ook wijzen naar de pleisterstroffel, die deze vorm behouden heeft. In Zuid-Nederland ook wel 'truweel' genoemd.

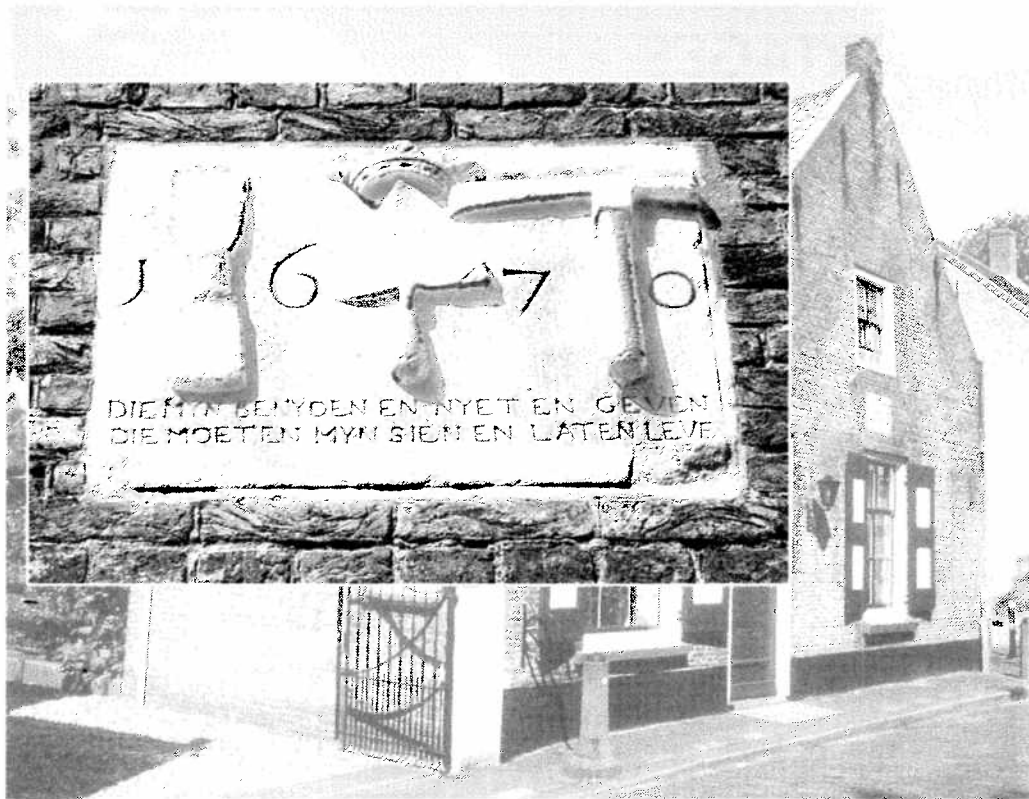
Kaphamer

Met het beitelvormige einde konden stenen worden gekapt, de hamervorm aan de andere zijde diende om op een zogenoemde sabel te slaan en zo bakstenen een exacte lengte te geven. Het kappen van stenen gebeurt nu meestal met de troffel, die daar vroeger niet voor uitgerust was.

Als symbolen voor het ambacht van metselaar komen we deze (en andere) gereedschappen vaker tegen. Een indrukwekkend voorbeeld daarvan vormt het beeldhouwwerk aan het eveneens 17de-eeuwse poortje van het Barbaragilde te Amsterdam (Waag, Nieuwstraat).

Voor de aanwezigheid van de kroon

boven de troffel zijn verschillende veronderstellingen aan te voeren. Het meest waarschijnlijk lijkt dat de bewoner lid was van het metselaarsgilde, waarvan Barbara de patroonheilige was. Maar het is ook mogelijk dat we hier met een zogenaemde concurrerende steen te maken hebben. De betrokkene wilde zich in dat geval door middel van de kroon onderscheiden van een andere (concurrerende) beroepsgenoot ter plaatse.

Het opschrift geeft de steen een extra dimensie:

DIE MYN BENYDEN EN NYET EN GEVEN
DIE MOETEN MYN SIEN EN LATEN LEVEN¹

Achtergronden

Zoals helaas vaak gebeurt, viel over de achterliggende gegevens van de ambachtsman in kwestie weinig boven water te halen. Informanten² konden mij slechts mededelen, dat de steen - in 1967 geplaatst - afkomstig is van een vlak daarachter gelegen en inmiddels gesloopt pand. En dat het bekend is, dat daar

een metselaar woonde. Dat laatste verbaast ons natuurlijk niet meer. Het is wel jammer dat we ons vooralsnog met deze bescheiden informatie tevreden moeten stellen. Desondanks blijft deze aardige gevelsteen toch wel het bespreken waard!

1. De betekenis is te omschrijven met de zegswijze *Beter benijd dan beklagd*. Varianten van de spreuk komen o.a. voor op gevelstenen te Dordrecht en een poortje te Culemborg.
2. Hoe klein de wereld kan zijn: Naar later bleek, was de dochter van mijn eerste informant (voorzitter Monumentenraad) de huidige bewoonster van het bewuste huis; haar echtgenoot een oud-leerling van tientallen jaren her!

Met dank aan de heren H. Souer, W. van Gent en R. van Pelt voor de verkregen informatie.

foto's Herman Souer; tekeningen Herman Janse

Voor de beschrijving van de gereedschappen is gebruik gemaakt van H. Janse, *Van Aaks tot Zwei*, Sdu Uitgevers Den Haag 1998.

REPORTAGES

Stedelijk Museum van Lokeren, België

Van boom tot vat

Tijdelijke tentoonstelling over de kuiperij tot 2 oktober 2005:
een heldere expositie met video-ondersteuning

Wie exact wil weten, hoe een vat door de kuiper in elkaar wordt gezet, doet er goed aan om naar het Belgische Lokeren te reizen. Want er zijn nauwelijks musea te vinden in Europa, waar dit zo overzichtelijk en vakkundig gebeurt. De meeste musea beperken zich tot een hoekje 'Kuiperij', terwijl de wordingsgeschiedenis van een kuip vraagt om een gedegen stap-voor-staproute. Bij elke stap wordt op deze tijdelijke tentoonstelling een compleet set gespecialiseerde kuipersgereedschappen getoond. Er is met succes geprobeerd om gereedschap, dat in goede staat is, te voorzien van de Nederlandse naam en de werking van het werktuig wordt niet alleen

door foto's en tekeningen uitgelegd, maar er zijn ook nog twee videobanden uit Frankrijk beschikbaar, die in het Nederlands zijn ingesproken en het hele proces van eik tot vat visueel maken.

De oudste videoband is in 1942 te Parijs gemaakt door Georges Rouquier en de titel 'Le tonnelier' is omgedoopt in 'Het ambachtelijke kuipen'. De tweede band is meer recent geproduceerd onder de titel 'Les tonneliers de Jarnac' en heet nu 'De kuipers van Jarnac'. Jarnac ligt 14 km van de stad Cognac boven Bordeaux in de streek Charente en welke drank ze daar distilleren behoeft geen betoog.

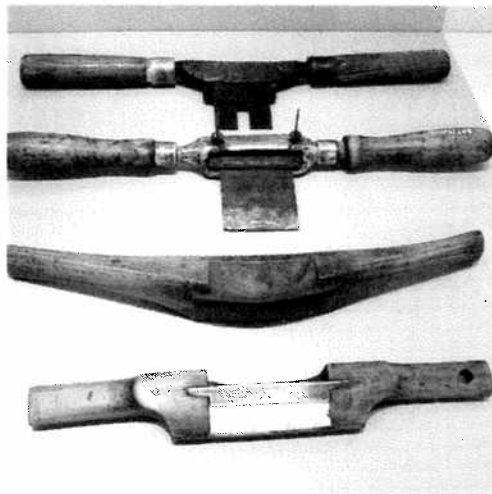
Over het kuiperijbedrijf in Lokeren

Bij de tentoonstelling is een fraai en betaalbaar boekje op A4-formaat gemaakt met als titel 'Van boom tot vat' en als ondertitel 'Over de kuiperijnerijverheid in Vlaanderen'. De prijs van 3 euro is zonder meer redelijk. De laatste titel van deze brochure is te ruim bemeten, de drie schrijvers beperken zich na de uitleg van het kuipen tot het kuiperijbedrijf in Lokeren in de laatste twee eeuwen en gaan daarmee voorbij aan het maken van een historisch overzicht van de Vlaamse kuiperij in zijn geheel. Een van de schrijvers, Guy Van Kerckhoven, is een nazaat van het gelijknamige kuipersbedrijf in Lokeren en hij heeft het initiatief genomen tot het opzetten van deze tentoonstelling. Deze arts is nieuwsgierig geworden naar de kuiperij, toen hij bezig was met een stamboomonderzoek van zijn familie en ontdekte dat deze negen generaties een kuiperij uitbaatte.

Het boek vertelt dat er rond 1800 nog 20 zelfstandige kuipers in deze stad actief zijn, maar dat in het begin van de 20ste eeuw in totaal 40 man in deze sector werken. Ze zijn meestal in dienst bij een van de drie grote kuiperijen, die er in Lokeren overgebleven zijn. Hun namen zijn Van Kerckhoven vanaf 1893, D'hondt vanaf 1920 en Muller vanaf 1937. In die bedrijven wordt niet langer het hele repertoire van de dorpskuiper geproduceerd, maar vindt er specialisatie plaats.

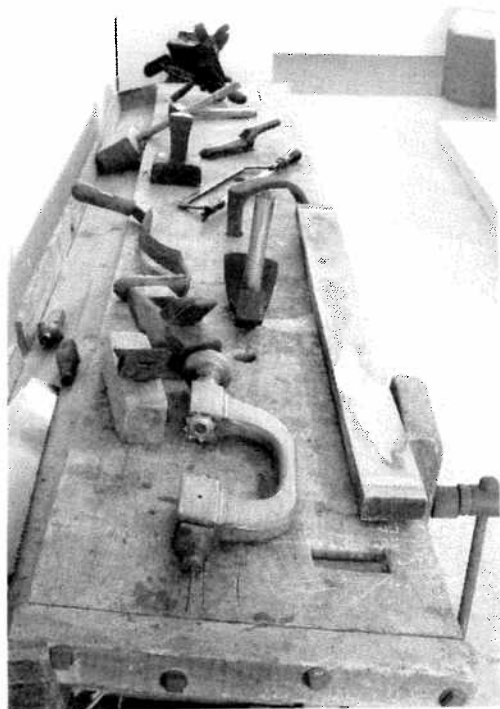
Van Kerckhoven gaat niet alleen presvaten, tuimelkarnen en houten wasmachines produceren, maar ook grote rechtop staande kuipen met een inhoud van tienduizenden liters voor de brouwerij, azijnfabrieken, chemische bedrijven en springstofproducenten. Het grootste vat, dat ooit door dit bedrijf gemaakt werd, kan 183.690 liter bevatten en is 6,5 meter hoog. Na de Tweede Wereldoorlog neemt de vraag naar vaten af, want grote vaten worden dan uit staal gelast. Het bedrijf probeert de kop boven water te houden met de productie van metalen stoelen, kruiwagens en transportmateriaal, maar ziet zich toch na deze branchevervaging genoodzaakt de handdoek in 1975 in de ring te werpen.

De kuiperij van Muller richt zich op een speciaal soort kuipen, waarin garens geverfd worden, maar moet al in 1957 de boeken neerleggen.

Het bedrijf van D'hondt gooit het roer om door zich toe te leggen op constructies in hout en metaal en weet zijn bestaan het langst te rekken, maar ook daar wordt tot bedrijfsbeëindiging in 1998 besloten. Buiten de wijnstreken en de steden, waar alcoholdistilleerderijen gevestigd zijn, is de kuiperij voorgoed verdwenen: het vat is van allround transportcontainer tot smaakmaker geworden, een enkele regenton uitgezonderd...

Over Eurobeef, lijnwaadblekerij en de Lokerse haarsnijderijen

Het ruimbemeten Stedelijke Museum heeft nog meer pijlen op zijn boog! In zijn honderdjarige museumbestaan op verschillende locaties in Lokeren, is het museum sinds 1930 gevestigd in deze vroegere lijnwaadmeterij en Kunstacademie. Naast de tijdelijke kuiperijtentoonstelling is er nog veel meer te zien. We noemen het Bakkerijmuseum uit 1987 en het bijzondere Nationale Slagersmuseum, dat een jaar eerder geopend is en zijn ontstaan dankt aan de driejaarlijkse Europese slagerstentoonstelling 'Eurobeef'. Je ziet maar weinig musea met een slagerijcollectie! Verder zijn de schutterijkamer van het Sint-Sebastiaansgilde, opgericht in 1613, de moei-

te waard en is er een uitgebreide oud-Vlaamse keuken, een historisch pareltje in deze culinair-gefixeerde tijden! Na afloop weet je tenminste hoe een kronenpot, een stramijn met oren, een smoutpot en een lollepot eruit zien, terwijl je daar bij Blokker vergeefs naar zoekt. En misschien begrijpt u het spreekwoord 'Benen gelijk solferstekken' als u bij de haard de typische kempstokken ontdekt.

De stad Lokeren is internationaal bekend geweest om zijn textiel en vooral om de blekerij van linnen. Nergens kregen ze dit oorspronkelijk grauwe vlasproduct zo wit als in Lokeren en daarom werd bijvoorbeeld alleen al in 1834 tweemiljoen meter geweven linnen, ook wel lijnwaad genoemd, vanuit allerlei omliggende Vlaamse steden en dorpen naar Lokeren gestuurd om daar gebleekt te worden en dan als het felbegeerde 'Lokers wit' verkocht te worden.

Ten slotte telde deze kleine stad een unieke industrie: de haarsnijderij. Dat heeft niets met het grote aanbod aan coiffeurs te maken, maar alles met de hoedenmakerij. Zo worden alleen al rond 1825 hier rond de 40.000 hoeden vervaardigd van vilt. In een aparte kamer leggen ze u uit wat er komt kijken om van haar van hazen- en konijnenvachten door een chemisch proces vilt te maken voor de hoedenindustrie. Menig Nederlands minister droeg ooit bij de opening van de Staten-Generaal op Prinsjesdag een fraaie steek uit Lokeren. De recente hoedenrage met Prinsjesdag heeft nog weinig van doen met de mode van viltlen hoofddeksels van vroeger.

Overigens is de ontstaansgeschiedenis van menig charmant hoofddeksel minder fraai. Er zijn in Lokeren duizenden mensen vergiftigd door het kwiknitraat, een mengsel van kwik en salpeterzuur, dat nodig was om het gladde konijnenhaar ruw genoeg te maken, zodat de haren aan elkaar bleven zitten en een viltlen lap vormden. Lokeren heeft nog diverse plekken, die doordrenkt zijn met dit kwikmengsel en stelselmatig worden stukken grond nu tegen hoge kosten gesaneerd. Sinds 1876 zijn er geen hoeden meer gemaakt in deze stad, maar de productie van de haarsnijderij groeit na 1900 in vier grote fabrieken verder en deze grondstof wordt hoofdzakelijk afgezet in Engeland.

De kunst van het houtsnijden

Het bezoek aan dit rijke museum wordt het beste afgesloten met een degustatie van een Belgisch bier op een terras naast het stadhuis: daar geniet u van het uitzicht op de markt en de Sint-Laurentiuskerk, een herbouw na brand uit 1725. Vooral het interieur mag U niet missen: alle wanden zijn metershoog bedekt met barok houtsnijwerk, vakkundig en met élan uitgevoerd in eiken. Topstuk is hier naast de biechtstoelen en het koorgestoelte de overweldigende preekstoel. Onder deze houten broek, zoals de geestelijken hun zeepkist wel noemen, is een levensgrote en jeugdige Jezus in een discussieprogramma gewikkeld met oplettende en soms geërgerde schriftgeleerden in de tempel van Jeruzalem.

Maar wat een buitengewoon vakmanschap zetten deze kunstenaar-ambachtsmannen hier neer: bij deze preekstoel zijn ze tot het uiterste van hun kunnen gegaan. Vanzelfsprekend mogen de liefhebbers van de houtambachten Lokeren niet verlaten, voordat ze dit gezien hebben. Het Noorden der Nederlanden is ongetwijfeld veel meer ingetogen, maar dit Zuiden heeft toch ook heel wat!

Hoe bereik je Lokeren?

De kleine provinciestad Lokeren ligt tussen Antwerpen en Gent aan de welbekende E17 of A14, de grote westelijke route door België

naar de Franse vakantieoorden. Bij afslag 12 rijdt u deze stad gelijk binnen en in het kleine centrum vindt u gemakkelijk het witte neo-classicistische museumgebouw, dat met duidelijke letters 'Stedelijk Museum' zijn bestemming toelicht.

Door de grote werkzaamheden aan de Antwerpse Ring raad ik u aan de trein als vervoersmiddel te overwegen. Vanaf ieder Belgisch station gaat voor de 65-plusser het retour doordeweeks 3 euro kosten. Parkeren bij Belgische stations aan de Nederlandse grens zal geen problemen opleveren, zoals in Neerpelt, Lommel, Mol en Turnhout. In het Antwerpse station Berchem moet u waarschijnlijk overstappen en de vertrektijden kunt u via internet opvragen onder www.nmbs.be. Deze vertrektijden kunnen in het weekend iets verschillen van die van doordeweeks, dus vraagt dat enige oplettendheid.

Paul van der Lugt

Museuminfo kortweg

Stedelijk Museum van Lokeren, Markt 15a, 9160 Lokeren. Tel. (0032) 9-3454458.

De toegang is gratis. Openingstijden: di, wo, do, vr van 14 tot 17 uur, zo van 10 tot 12 en van 14 tot 17 uur.

Reistijd per trein vanaf station Antwerpen-Berchem: een half uur.

A & G op de beurs!

626 Ver Ambacht en Gereedschap

**De Nederlandse Restauratiebeurs,
die om de twee jaar wordt gehouden,
is dé ontmoetingsplaats voor vele, vaak
toonaangevende bedrijven, instellingen en
particulieren op het gebied van roerend en
onroerend cultureel erfgoed.**

**Tot die groep dacht ook A&G zich
te mogen rekenen.**

Op de Restauration '91 legden de grondleggers van onze club in feite de eerste steen voor onze vereniging. Nu, bijna 15 jaar later, presenteerden wij ons op 26 t/m 28 mei j.l opnieuw 'aan den volke' met een stand op de Restauratiebeurs 2005 in de pas gerestaureerde Brabanthallen in den Bosch (zie ook nr. 28, pag. 40-41).

De organisatie van dit gebeuren bleek, ondanks de bescheiden standafmetingen, geen sinecure. Maar gelukkig mochten we over medewerking niet klagen. Naar ontwerp van de voorzitter namen onze leden, de gebroeders Mensert, de opbouw voor hun rekening. Lof voor hun inzet! Ook Lau van Wouwen van onze evenementencommissie leverde een belangrijke bijdrage aan de organisatie, aangevuld met bestuursleden, die voor de standbemanning zorgden.

Al direct vanaf de opening kwam die beman-ning handen en voeten te kort. Want onze

stand trok een overweldigende belangstelling. In soms boeiende gesprekken werd heel veel informatie uitgewisseld en onze uitgaven gingen grif van de hand. Onder de bezoekers waren ook heel wat leden, die van hun belangstelling blijk gaven. Eén van hen trakteerde heel toepasselijk de standhouders zelfs op grote Bossche bollen! Samenvattend mogen we wel stellen, dat onze presentatie succesvol is verlopen.

Welk resultaat de som van onze inspanningen zal opleveren, is nog niet gemakkelijk in te schatten. Hoewel een ledentoeename natuurlijk heel erg welkom is, achten we deze daarbij niet direct van het allereerste belang. We mikten namelijk vooral op meer naamsbekendheid en toename van vruchtbare (externe) betrekkingen.

Hopelijk zal in de toekomst blijken dat we in dat laatste wat zijn geslaagd!

Hans Rode

De foto's bij deze reportage zijn van Hans Rode en Gijs Nederlof.

Links: de stand vóór de inrichting: een kaal hokje!

Onder het 'wakend oog' van Hans Rode (die de foto nam) zijn Gerrit en Willem met Lau bij de inrichting doende met een van de expositiepanelen.

626 Ver. Ambacht en Gereedschap

De stand is ingericht en wacht (maar even!) op zijn eerste bezoekers.

626 Ver. Ambacht en Gereedschap

De stand in bedrijf!
Terwijl de 'buurvrouw' op klanten wacht, heerst er een levendige drukte bij onze stand. Jan Blaas (links) in druk gesprek met een geïnteresseerde bezoeker.

Restauratie Amerikaanse windmolen in Nederlands molenmakersbedrijf

Uit een artikel in de krant bleek dat in Hoogmade 'wat meer omging dan de 'meulen hier te landt'¹, namelijk de restauratie van kap en wieken van een grote windmolen uit Amerika. Op 30 mei 2005 nam A&G² een kijkje bij het gerenommeerde Bouw- en Molenmakersbedrijf Verbij te Hoogmade, waar wij uitvoerig worden geïnformeerd door directeur Lucas Verbij. Een reportage.

Amerikaanse molengeschiedenis

Het is bij ons niet zo bekend, maar ook Amerika heeft zijn molengeschiedenis. Reeds in de zeventiende eeuw bouwden Hollanders in het Battery Park op Manhattan twee windmolens. Later zijn op diverse plaatsen niet alleen windmolens verzezen, maar ook veel water-radmolens. Voor de in Hoogmade onderhanden zijnde molen moeten we echter naar San Francisco. In het Golden Gate Park staan sinds het begin van de 20ste eeuw twee enorme 'typisch Hollandse' windmolens³, de 'Dutch Mill' en de 'Murphy Windmill'. Deze molens maakten deel uit van het irrigatiesysteem van het park. Een via houten wieken en gietijzeren tandwielen aangedreven as dreef een pomp aan die een ondergrondse zoetwaterbron onder druk zette. Het bronwater werd opgedrukt naar een reservoir op Strawberry Hill, vanwaar het verder over het park verdeeld werd.

De Murphy

Omdat de eerste molen, de Dutch Mill, een succes bleek, werd in 1905 een tweede gebouwd, de Murphy Windmill. Deze molen was zelfs nog groter dan de eerste, de grootste in zijn soort ter wereld. Murphy staat op een achtkantige betonnen onderbouw die gedekt is met leien. Deze molen kon 40.000 gallon water per uur oppompen. Dankzij de constante westenwind uit de oceaan was het debiet van de twee windmolens samen 1,5 miljoen gallon per dag.

Verval

Sinds 1913 doen elektrische pompen het werk. Het onderhoud aan de molens werd daarom verwaarloosd en zij stonden er op het laatst vervallen bij: zeilen weg, windroos ver-

dwenen, rottende wieken en ander houtwerk, het ging van kwaad tot erger. De Dutch Mill kreeg in 1981 nog wel groot onderhoud, maar begint nu alweer in verval te raken.

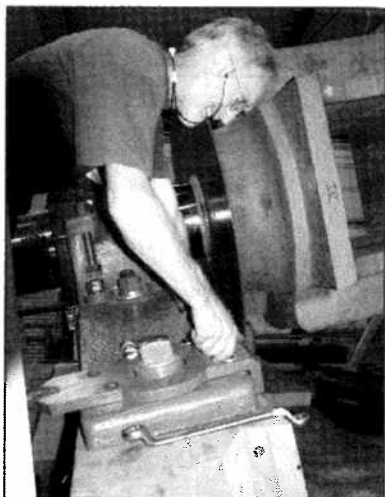
Restauratiegeschiedenis

Het is 1994. Uit Amerika komt een telefoontje of het bedrijf eens naar de molens in San Francisco wil komen kijken om een restauratieplan op te stellen. Verbij verblijft er vijf dagen, bekijkt alle hoeken en gaten, meet en rekent en concludeert dat onmiddellijke restauratie nodig is. Een tijd gebeurt er niets, maar de ambtelijke molens in Amerika draaien door en in 2000 krijgt Verbij het verzoek om nog eens te komen praten. In 2002 volgt dan demontage en transport van kap en wieken naar Nederland. De onderbouw blijft in Amerika en krijgt daar onderhoud. In Hoogmade wordt tijdelijk een werktuigkundige in dienst genomen en is men een jaar bezig met meten, rekenen, tekenen (in AutoCad), wiken en wegen om tot het inzicht te komen hoe de kap herbouwd moet worden.

Techniek

In de bovenbouw zit veel gietijzerwerk. Bovenas en askop zijn van gietijzer en wegen 14 ton (ter vergelijking: de grootste molen in Nederland heeft een gietijzeren as, die 5 ton weegt). Ook de tandwielen zijn van gietijzer. De lagerhals aan de voorkant is een grote gietijzeren stoel met een witmetalen voering. De voering is vervangen. In afwijking van de Nederlandse praktijk zijn de rolstoelen waar de kap op draait eveneens van gietijzer. Trekstangen en draaischijf zijn vernieuwd (cortenstaal), de vernieuwde tanden en penen zijn uitgevoerd in rvs (roestvaststaal). De oorspronkelijk 35 m lange houten wieken

worden vervangen door wieden van cortenstaal (een koper-staallegering). Bij de askop is de doorsnede 40 x 60 cm en bomen waaruit zulke zware wieden gemaakt kunnen worden, zijn niet meer te vinden. Een bijzonderheid is dat de oorspronkelijke wiekvorm niet juist is geweest. Tijdens het draaien kwamen de zeilen los van het hek. Op oude foto's is te zien

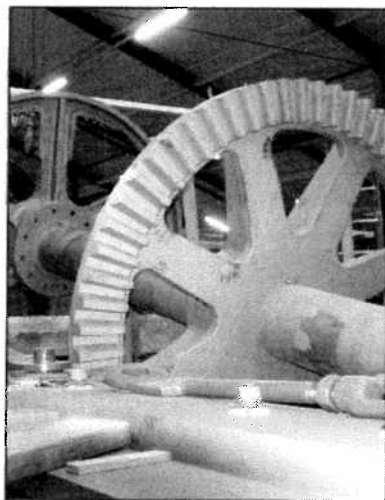

Linksboven: Golden Gate Park, San Francisco; klaarmaken voor het uithijzen van de as.
Overige foto's: De kap en zijn onderdelen in de wekplaats in Hoogmade.

dat in een latere periode de onderkant van de zeilen dan ook is weggelaten. Anders dan bij ons draaiden de wieden 'met de klok mee'. Bij de restauratie is het hekprofiel gewijzigd en zijn de wieden tevens 'tegen de klok draaiend' gemaakt. Het nieuwe hout komt uit verschillende delen van de wereld. Het voorste deel van de opbouw is van bilinga. De achteropbouw is van azobé.

Terug naar Amerika

Op dit moment is de restauratie vrijwel gereed, maar omdat het onderhoud in Amerika aan de onderbouw vertraagd is, zal de kap

nog een jaartje in Nederland blijven. Terug in Amerika wordt de kap door een Schotse koperdekker in het koper gezet. Bij het nameten van de kap bleek nog dat deze niet zuiver achtkant is. Er is een AutoCad-tekening naar Amerika gestuurd, want het moet straks wel passen. Molenbouwer Lucas Verbij uit Hoogmade ligt er niet wakker van.

GN

1. Regel uit een gedicht van Lucas Rotgans, 17de eeuw.
2. De delegatie bestond uit Hans Rode, Lau van Wouwen (organisator), Piet Anker en Gijs Nederlof.
3. Hoewel de uitdrukking 'typisch Hollands' en de naam 'Dutch Mill' dat doen vermoeden, bestond er geen enkele connectie met Nederland!

Terschuur (bij Barneveld): Oude Ambachten en Speelgoedmuseum

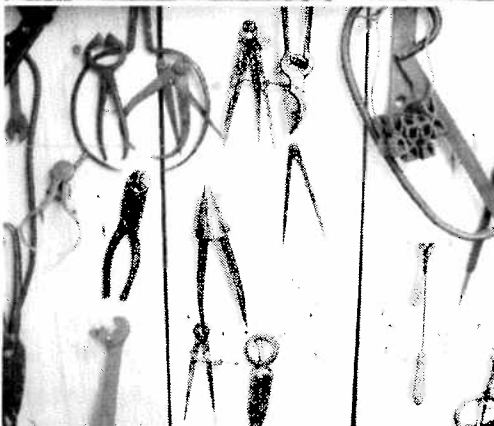
Volwassenen: 'Overall aankomen, s.v.p.'

Er zijn maar weinig musea in Nederland, die er dezelfde filosofie als de supermarkt op na houden: 'Kijken is bezwijken en met pakken zit je vastgebakken!' Maar in dit museum is het dé manier om kennis over te dragen tussen de generaties onder het motto: 'Zoals de oude zongen, piepen de jongen'. Je pakt een oude strijkbout of een stuk timmermansgereedschap op en de vragen komen vanzelf. De antwoorden liggen voor de meeste ouderen onder ons nog fris in het geheugen. Het is dan ook het voorrecht van de ouderen en de volwassenen om op de ontdekkingsreis door dit museum links en rechts een greep te doen in de vele hoeken, die een oud ambacht, beroep of winkelbranche doet herleven.

Niet alleen voor de heren

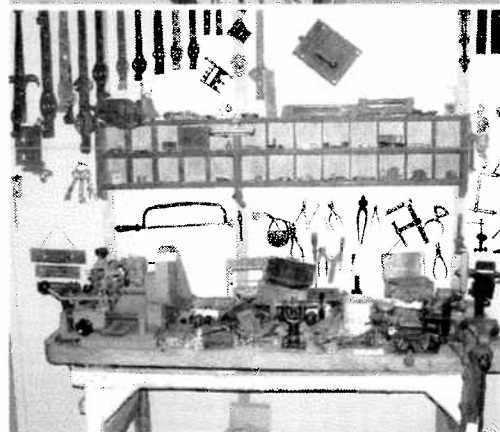
Onlangs heeft het Noordbrabants Museum in 's-Hertogenbosch in de roos geschoten door een tentoonstelling te maken over de jaren vijftig van de vorige eeuw met de titel 'Knus'. Deze expositie wist bij de sluiting op 22 mei jl. een overweldigend en nooit verwacht bezoekersaantal te scoren: liefst 160.000 bezoekers! De tentoonstelling liet een strenge en beperkte selectie van voorwerpen zien en voorzag die van een gedegen toelichting met gedrukte teksten en veel rondleidingen. Menigeen is na een eerste bezoek aan dit prachtige museum nog een aantal keren terug gegaan om te kijken naar hun eigen jeugd achter glas. Ook het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem heeft er voor gekozen om de bezoekers te laten grasduinen in de spullen, die ze nog gekend hebben en sleept daarmee dit jaar de hoofdprijs voor het beste museum van Europa in de wacht.

Hier in Terschuur, vlakbij afrit 15 richting Barneveld aan de A1 tussen Amersfoort en

Vorige bladzijde
boven: De timmerman
midden: stoffeerdsgereedschap
onder: loodgietersgereedschap

Deze bladzijde:
boven: Kees wilde wel even poseren bij de
fietsenmaker
onder: smid en slotenmaker

Apeldoorn, kun je diezelfde voorwerpen en nog heel veel andere dingen vastpakken, voelen hoe ze ook al weer in de hand lagen en je verhaal beginnen met: 'Weet je nog...' Iedere oudere bezoeker gaat er al snel zijn eigen weg, omdat herinneringen nu eenmaal strikt persoonlijk zijn. Al zoekend naar je favoriete stekjes ben je zo twee uur zoet en zeker weten, dat je dan de speelgoedafdeling op zolder nog niet gehad hebt. Gelukkig kan je in het restaurant even op adem komen voor je de ontdekkingstocht hervat en je aandacht al snel gaat in de richting van de speciale tijdelijke tentoonstelling, die hier vier keer per jaar een bijzonder onderwerp uitlicht.

Bij ons bezoek stond het thema 'Geboorte en de Baby' centraal: we zagen veel mooi handgemaakte babykleding uit een tijd, toen haken, breien, smokken en kantklossen nog niet waren verdrongen door een tweede baan en kindercrèche.

Dat brengt me op een aanrader: Neem vooral de dames mee, want voor hen valt er minstens zo veel te genieten als voor de heren. Mocht u toevallig ook kinderen en kleinkinderen hebben, die nog geloven, dat er een echte wereld bestaat, waarvan je niet gescheiden bent door de glasplaat van beeldbuis en computer, neem die dan ook mee. Daar zult u geen spijt van krijgen...

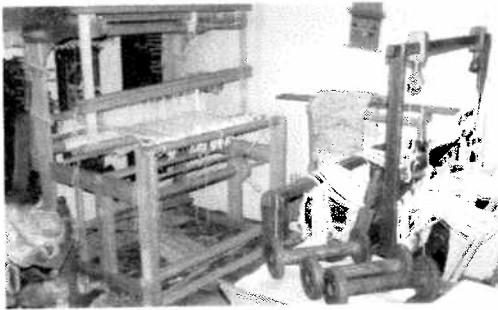
Er zijn hier maar een paar dingen, die zo kwetsbaar zijn, dat ze de bescherming nodig hebben van een vitrine. Met name herinner ik mij een mooie collectie oude klederdrachten op de begane grond, ooit te zien in de vroegere Flevohof en de expositie van fraaie poppenhuizen en klein speelgoed op de zolder. Maar verder kan je overal bij.

Te veel om op te noemen

Vraagt u mij niet, wat er aan ambachten en gereedschappen te zien is: ergens ben ik alle 100 ambachten tegen gekomen in hun eigen hoek in het museum. Daarnaast komen er ook veel beroepen uit de vorige eeuw tot leven, zoals de fotograaf, de verloskundige, de plat-tedakenlegger en de elektricien met zijn uitgebreide collectie elektrische apparaten, die we ooit stuk voor stuk hebben aangeschaft om het leven te vergemakkelijken én een stuk aangenamer te maken. Zelfs de computer wordt niet vergeten: ook daarvan zijn nu al de

nodige historische exemplaren te zien. Per ambacht hangt er een behoorlijke collectie gereedschap. Op mijn vraag aan Kees Bakker, de man achter het museum: 'Streef je na om het volledige pakket gereedschap van een ambacht in huis te hebben?', kwam een antwoord, dat tekenend is voor de opzet: 'We hebben enorm veel en er is nog meer in onze voorraad, maar we streven geen volledigheid na. En we zetten zo min mogelijk teksten bij de voorwerpen. Hier moet het van het vertellen komen van vader op zoon en van grootmoeder op kleindochter!' Beter dan Kees het onder woorden brengt, valt het niet samen te vatten. Het museum doet me nog het meest

denken aan een excursie, die ik als decaan van een scholengemeenschap ooit bracht aan de NOS-faciliteitenhallen in Hilversum. Daar stond alles, maar dan ook alles, wat je als decorman maar nodig zou kunnen hebben voor de bemeubeling van elk denkbare soapserie of historisch drama. Elk voorwerp had daar een codenummer uit een strakke inventaris. In dit museum ontbreken de nummers, maar toch is alles per ambacht en beroep redelijkerwijs terug te vinden. Ook doet de verzamelwoede denken aan de televisieserie Pakhuis over verzamelaars en hun collectie, met dit verschil, dat hier alle verzamelingen aanwezig zijn. Ik heb geprobeerd ze allemaal voor u te noteren, maar na vier kantjes ben ik opgehouden en de redactie blijkt door gebrek aan plaatsruimte daarvan af te moeten zien.

Jong geleerd, oud gedaan

Buiten het museum staan nogal wat landbouwmachines en boerenwagens, die wachten op een opknappbeurt. De rusteloze geest achter dit particuliere museum, Kees Bakker, is ooit begonnen op de familieboerderij, maar

na verkoop van het ouderlijke erf is hij dit museum begonnen. Al als zesjarige liep Kees boerderijen af op zoek naar iets bruikbaar en voordat de vuilniswagen door de straat kwam, was hij al met zijn ronde klaar: hij is nooit met lege handen thuis teruggekeerd. Zo is het gekomen...

Wat hij intussen bij elkaar verzameld heeft in twee grote hallen, dwingt respect af en dat vinden zijn ruim 35.000 bezoekers per jaar ook. Een aantal betrokken vrijwilligers en een enkele 'vaste kracht' zorgen ervoor dat de collectie op peil, gerestaureerd én stofvrij blijft. Daartussendoor zorgen ze er ook nog voor, dat het u in het restaurant aan niets ontbreekt voor een gestoffeerde koffie of lunch. Het museum bestaat op de kop af tien jaar en is een van de grootste particuliere musea in Nederland.

Waar Kees nog wel over moet nadenken, is hoe het verder moet als hij het estafettestokje moet doorgeven. Maar voorlopig heeft hij daar geen tijd voor: vanmiddag komen er drie bussen en hij moet nog de antwoorden controleren op de gedrukte vragenlijst 'Speurtocht door het verleden', die kinderen krijgen bij hun bezoek aan het museum. Nee, voor de speurtocht naar de toekomst van het museum heeft Kees nu even geen tijd. Daarmee is Kees geen uitzondering in de verzamelaarskringen van ambachten en gereedschappen...

Paul van der Lugt

Museuminfo kortweg

Oude Ambachten en Speelgoedmuseum
Rijksweg 87, 3784 LV Terschuur (bij Barneveld)
tel. (0342) - 46 20 60
www.ambachtenmuseum.nl

Openingstijden:
di t/m za tussen 10 en 17 uur
zo van april t/m september tussen 11 en 17 uur

Toegangsprijzen:
volwassene € 7,50
kind tussen 5 en 12 jaar € 6,00
kind tussen 0 en 4 jaar gratis
65+ € 6,75
groepen vanaf 15 personen reductie

Openbaar vervoer: bus Connexion 102 vanaf station Amersfoort. Uitstappen bij de halte 'Oude Ambachten Museum'

Het museum beschikt over een winkel, is voor invaliden toegankelijk en heeft een petit restaurant en een ruime parkeerplaats voor auto en bus.

Alemse kerk in hergebruik als Nederlands Dakpannen Museum

Bij een bezoek aan Alem in de Bommelerwaard trekt de neogotische Hubertuskerk, die het dorpje domineert, als eerste de aandacht. Deze was echter niet het doel van mijn bestemming, maar het 18de-eeuwse kerkje, dat er op een steenworp afstand vandaan ligt, wél. In dit charmante gebouwtje is sinds 11 juni 2005 het NEDERLANDS DAKPANNEN MUSEUM gevestigd. Namens A&G mocht ik de officiële opening bijwonen.

Confrontatie

De genodigden kregen bij aankomst eerst zelf de gelegenheid van het gepresenteerde kennis te nemen. Dat werd een verrassende confrontatie met de volledige Nederlandse dakpangeschiedenis van zeven eeuwen. De aanwezige ca. 2000 keramische dakpannen vertegenwoordigen praktisch alle soorten en modellen, die Nederland gekend heeft. Blikvangers zijn de vele - soms heel opvallende - vormen van dakornamentiek. De collectie is niet beperkt gebleven tot de Nederlandse pan: ook bijzondere buitenlandse exemplaren (onder meer uit Japan, China en Indonesië) zijn in de expositie opgenomen. Het gebouwtje is niet alleen figuurlijk, maar ook bijna letterlijk tot de nok toe gevuld met dakpannen! Want onder de mooie dakgebinten is ook op zolder (in nog voorlopige opstelling) een expositie te zien.

Opening

Na de eerste kennismaking nam de initiatiefnemer, ons lid Huub Mombers, het woord en memoreerde het ontstaan van

zijn enorme collectie en hoe hij - zoals hij zelf aangaf - met het dakpanvirus besmet raakte.

Na de feitelijke opening door de heer N.J.M. Laheij, directeur verkoop van Wienerberger Koramic Dakpangroep, staken nog enige sprekers hun waardering niet onder stoelen of banken. Onder hen was prof. dr. ir. Dirk Jan de Vries, hoofd Bouwdocumentatie van de RDMZ (Rijksdienst voor de Monumentenzorg), die van de gelegenheid gebruik maakte om op een erg ongedwongen en intrigerende manier iets over de ontwikkelingsgeschiedenis van de Nederlandse keramische pan boven water te halen. Daarbij kwam ook de zogenoemde Quackpan (1400-1510), als oervorm van de zo bepalende Holle pan, ter sprake.

Onder de pannen

Namens onze vereniging heb ik Huub gefeliciteerd en gecomplimenteerd met het bijzondere resultaat van zijn inspanning; hij heeft zijn pannen op een mooie en verantwoorde manier 'onder de pannen' gekregen.

Deelnemers aan de A&G-najaarsbijeenkomst op 29 oktober a.s. krijgen volop de gelegenheid nader met hem kennis te maken!

Hans Rode

Adres:
St. Odradastraat 12
5335 LL Alem

Openingstijden:
elke 1ste en 3de zaterdag van de
maand van 11.00-17.00 uur

Entree:
volwassenen € 2,50; kinderen € 1,50

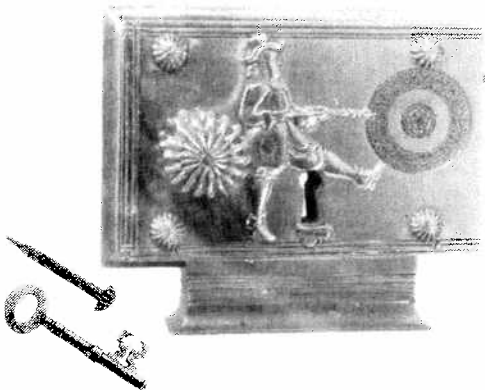
Geopend op afspraak:
tel. (0487) - 54 04 60

A&G-excursie naar Lips Slotenmuseum in Dordrecht

Op initiatief van Hans Rode werd op 20 mei j.l. een middagexcursie naar het Lips Slotenmuseum georganiseerd. De gedachte hierbij was dat er verschillende interessante excursies te bedenken zijn, waar echter geen grotere groepen ontvangen kunnen worden. Voor het slotenmuseum hadden zich 20 leden ingeschreven, wat ook het maximum aantal was.

Sleutels vallen niet direct onder het begrip gereedschap, maar er is vaak gebleken dat veel van onze leden bijzondere belangstelling hebben voor oude sleutels en sloten. Voor de liefhebber bleek het museum een verrassend mooie historische collectie te bezitten, die op een prachtige manier is uitgesteld. Het wordt gerund door vrijwilligers, oud medewerkers van Lips, die met veel liefde over hun vak en over hun kennis van de historie van sloten vertellen.

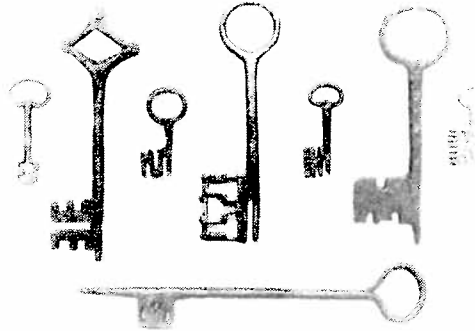
Bij de presentatie hoorde uiteraard ook een kort overzicht van de geschiedenis van de Lips-fabrieken. Het begint met een bescheiden smederijtje in Dordrecht in 1870 en het is bewonderenswaardig hoe de familie Lips in drie generaties het bedrijf verder uitbouwde tot een enorme fabriek, die over de hele wereld sloten en brandkasten levert. In de laatste decennia volgen er vele overnames en internationale combinaties, maar de gerenommeerde naam Lips is blijven bestaan.

Een van de mooiste deursloten uit de collectie is een 17de-eeuws slot afkomstig uit het Mauritshuis in Den Haag.

Door een druk op een geheime pal, springt het been omhoog waardoor het sleutelgat vrijkomt. Om te kunnen openen moet het hoofd nog verdraaid worden. Wanneer het slot wordt geopend, verspringt de cijferschijf zodat controle mogelijk is. Handig voor de wijnkelder!

foto Lips Slotenmuseum

Ijzeren sleutels uit de 14de en 15de eeuw. Lips-collectie.

foto Lips Slotenmuseum

De collectie van het museum bestaat uit de verzameling die is opgebouwd door Vincent Eras die in 1899 als medefirmant binnen de Lips-familie kwam. Hij moet een bevoegen verzamelaar zijn geweest die op al zijn zakenreizen de wereld afzocht naar oude sloten voor zijn collectie. Die verzameling heeft lang een slapend bestaan geleid tot een aantal jaren geleden de mogelijkheid kwam om een museum te starten.

Gastheer Adriaan van de Koppel en conservator Peter Wismeijer verzorgden de presentatie. Over de geschiedenis van sloten valt veel te vertellen en het spreekt nog veel meer aan als gelijktijdig prachtige historische exemplaren worden doorgegeven, waarmee je dan even kunt spelen. Aardig om te zien was dat het principe van de vroege Egyptische houten sloten, waarbij houten pennen door een grote sleutel gelicht worden, eigenlijk ge-

Lees verder op pagina 30.

Adres: Lips Slotenmuseum; Merwedestraat 48, 3313 CS Dordrecht; tel. (078) - 639 40 41

Openingstijden: iedere laatste vrijdag van de maand en op verzoek op andere tijden voor groepen

Literatuur: Vincent J.M. Eras, *Sloten en Sleutels door de Eeuwen heen*, Dordrecht 1941

LEZERS SCHRIJVEN

Meer over mos

Op het artikel *Veenmos als historisch breekmateriaal in de houten scheepsbouw* uit het oktobernummer 2004 kwam via onze website (waar het artikel enige tijd op geplaatst is) een interessante reactie binnen van de heer **Thedo Fruithof**, oud-conservator van het Zuiderzeemuseum in Enkhuizen.

Hij schreef: 'Zo'n dertig jaar geleden heb ik me ook verdiept in het gebruik van mos voor schepen. Ik was toen conservator van het Zuiderzeemuseum. Toentertijd haalde een man uit Oudenbosch het mos uit de Brabantse vennen. Het werd gebruikt voor het schoonmaken van de schepen in Rotterdam en voor het dichten van naden.'

Wij waren nieuwsgierig of Fruithof daar wat meer over kon vertellen, en hij was zo vriendelijk zijn relaas per e-mail aan te vullen:

'Ik beschik niet meer over de aantekeningen van het bezoek aan een man in Oudenbosch. Het zal in 1976 zijn geweest. Ik was in die tijd bezig met het onderzoek naar de bouw van houten vaartuigen, met name in en rond Wervershoof. Er was een schuithelling en schuur uit dat dorp overgeplaatst naar het Buitenmuseum in Enkhuizen. Naar aanleiding van de restauratie en inrichting van dit object heb ik veel onderzoek kunnen doen naar schuithellingsmakers in West-Friesland. In het voorjaar van 1975 heb ik de bouw van een Sliedrechtse boot in Sliedrecht meegemaakt.¹ Dat was als knecht/stagiair om meer van het scheepsbouwvak te leren. Een toentertijd al unieke kans voor een conservator. Tevens heb ik meegewerkt aan een film van Gait Berk over de bouw van een Giethoornse punter.²

Wat weet ik van de man uit Oudenbosch? Hij maakte berkenbezems, als straatbezem voor onder andere de stad Den Haag. Tevens wist hij me te vertellen dat hij in de Brabantse vennen mos verzamelde. Hij nam een tak en haalde die door het water. Het veenmos

(Sphagnum) werd opgerold en de rol werd te drogen gehangen in de bomen. Later kwam hij die ophalen om te verhandelen. De voornaamste gebruikers waren de havenwerkers in de haven van Rotterdam. Zij gebruikten het mos om de scheepsruimen schoon te maken. Als een soort poetsdoek of spons. Het was kennelijk goedkoper dan andere middelen. Ook verzamelde hij het mos voor scheepsbouwers.

In de tijd dat ik hem bezocht, was het Sphagnum al een beschermde plant. Dat wist ik niet en ik vroeg hem voor het Zuiderzeemuseum weer wat mos te verzamelen. Enige tijd later ontving ik een brief van een ambtenaar die zich afvroeg hoe ik het (als rijksambtenaar!) in mijn hoofd durfde te halen opdracht te geven voor het verzamelen van dit mos. Uiteindelijk is er dus nooit mos naar het museum gekomen.

Ik wilde het graag hebben, want al mijn zeggelieden vertelden me dat mos tussen de naden van een schip erg goed is. Het bleek een lange levensduur te hebben, hield water tegen en het voordeel was ook dat als er een gat door een naad moest worden geboord dat mos dan niet om de boor heen draait. Het mos werd gelijkmatig op de naad gelegd, nadat er eerst bruine teer op was gestreken. Ook bij mijn onderzoek in West-Friesland naar schuithellings kwam ik dat altijd tegen.'

1. Ook bij de Sliedrechtse boot gebruikte de bootbouwer Arie Niewendorp mos. (Een artikel van deze bouw is te vinden in: *Kleine houten vaartuigen*, een uitgave van het Glavimans Symposium, Groningen (ISBN: 90-367-1580-6)

2. Gait Berk heeft een film, of liever documentaire gemaakt over de bouw van een Gieterse punter. Een uniek document. Hierin is te zien hoe dat mos op een huiddeel wordt verspreid alvorens dit deel op zijn plaats kon worden gebracht. De scheepsbouwers haalden het gewoon uit de wateren in Giethoorn, een eeuwenoud gebruik.

Uit de krant geknipt

Ons lid **H. Phielix** uit Brummen stuurde twee knipsels die wij graag aan u doorgeven.

Academie voor Ambachtskunst

In Deventer is de Academie voor Ambachtskunst opgericht. De hbo-opleiding leidt studenten in drie jaar op in oude ambachten.

De eerste opleiding is voor kunstschilder. Later volgen andere opleidingen die een op het gildewezen geënte leerweg kennen. Gedacht wordt aan steenbewerking, kunstschilderen, glasbewerking en pleisterwerk. De academie wordt gehuisvest in het oude modellenpakhuis aan de Maalderijstraat 6. Aanleiding voor de oprichting is de dreiging dat de oude ambachten uitsterven, zegt de initiatiefnemer, de internationaal bekende kunstschilder Willem Jonkers III.

Uit: De Stentor, 24 november 2004

Museum te koop

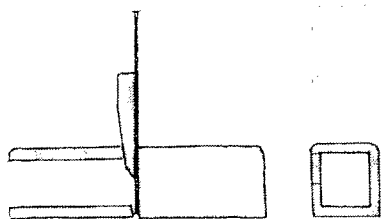
Echtpaar De Boer uit Giessenburg biedt ten einde raad maar hun museum te koop aan. De collectie, die zij in de loop van 50 jaar bij elkaar hebben vergaard en die onder andere een winkel uit 1900 en een smederij uit 1850 vormt, moet worden aangepast aan de huidige voorschriften, maar dat gaat hun energie en middelen te boven. Ruim 17 jaar had het echtpaar hun museum op de bovenste verdieping van een oude graanmalerij.

Op last van de brandweer moet er een extra trap worden ingebouwd. Dat ziet het paar echter niet zitten: 'Nee, dat is veel te duur. Daarom is het over en uit voor Ons Museum'.

Uit: De Telegraaf, 14 november 2004

Vreemde spaanopening tandschaaf maakt tongen los

In het vorige nummer (april 2005, pag. 29) besprak ik een merkwaardig buitenbeentje: een tandschaaf (maar... is het dat wel?) met de spaanopening aan de voorzijde. Hoewel we verwachtten dat dit artikeltje niet zoveel stof zou doen opwaaien, kregen we van leden toch enige belangwekkende reacties binnen.

De heer **Jordan** uit Dorfen (Duitsland) liet ons weten zo'n schaar eerder logisch dan absurd te vinden. Hij gaf de volgende toelichting. 'Deze schaar is niet zo bijzonder als hij op het eerste gezicht lijkt. De *Ulmia*-fabriek in Duitsland had zo'n 70 jaar geleden een zelfde idee. Zij ontwierpen hun tandschaven met een doorsnijdende opening aan de bovenkant om het schaarset op te vangen. Omdat dit kleine (hout)deeltjes zijn, in plaats van lange krullen, vraagt dit een andere

*manier om ze af te voeren. Het lijkt een goed idee om ze op te vangen en de opvangruimte van tijd tot tijd leeg te maken. De schaar die Hans Rode is tegengekomen, schijnt zelfs nog beter voor die taak geschikt te zijn dan de tandschaaf van *Ulmia*.*'

De heer **Van Eeken** te Herwijnen reageerde uit een geheel andere invalshoek. Hij meent er vrijwel zeker van te zijn, dat het hier om een orgelmakersschaaf gaat, die werd gebruikt om platen orgelmateriaal (een legering van lood en tin), waaruit de orgelpijpen worden gemaakt, af te schaven. Hij geeft aan dat dergelijke schaven in enkele bedrijven, zoals ook de zijne (hij is zelf orgelbouwer) nog of weer worden gebruikt. De heer Van Eeken heeft toegezegd over dit onderwerp een artikel in ons blad te schrijven. U zult dus in één van de volgende nummers hier meer over horen!

Last but not least vermelden we de informatie die **Jan Verhoeven** te Schoonhoven inbracht. Zijn reactie is zo uitvoerig én in zo'n brede context geplaatst, dat deze als een zelfstandig artikel is opgenomen (zie pag. 28 e.v.)

Hans Rode

Dansk Håndværk på frimærker

In het vorige nummer stond een stukje over ambachten op Poolse postzegels. Als je gaat zoeken dan blijkt dat veel landen hun ambachten voor het voetlicht hebben gebracht door middel van een postzegeluitgifte. Als notoir 'Denemarkenganger' wist **Lau van Wouwen** dat Denemarken in 1977 de hier afgebeelde serie heeft uitgebracht. Hij liet het daar niet bij en stuurde de serie op. Afgebeeld zijn de attributen/gereedschappen van de *hoefsmid* (hoefijzers en smeedhamers), de *timmerman of meubelmaker* (steekbeitel, winkelhaak en schaaf) en de *metseelaar* (troffel, borstel en duimstok).

De tekeningen zijn van Alfred Madsen; de graveur is Arne Kühlmann.

De scharesliep in het lied

Ons lid **Pieter Lotze** uit Ammersbek (D.) heeft een rijk geheugen waaruit hij regelmatig iets opduikt, wat inhaakt op een gebeurtenis uit een vorig nummer. Dit keer gaat het om de scharensliep uit nr. 28 van april 2005, op pagina 7. De foto uit de oude doos herinnert hem aan een liedje uit zijn jeugd: 'Vóór de oorlog leerden wij elke woensdagmiddag een lied in een radio-uitzending van Jacob Hamel. Vaak zorgde de tekst voor veel ple-

zier en was hij ook opvoedend. Anders dan vandaag! De melodie ken ik ook nog, maar misschien waren er meer coupletten, die ik vergeten heb.'

*Hier is de scharenslijper,
tovert vonken uit zijn steen.
'Juffrouw heeft u niets te slijpen,
zegt u alstublieft geen neen!'
'Scharlesliep, scharesliep'.*

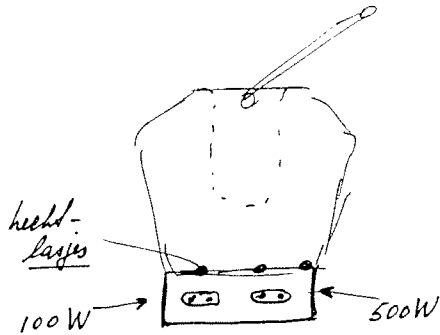
Koos Kok vol lof

Ons lid **Koos Kok** - wij kennen hem nu enige tijd van bijeenkomsten en excursies, en van zijn ingezonden stukjes - heeft naar zijn smaak onze vereniging veel te laat ontdekt. Maar nu hij er eenmaal bij hoort, steekt hij zijn lof niet onder stoelen en banken. Hij schreef ons heel enthousiast dat hij van de excursie naar het Openluchtmuseum Eynderhoof genoten heeft, niet alleen van wat daar te zien was, maar ook van de prettige onderlinge contacten. Een praatje, een armzwaai, hij waardeert dat bijzonder en hij put er moed uit om met zijn medisch probleem te leven. Wij wensen Koos nog veel plezierige bijeenkomsten toe.

Gestolde herinnering aan vaders lijmpot

Ons lid **Johan van Aken** uit Doetinchem werd aangenaam verrast door de foto van de elektrische lijmpot op de laatste bladzijde van het aprilnummer 2005. Hij pakte papier en pen en schreef:

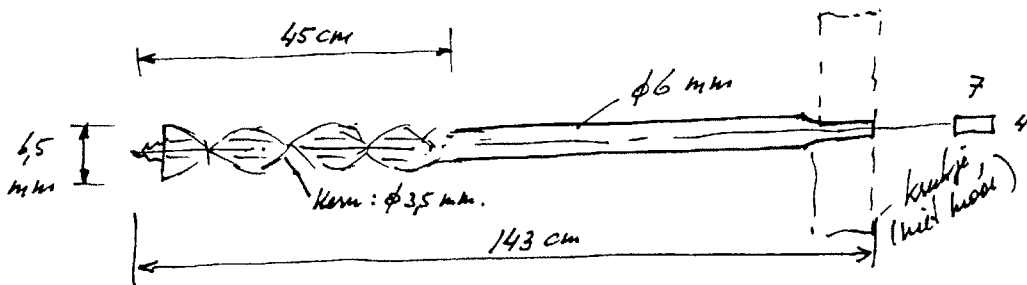
'Eind goed, al goed, die laatste bladzijde van

ons tijdschrift. Lijmpot. Beenderlijm! Ruik het nog. Mijn vader (G.A.J. van Aken 1904-1971, timmerman-bouwkundige-aannemer-smid) maakte zelf een elektrische elementplaat onder zijn gewone kachellijmpot. Die heb ik op een gegeven moment (ca. 1970) op onze schroothoop gegooid. Maar ik werd ouder en enkele jaren later viste ik die elektrische pot (en nog een gewone) weer uit de hoop! Gietijzer roest niet gauw door, dus nog redelijk gaaf gebleven. Bijzonder is dat er twee elementen onder zitten, met ieder een eigen aansluiting. Je kan dus "opstarten" en pruttelen! Mijn vader laste alles, dus ook deze gietijzeren pot aan de smeedijzeren ringband eronder. Ik denk dat hij de elementplaat gekocht heeft, maar de ring met de twee aansluitingen zelf gemaakt.'

Een belboor van 73 cm, mag 't ietsjes langer: 143 cm?

Johan van Aken (zie ook zijn inzending hierboven) had nog wat op zijn lever. Hij reageert ook op het artikel *Belboren* uit het vorige nummer. En omdat hij toch al de dop van zijn vulpen losgeschroefd had, begon hij aan een nieuw verhaal:

'Er ging een lampje bij mij branden. Ik heb nogal wat avegaren en wist dat er een lange pierewaaier bij was (zie tekening). Baas boven baas? Het is beslist een fabrieksproduct, maar wel een heel ander principe dan de belboren van Hans Rode. Het doel kan weleens hetzelfde geweest zijn. Misschien om door een schuifdeurkastwand van een kamer en suite te kunnen boren? Over bellen naar andere kamers gesproken: ik heb een elektrisch signaalkastje uit mijn ouderlijk huis (gebouwd door vader in 1938), waar in de keuken te zien was vanuit welke kamer gebeld was. Er viel via een magneetje een plaatje met cijfer voor het venster. Ziekenhuizen hadden ze in het groot.'

Hans Rode zond ons een kopie van het artikel *Ötzi Update* uit Readers Digest van juli 2004 met nieuwe gegevens over Ötzi, de 5000 jaar oude jager uit de Alpen. Bij het naspeuren naar meer nieuws over Ötzi, bleek dat in het Drents Museum in Assen tot 30 oktober 2005 een tentoonstelling over deze gletsjermummie loopt. Ook op internet wordt volop aandacht aan de hype rond de ijsman besteed. We combineerden de diverse gegevens tot onderstaand stukje over de bij de mummie gevonden 'gereedschappen'.

GN

In 1991 deed een stel bergbeklimmers in de Alpen een opzienbarende ontdekking. Ze stuitten op een lijk dat uit het ijs stak. In eerste instantie dachten de autoriteiten dat het ging om het stoffelijk overschot van een klimmer, maar na onderzoek van de bevroren overblijfselen kwam men tot de conclusie: het slachtoffer was 5000 jaar geleden gestorven en toen bevroren in het ijs. De gletsjermummie, ouder dan de Deense veenlijken uit de ijzertijd en ouder dan de koninklijke mummies van Egypte, was het eerste, goed geconserveerde lichaam uit de laatste periode van de steentijd dat ooit is gevonden. Bijna even fascinerend als het lijk zelf zijn de voorwerpen en kleding die werden aangetroffen.

Bijl

De bijl is met leren riempjes vastgezet in een knievormige taxushouten steel van 60 cm. De kling bestaat uit 99,7% koper. Deze bijl is de enige volledig bewaard gebleven prehistorische bijl ter wereld.

Dolk in schede

De dolk bestaat uit een kleine driehoekige kling van vuursteen en een handvat van essenhout. De schede is van geweven gras. Een aan de zijkant aangebracht leren oogje maakt het mogelijk de schede aan de gordel te bevestigen.

Doosje van berkenbast

Ronde doosjes uit berkenbast waren uitstekend geschikt voor een tocht in de bergen. Anders dan potten uit gebakken klei zijn deze veel lichter en breken ook niet gauw. In een van de twee doosjes bevinden zich esdoornbladeren met daarin vastgezet de naalden van spar en jeneverbes, samen met

Houtexpert

Ötzi's uitrusting is gemaakt van natuurlijke materialen zoals leer, hout en gras. De variatie aan gebruikte houtsoorten is verbazingwekkend. Voor elk onderdeel werd overduidelijk de geschikteste houtsoort uitgekozen: taai harsvrij taxushout voor de boog en het handvat van de bijl, loodrechte takken van de wollige sneeuwbal voor de pijlschachten, hard essenhout voor het handvat van de dolk en buigzame hazelaar voor het draagstel van zijn rugzak. De mensen in de jonge steentijd bezaten een uiterst gedetailleerde materiaalkennis die grotendeels verloren is gegaan in onze moderne maatschappij.

Rode kornoelje: pijlschacht

Wollige sneeuwbal: pijlschacht, van het spinthout

Taxus: boog, bijlsteel

Es: dolkgreep

Berk: doosje, teer

Linde: schacht van drukstaafje, touwen van lindenschors

Hazelaar: versterking van de pijlkoker

(tekst Drents Museum)

Lees verder op pagina 35.

OPGEMERKT

foto John Hakkaart Hazerswoude

Arie Schellingerhout met zijn dakpannen in de krant

In de Rijnwoude Koerier van 27 april 2005 lazen wij een reportage *'De geschiedenis van de dakpan' in het Molenhuis te Benthuisen*. Met de krant in de hand geef ik hierbij een hervertelling van dit gebeuren.

Met foto en al

Het woord *dakpan* in de titel, en dan nog wel in verband met zijn geschiedenis, trekt vanzelfsprekend onze ambachtelijke nieuwsgierigheid. Maar niet minder het feit dat wij in de man op de foto ons lid Arie Schellingerhout ontdekken. Arie mag dan de laatste keren niet meer op onze bijeenkomsten zijn verschenen, ongetwijfeld zullen velen onzer hem in persoon kennen. Anderszins zal de naam bij onze lezers reminiscenties oproepen, want Schellingerhout heeft zich in ons tijdschrift meerdere keren als auteur gepresenteerd.

Expositie is verleden tijd

Het krantenartikel is geschreven naar aanleiding van de opening op 8 april 2005 van een expositie in het Molenhuis van Benthuisen. (Als dit nummer verschijnt is de expositie helaas verleden tijd.)

Opnieuw Verbeterd

Arie heeft in 30 jaar tijd niet alleen een unieke verzameling dakpannen opgebouwd, maar hij beschikt tevens over een grote hoeveelheid documentatie en foto's op dit gebied. Het is mij als Oegstgeestenaar en kennis van Arie bekend dat hij zich onder andere heeft vastgebeten in de geschiedenis van de Oegstgeester dakpan. Ik noem nu maar een 'dwarspan', want als je niet zo'n kenner bent, verbaas je je er over dat er zoveel verschillende bestaan (hebben). Zo kwam in 1931 de

Opnieuw Verbeterde Hollandse pan op de markt, een weinig originele naam die mij doet vermoeden dat aan de oorspronkelijke Hollandse pan nog wat gesleuteld kon worden. Dat blijkt ook wel, want met die Opnieuw Verbeterde ging het van een leien dakje en anno 2005 is hij nog steeds een succes. Het is een model dat de vorm van de Hollandse pan uit het midden van de 15de eeuw en de kwaliteit van de Verbeterde Hollandse uit eind 19de/begin 20ste eeuw in zich verenigde.

De mooiste

Terug naar de krant. De verslaggeefster vroeg Arie wat hij de mooiste pan vond. Arie: *'De onverglaaude Hollandse pan, zoals die onder andere op het begijnhof in Kortrijk ligt'*. Mevrouw Inge van Eeden Petersman vult aan: *'We waren daar eens, het was bloedheet*

en we waren de enige bezoekers in het museum daar. We zien daar een schilderij van Viérin met het begijnhof van Kortrijk. Het begijnhof had een dak van onverglaaude rode dakpannen. Naast het schilderij hing een gedicht van een vriend van Viérin, Guido Gezelle. Het gedicht ging over de oude rode dakpan.'

Verzameling ondergebracht

Het was de laatste keer dat Arie zijn met veel liefde opgebouwde verzameling historisch cultureel erfgoed toonde. De verzameling gaat niet verloren. Na de expositie gaat deze naar de heer A.J.F. Hooning. Het grootste gedeelte wordt in de toonzalen van de bouwmaterialenbedrijven van diens zoon in Mijdrecht en Badhoevedorp tentoongesteld.

GN

DE DAKPANNEN

*De oude roo dakpannen schijnen zoo schoon,
schuren bedekkende en boeien,
laat er de zonne, vanuit heuren throon,
vierige vonken op gloeien.*

*Duister, zoo waren ze, een wijle geleên,
vunzig, oneffen bedegen;
deerlijk ontodderd en schamel, beneên
't vochtig gezijp van den regen.*

*Blijde nu blinken ze, in 't zadgroene veld;
schuren bedekkende en boeien:
'k zie mij zoo geren, in 't zonnengeweld,
de oude roo dakpannen bloeien.*

Guido Gezelle (1830 - 1899)

roo: rode

schijnen: glanzen; glimmen

boeien: bijgebouwtjes

vierige: vurige

een wijle geleên: een poosje geleden

vunzig: onfris; smerig

oneffen bedegen: hobbelig geworden

Het begijnhof te Kortrijk (detail); Emmanuel Viérin (1869-1954).

Foto A. Schellingerhout

ontodderd: vervallen; verwaarloosd

beneên: onder

gezijp: gesijpel; in druppels of straatjes neervallen

zadgroene: diepgroen

geren: graag

bloeien (beeldspraak): de dakpannen bloeien als bloemen

BOEKENNIEUWS

Middeleeuwse ambachten, handel en geldwezen

De boog van de middeleeuwse boekkunst spant zich uit over een vol millennium van de overgangperiode tussen de late klassieke oudheid en de Middeleeuwen tot ongeveer 1500.

De boekversieringskunst van de Vroege Middeleeuwen biedt schaarse, maar bijzonder interessante inkijkjes in de ambachtelijke en artistieke activiteiten. Rijker wordt het beeld in het tijdperk van de hoge Middeleeuwen, waar wij Cisterciënzer monniken aan het werk vinden met het rooien van bos, maar ook wevers, timmerlieden en schoenmakers bij de uitoefening van hun ambacht en altijd weer miniatuurschilders en klerken. Vooral het werk in de scriptoria is de in afbeeldingen best gedocumenteerde werkzaamheid van die tijd. Het panorama verbreedt zich pas goed aan het begin van de 14de eeuw tot het herfsttij van de Middeleeuwen met een welhaast overweldigende hoeveelheid aan gespecialiseerde beroepen, die in onze tijd vergeten zijn. Oudmakers, pensverkopers, rozenkransmakers, alsmede vele andere beroepsbeoefenaren treden ons alleen nog maar in de miniaturen van hun tijd tegemoet.

Ook het marktgebeuren en het geldwezen zijn

thema's in de middeleeuwse boekkunst.

Aan de hand van 55 geselecteerde afbeeldingen die telkens grondig verduidelijkt worden, ontplooit zich in het boek *Handel und Handwerk, Lebensbilder des Mittelalters* een levendig beeld van de handel en het ambacht in de Europese Middeleeuwen.

De inleidende hoofdstukken geven een beknopte introductie in de betekenis van de boekversieringskunst, de ontwikkeling van het ambacht en het functioneren van handel en economie.

Handel und Handwerk is uitgegeven door de Akademische Druck- und Verlagsanstalt (ADEVA) Graz, Oostenrijk, een firma die zich specialiseert in facsimile's van middeleeuwse manuscripten. Liefhebbers moeten daar zeer veel geld voor over hebben, maar dit fraaie boek met afbeeldingen in kleur en op groot formaat is voor zijn € 39,90 'voor iedereen' bereikbaar.

Wolfgang Metzger, *Handel und Handwerk, Lebensbilder des Mittelalters*, ADEVA Verlag Graz 2002. ISBN 3-201-01-781-7.

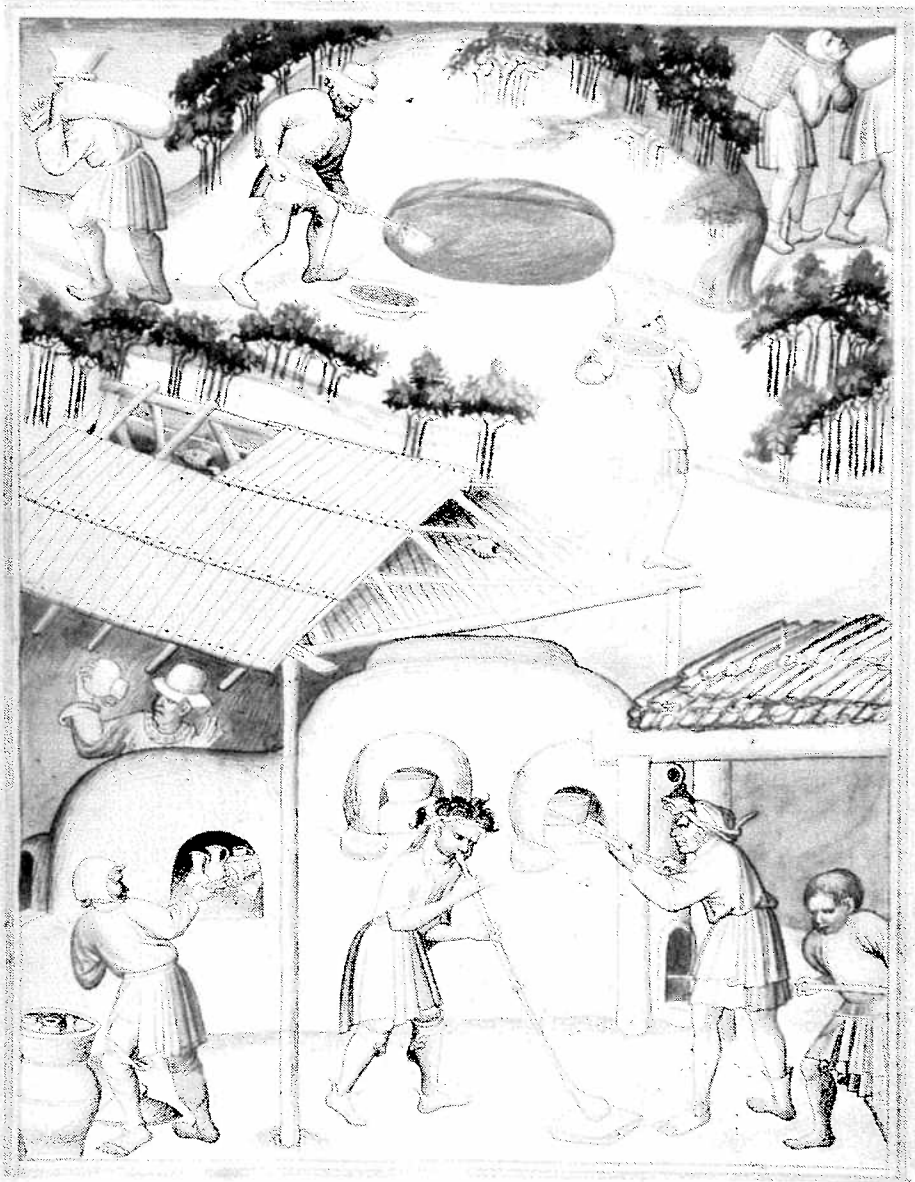
Ter illustratie hiernaast en hieronder een voorbeeld van een van de 55 levensschetsen uit *Handel und Handwerk*. Vertaling GN

De glasblazer

Glas was al in de klassieke oudheid een bekend materiaal dat op veel plaatsen bewerkt werd. Weliswaar liep de productie na de val van het Romeinse rijk sterk terug, maar ging de technische kennis niet geheel verloren. Toch kon men aanvankelijk nauwelijks nog gekleurd glas maken. Ook verfijnde versieringstechnieken, bijvoorbeeld met ingesloten gouddecor, stonden niet meer ter beschikking. Door de natuurlijke verontreinigingen bij de vervaardiging was het glas normaal gesproken lichtgroen. Voor de vervaardiging van kleurloos glas was kennis van het noodzakelijke 'gemeng' - de zogenoemde glasblazerszeep - vereist.

De miniatuur toont een Boheemse glashut rond 1400. Op de achtergrond kan men de winning van de grondstof zien. Fijn, wit kwartszand zonder verontreinigingen was het meest geschikt. Dit werd met een dubbele hoeveelheid plantaardige as, die als vloeimiddel diende, gemengd, en maakte het op die manier mogelijk deze zogenoemde frit (halfgesmolten glasmassa) bij de te bereiken temperaturen tot vloeibaar glas te smelten.

Te zien is onder andere een arbeider die het zand in een trog (draagbak) op de schouder naar de glashut

Reis van Jan van Mandeville, Londen, British Library, Add. Ms. 24189, fol. 16r, Bohemen of Oostenrijk begin 15de eeuw

draagt. Op de voorgrond speelt zich alles af rond de grote glasoven. Rechts wordt het vuur opgerakeld, terwijl daarnaast een glasblazer een post glas met de blaaspip uit de smeltkroes trekt. In het midden zien we hoe een vaas met de pijp geblazen en op een vlakke marmereen plaat gevormd wordt. De blaaspip is aan de voorkant van ijzer, om de hoge temperaturen te doorstaan, de achterste helft kan evenwel van hout zijn, zodat men hem vast kan pakken zonder zich te verbranden. Links in het beeld is nog een andere arbeider bezig bij de afkoelingsoven. Daar glas bij plotselinge temperatuurverandering spanningen opbouwt die tot springen kunnen leiden, komt elk gereed stuk eerst in een ovenzone met lagere temperatuur om langzaam af te koelen.

Glashutten waren gewoonlijk in bosrijke gebieden gevestigd waar de benodigde brandstof in ruime mate voorhanden was. Bovendien moest vanzelfsprekend kwartsand van voldoende kwaliteit beschikbaar zijn. De Boheemse glashutten zouden nog ver na de Middeleeuwen een voortreffelijke reputatie genieten.

MUSEAAL

Scheepsbouwgereedschap in Antwerpen

Een touwslagerij, veel gereedschap voor de bouw van schepen, zoals bijlen, dissels, boren, kalfaatijzers en instrumenten om de koers uit te zetten tijdens de vaart, zijn te zien aan de Schelde in Antwerpen in Het Scheepvaartmuseum. Veel vaartuigen zijn in mooie modellen te zien, maar ook op ware grootte in het buitenmuseum. Een mijnneviger, reddingsboot, stoomsleepboot en een binnenvaartschip vragen uw aandacht. De locatie van het museum is uniek: Dit is historisch de oudst bewoonde plek in Antwerpen, de stad van het handwerpen! De versterkte vesting Het Steen heeft een geschiedenis, die teruggaat tot begin 9de eeuw! Alleen al om het gebouw de moeite waard.

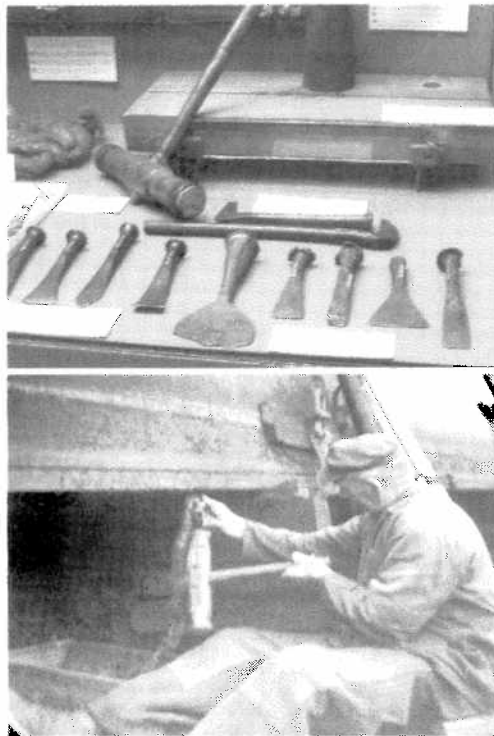
Paul van der Lugt

Museuminfo kortweg

Nationaal Scheepvaartmuseum, Steenplein 1, Antwerpen; tel. 03-2019340
www.antwerpen.be/cultuur/scheepvaartmuseum

Openingstijden: 10-16.45 uur, behalve maandag; buitenmuseum open van Pasen t/m oktober

Kinderen tot 19 jaar en 65+ gratis, volwassenen 4 euro

Boven: kalfaatijzers of breeuwijzers en dito hamer.
Onder: foto van een breeuwer bezig met kalfaten.

Het wijnmuseum in Arnhem: daar ga je met genoeg naar de kelder!

In de meeste Nederlandse musea blijft het bij luisteren en kijken, maar soms overkomt je meer dan dat. In het Arnhems Wijnmuseum kun je een feest houden of een wijnproeverij meemaken, genieten van een groepsdiner met uitgezochte wijnen en tot slot kun je in de 'winkel' wijn kopen en alles wat daarmee samenhangt. Wij vonden er onder andere een wijncursus op dubbel-dvd van wijngoeroe Robinson, barstensvol informatie over de nieuwste ontwikkelingen op wijngebied. De hapklare dvd loodst je ademloos door de rare vooroordelen over wijn en je bent weer helemaal bijgepraat over de ontwikkelingen in de oude wijnlanden, maar ook in de nieuwe lan-

den, zoals Australië, Chili, Zuid-Afrika etc. Hier sta je niet in het zoveelste wijnmuseum, maar je gaat genieten van een zeer volledige collectie, die in de loop der jaren verzameld is door het gerenommeerde wijnhuis Robbers & van den Hoogen. Deze firma kan bogen op een geschiedenis van ruim anderhalve eeuw! Ze zijn in 1842 begonnen aan de Rijnkade in Arnhem, maar zijn sinds 1926 met hun wijnkelders en kantoren gevestigd aan de Velperweg, op een steenworp afstand van het NS-station Velperpoort.

Wat krijgt een gereedschappenverzamelaar voor zijn sympathiek geprijsde toegangkaart

te zien? In dit geval het beste wat een museum kan geven: een goed geordende collectie in een sfeervol opstelling, met namen en toelichting bij de vele gereedschappen. Ieder ambacht, dat betrokken is bij de wijn, heeft zijn eigen nis, te beginnen bij de ontginning van een wijngaard tot de uiteindelijke verpakking in stalen containers, vaten of flessen. Er zijn bijzondere zaken te ontdekken: ik zag een zéér oude duig uit 10 na Christus (!), de wijnkeurders in hun fraaie klederdracht, een verzameling van meer dan 600 kurkentrekkers en de laatste ontwikkelingen op het gebied van de wijnbouw!

Wat je vooral blijft in dit volledig ondergrondse museum is de uitgebreidheid, de fraaie presentatie en de uitgebreide informatie. Dat zijn de kenmerken van een goed museum: een mix van volledigheid van de collectie, een wetenschappelijke ordening en ondersteuning en ten slotte een lage drempel door een fraaie presentatie. Een gespecialiseerde bibliotheek ontbreekt niet.

Aan het einde van de rondgang worden de sleutels gehaald, en de reusachtige wijnkelder

liggen te veredelen. Rechts zie je de meer dan manshoge eikenhouten vaten en links een groot aantal stalen wijnvaten. Ze zijn helaas leeg: Robbers & van den Hoogen mag alleen nog gebottelde wijn importeren.

Vergeet na deze unieke ervaring vooral niet

de winkel te bezoeken op het terrein met zijn eigen kelder. En ten slotte een goede raad: een middagbezoek aan dit particuliere museum valt prachtig te combineren met een ochtenduitstap in de binnenstad van Arnhem, op nog geen 10 minuten lopen van het museum

onder het parkeerterrein bijna plechtig voor u geopend: je betreedt een onderaardse kathedraal. Je valt stil te midden van de duizenden flessen wijn, die in de halfdonkere gewelven

via de Steenstraat, u nog bekend van het monopolyspel. Uw gratis parkeerplaats is dan op het terrein van het Nederlands Wijnmuseum.

Paul van der Lugt

Museuminfo kortweg

Nederlands Wijnmuseum Arnhem, Velperweg 23,
6824 BC Arnhem; tel. (026) - 442 40 42
www.wijnmuseum.nl

Entree: volwassenen 3 euro, kinderen tot 12 jaar onder begeleiding 1,50 euro

Openingstijden: di t/m vr 14-17 uur, za 11-17 uur; zo, ma en feestdagen gesloten

Openbaar vervoer: 2 minuten lopen van NS-station Arnhem Velperpoort

---

AGENDA

Winteropenstelling Nederlands Openluchtmuseum met ambachtelijke kerstmarkt

Winter in Nederland! Alleen de gedachte doet ons verlangen naar ijsbloemen op de ramen en gezelligheid rondom de haard na een barre schaatstocht. Die winters van vroeger, waar zijn ze gebleven...? In het Openluchtmuseum natuurlijk! Gedurende zes weken verandert het overgrote deel van het museum in een levendige wintervoorstelling. Het is al vroeg donker, maar op de ijsbaan klinkt muziek en in de warm verlichte huizen geniet u met volle teugen van de wintersfeer die we kennen uit oma's verhalen. Het entreeplein is omgetoverd tot een uitgestrekte ijsvlakte. U bindt de ijzers onder en schaatst langs de rietkragen. In de Betuwse boerderij is de boerin druk met het middageten maar ze heeft altijd tijd voor een praatje. De geur die opstijgt van het kolenformuis brengt uw herinneringen tot leven en, ach, kunt u misschien even helpen met piepers jassen? In de stal van de boerde-

rij uit Kadoelen luistert u naar een spannend winterverhaal. Echt gebeurd...zeker weten. Vraag het maar na bij de kolenboer of de meid! Misschien steekt de vork toch weer anders in de steel. Maar er is nog veel meer te doen op de winterroute. Er zijn actieve workshops voor jong en oud, u geniet van muziek en zang en er zijn boeiende lezingen. Kinderen zijn van harte welkom op het Kindererf. Ze kunnen er knutselen en spelen en ook de dieren in de stal vinden zo'n bezoekje heel gezellig.

Dit jaar organiseert het Openluchtmuseum in Arnhem voor het eerst tijdens de winteropenstelling een ambachtelijke kerstmarkt. Op een mooi winters aangeklede locatie in ons park worden tijdens de kerstvakantie diverse 'nieuwerwetse' ambachten aan het publiek getoond. Een belangrijk element hierbij is

‘beleven’; onze bezoeker moet na het bezoeken van de markt zich in ieder geval hebben vermaakt en wat opsteken van hetgeen men laat zien. Bij het beleven speelt ruiken en eventueel proeven een belangrijke rol. Ambachten zoals ijsmaken of koffiebranden zult u dan ook ongetwijfeld terugvinden. Maar daarnaast is er natuurlijk ook ruimte voor een hoeden- of mandenmaker; alles met een winters tintje...

tekst en foto Nederlands Openluchtmuseum

Wilt u meer informatie over deze ambachtenmarkt, heeft u zelf belangstelling om deel te nemen of wilt u meer informatie over ons winterprogramma, kijk dan op onze website www.openluchtmuseum.nl voor actuele informatie of neem contact op met Hanneke Lenkens (026-3576189).

Adres
Nederlands Openluchtmuseum
Schelmseweg 89
6816 SJ Arnhem

Winteropenstelling
Van 3 december 2005 t/m 15 januari 2006 dagelijks van 12.00 – 20.00 uur

Dakornamenten

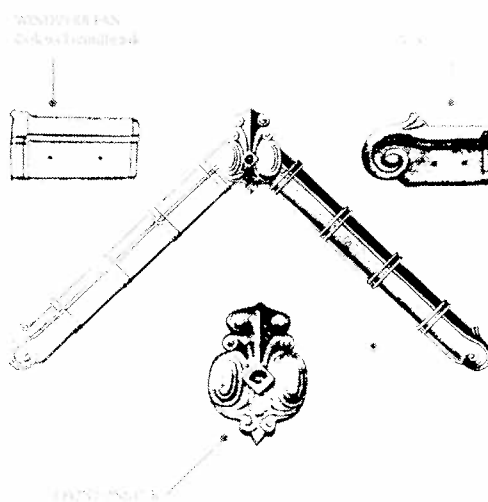
Als opwarmer voor de **bijeenkomst op 29 oktober a.s.** die over *dakpannen* gaat, nu alvast een bijdrage over *dakornamenten*. Dakornamenten werden al zeer vroeg toegepast. Er zijn religieuze afbeeldingen bekend uit de 11de eeuw waar al sprake is van dakornamentiek.

Status

Naast de reguliere dakbedekking van pannen of natuurleien, wilde men graag het dak wat allure geven door de nokafwerking te verfraaien met ornamenten. Deze waren veelal gemaakt van gegoten lood, brons of koper. Zo is er op de Dom te Aken over de nok een uitbundige ornamentiek van koper te zien. Dakornamenten waren een vorm van status en alleen weggelegd voor de kloosters, kerken en belangrijke gebouwen. In ons land is bijvoorbeeld het uit 1612 daterende weeshuis te Buren (Gld.) rijk versierd met loden dakornamenten. Dit fraaie in renaissancestijl gebouwde pand, in opdracht van Maria van Nassau, is over de loden nok en dito hoekkepers afgewerkt met gegoten dakkammen in sierlijke motieven. Het aanzien van het dak en dus ook van het pand kan nog worden vergroot door frontonstukken, windveerpannen aan het einde afgewerkt met een mooie krul. En dit alles in keramiek, dus gewoon in gebakken klei, hetzelfde materiaal waar de dakpannen ook van worden gemaakt. Ons land heeft nooit echt voorop gelopen met dakornamenten, daarvoor moeten we in Frankrijk, Duitsland, Roemenië en Hongarije zijn. Waarschijnlijk is onze toch wat calvinistische achtergrond hier de oorzaak van.

Dakpiron

Op het hoogste punt waar twee hoekkepers

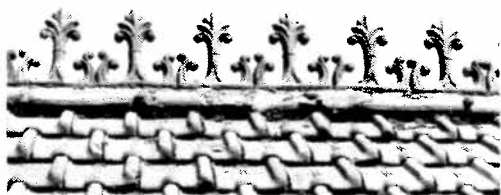
bij elkaar komen met de nok, kan men een zogenoemde dakpiron plaatsen; deze kan van zowel lood, zink, koper of gewoon ijzer zijn. De keuze van ijzer is de slechtste, want dit gaat na een aantal jaren roesten en in het ergste geval zal de stenen basis waarin het

meestal wordt verankerd uit elkaar gaan barsten als gevolg van expansie (volumevergroting) door het roestende ijzer.

19de Eeuw

Om bij het dakpannenverhaal te blijven, zien we dat in de tweede helft van de 19de eeuw, toen de dakpanindustrie tot grote bloei kwam,

Nokafwerking met keramische dakkammen.
Woning te Nijmegen ca. 1910.

juist deze tak van nijverheid inspeelde op wat onze voorouders al gedaan hadden: de status van je huis werd vergroot doordat het werd verfraaid met ornamenten.

Was al enkele eeuwen bijvoorbeeld een dak gedekt met verglaasde (glazuur) dakpannen, dan had dit al een status verhogende werking, immers rode dakpannen was voor het gewone volk, blauw gesmoorde voor de middenstand

en de adel en de rijke burger koos voor zwart geglazuurde dakpannen. Door het plaatsen van keramische dakkammen en dakpironnen op speciaal daarvoor gemaakte nokvorsten en zogenoemde broekstukken kreeg het pand wel een zeer fraaie uitstraling. Eigenlijk kopieerde de industrie wat de bouwmeesters in voorgaande eeuwen al ontwierpen. In de jaren dertig van de vorige eeuw raakte dakornamentiek langzaam in de vergetelheid en vond men het niet echt een noodzaak: immers er waren andere belangrijke zaken die geld kosten voor in de plaats gekomen. Het werd weinig meer toegepast. De fabrieken bleven echter wel in hun catalogi afbeeldingen plaatsen tot de jaren 1950 en men had soms wel de keuze uit acht tot tien verschillende modellen. Fabrieken als Van Oordt in Alphen a/d Rijn, Teeuwen en Laumans in Tegelen hadden een grote keuze aan dakornamentiek. Tegenwoordig worden dakornamenten af en toe nog geplaatst: men vindt het veelal te duur. Eigenlijk is dit vreemd, want alom is te zien dat menige oprit of terras wél met dure bestratingen wordt volgelegd.

tekst en foto's Huub Mombers

Open Dag Hout

De Open Dag Hout is een themadag met als onderwerp hout, in de meest ruime zin van het woord. De standhouders tonen voorwerpen, objecten, modellen, vaardigheden, kunsten of andere zaken van de meest uiteenlopende aard, echter altijd met een link naar hout. Over het algemeen zijn het hobbyisten, ambachtslieden of semi-professionele handwerkslieden. Wat zij tonen is van hoge kwaliteit met oog voor detail en perfectie. Echter ook degenen die menen dat hun werkstukken niet goed genoeg zijn voor expositie, zijn van harte welkom. Voorop staat niet de kwaliteit, maar het plezier en de creativiteit die de mensen uitstralen als zij bezig zijn met hout. De sfeer is het beste te omschrijven als een gezellige informele ontmoetingsdag.

~ zondag 30 oktober 2005 ~
Sport- en Evenementencentrum "De Smelt"
Assen

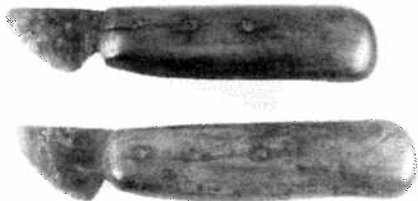
exposities, kunstwerken, demonstraties, muziek,
instrumenten, kindertimmerhoek, speelgoed, opleidingen
en nog veel meer!

**VOOR JONG EN OUD
MET PASSIE VOOR HOUT**

WATISDAT? DATISDAT!

WAT IS DAT/DAT IS DAT is een rubriek 'voor lezers, door lezers', onder redactie van Hans Rode, Seminarieweg 23, 4854 PA BAVEL. Als u een onbekend stuk gereedschap bezit waarvan u doel en herkomst niet kent, stuur hem dan een tekening of duidelijke foto en vermeld de afmetingen en eventuele gegevens waarover u wel beschikt. Wellicht dat onze lezers een oplossing voor uw probleem kunnen aandragen en vindt u de oplossing onder het kopje DAT IS DAT in een volgend tijdschrift terug.

Ordinair of intrigerend?

Messen vinden we vaak wat 'ordinaire' stukjes handgereedschap. Maar ze zijn vanaf de prehistorie bij vele ambachten terug te vinden. In velerlei toepassing en in zeer uiteenlopende uitvoering. Zo ook de mesjes op bijgaande foto.

Bij het zien van één zo'n exemplaar zou je

denken aan een sterk afgesleten (keuken)mes. Maar wanneer je in één en dezelfde partij precies dezelfde mesjes tegenkomt, geeft dat te denken. Zouden we hier dan toch met een specifiek stukje gereedschap te maken hebben voor een speciale toepassing of behorend bij een bepaald ambacht? Aan mij de vraag; aan u het antwoord!

Noot

Op een van de mesjes lijkt met wat fantasie en goede wil een laatste restant van een fijne tanding aanwezig te zijn. Achteraf bekeken dan toch geen mesje, maar een zaagje?

Hans Rode

Vreemd geval

Het vreemde apparaat hiernaast is deels van messing, deels van koper vervaardigd en voorzien van aangesoldeerde ijzeren handgrepen.

De branderkoppen (vergelijkbaar met die van een petroleumlamp) zijn van verschillende grootte. Op beide is de aanduiding ingeslagen:

HINGE CONE
DIAMONDLITE
BRITISH MAKE

Op het voorste 'uitsteeksel' aan de bovenzijde lijkt een niveaumeter aanwezig te zijn, die beweegbaar is langs een simpele schaalverdeling. De vraag is natuurlijk: Wat is dat?

Reacties graag naar het redactieadres.

VRAAG & AANBOD

Deze gratis advertentierubriek is bestemd voor niet-commerciële advertenties van en voor de leden van de vereniging Ambacht & Gereedschap.

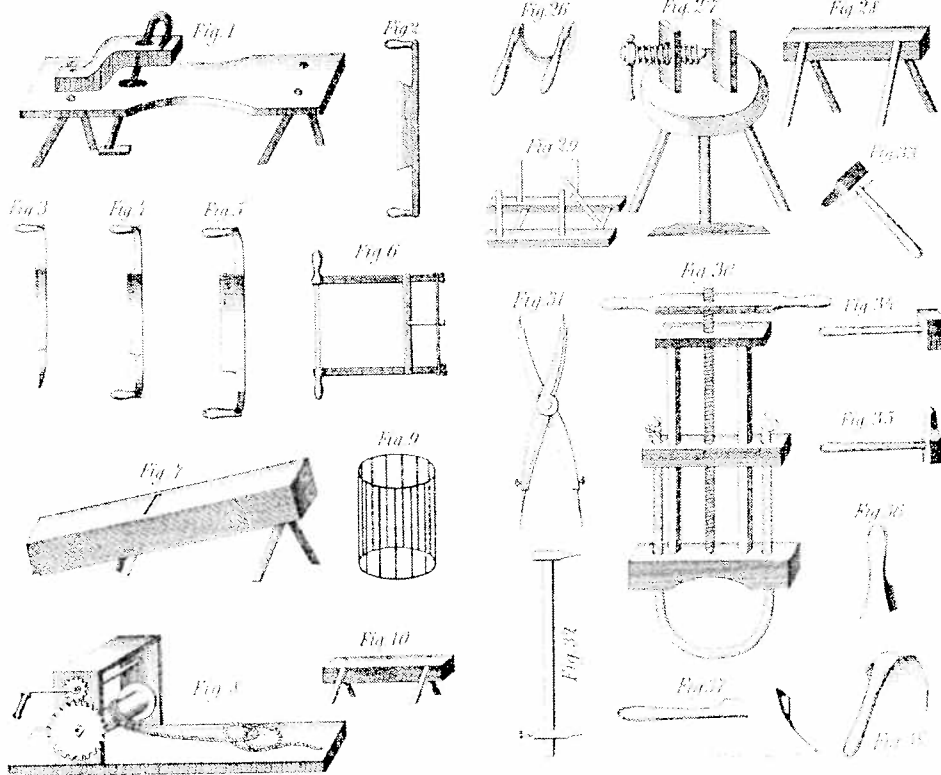
Bestuur en redactie zijn niet aansprakelijk voor de inhoud van de advertenties. Inzendingen voor deze rubriek opsturen naar het redactieadres Jacob van Ruysdaellaan 11, 2343 EN OEGSTGEEST.

Gezocht: kuipersgerei

Het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem is bezig met het reconstrueren van een kuiperswerkplaats in een boerderij afkomstig uit Krawinkel. De boerderij kende in de 19de eeuw een lange periode van dubbele bewoning zoals toen overigens wel meer voorkwam in Zuid-Limburg. In een deel van de boerderij woonde en werkte een boerengезin, terwijl de buurman (een broer) het kuipersvak uitoefende.

Kuiper Matthieu Lemmens heeft geen sporen nagelaten. Waarschijnlijk heeft hij een gat in de markt ontdekt bij de opkomst van bierbrouwerijen, stroop-, azijn- en ciderstokers in Geleen en omgeving. Maar hoe groot zijn bedrijf precies was en welke gereedschappen hij gebruikte, is onbekend.

Toch willen we in de boerderij aandacht besteden aan het maken van vaten en kuipen. Hiertoe hebben we twee documentaires samengesteld die bezoekers nu al kunnen zien. Bij een ervan zijn enkele goede bekenden van de vereniging *Ambacht en Gereedschap*

betrokken geweest, namelijk Lau Wijnhoven en Johan Kasper die regelmatig demonstraties geven in het Limburgs Openluchtmuseum Eynderhoof. In de documentaire *Het maken van een waterremmer* tonen zij duidelijk welke handelingen men moet verrichten om een schijnbaar eenvoudig waterremmertje te produceren.

Een tweede film gaat in op de geschiedenis van vijf generaties kuipers in de familie Peulen in Neer. In de geschiedenis van Hannes, Janus, Sjang, Jan en Hans Peulen komen verschillende aspecten aan bod, zoals de gedrevenheid van Sjang in de nadagen van zijn vak en de overstap naar een andere bedrijfstak, namelijk het maken van houten zeilboten voor de pleziervaart aan de Maas.

In de komende winter gaan we verder met het inrichten van een kuiperswerkplaats en mogelijk ook met het opleiden van geïnteresseerde houtbewerkers in het kuipersvak. En hiertoe zijn we hard op zoek naar oude kuiperswerktuigen. We hebben vooral behoefte aan een voegbank, dat wil zeggen een grote, omgekeerde schaaaf waarop de duigen worden gefatsoeneerd (fig. 7). Eventueel volstaat de beitel van zo'n voegbank. Ook andere werktuigen kunnen we gebruiken zoals een trekbank of ezel (fig. 1), kuipersbijlen en -dissels (fig. 37 en 38), omslagboren, een vuurkorf (fig. 9), enzovoorts. We zoeken vooral materiaal voor het maken van relatief dun ton- en vaatwerk (uit de tijd voor het industriële en krachtige pils!).

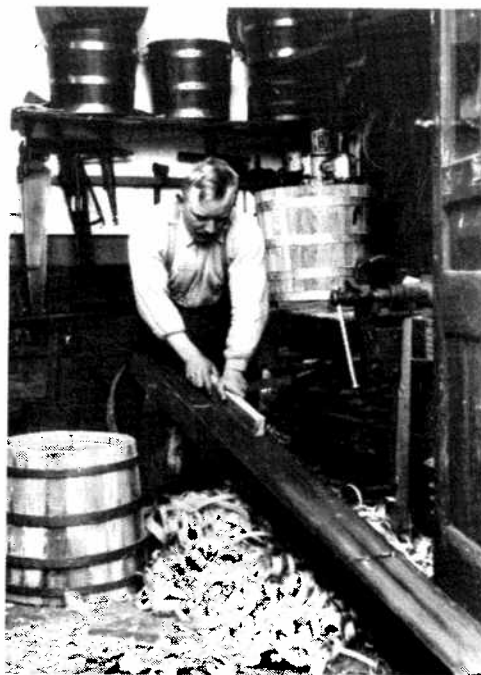

foto Karel Klein, copyright Jan W. Kesler

De tekeningen zijn ontleend aan het boek August Schmidt, *Der Groß-Böttcher, Ein Lehrbuch für Faßbinder* (Barmen 1880).

Indien u kuipersgereedschappen heeft en voor dit doel aan het Nederlands Openluchtmuseum wilt afstaan, kunt u contact opnemen met

**Renate van de Weijer: 026-3576223
06-21848197
r.van.de.weijer@openluchtmuseum.nl**

Te koop wegens overcompleteet in ons museumpje:

Originele **plaatwals**
ca. 1900, op houten bok
(goudsmidgereedschap).

Prijs: € 200,--

John Bijsterveld
Meester goudsmid/edelsmid
Leenderweg 37
5554 CK Valkenswaard
tel. (040) - 204 24 89

Aangeboden:

Metalen **kalkmouw** (twee stuks)
met bijbehorende hoge schraag
(zogenoemd paard)

Prijs nader over een te komen

Hans Rode, Bavel (bij Breda)
tel. (0161) - 43 18 06

SAMENVATTINGEN / SUMMARIES

As a service to our non-Dutch readers short summaries are provided on topics of interest. As earlier announced, this column would have been Jan de Witte's responsibility, but due to vacation and other circumstances Gijs Nederlof will fill in for him this time.

Page 6 starts with an account of our Spring outing to the Open Air Museum Eynderhoof. The specialty of the day were several crafts practised simultaneously, such as *baking bread, clog making, basket weaving, glaziering, peat cutting, blacksmithing* and (*trestle*) *sawing*. Highlights of the day were *barrel stave making* and *wheel tyring*.

Page 14 has a photo a 'torched roof' in a barn in the Open Air Museum Eynderhoof. To prevent raining and snowing in, the joints between roof tiles laid on lath are filled with straw wisps (Dutch: *dokken* or *poppen*). This practice is nowadays a rarity only preserved in rural structures.

Page 15 shows two '*shepherd's scoops*'. An article on these tools is to follow in one of our next issues.

Page 16 and 17 start a new series on *auxiliary tools* used in the building trade. This first article is concerned with checking for possible defects in boards such as crook, warp, twist and bow. Checking for such deficiencies can be done by means of a square and *straight edges*.

In **pages 18** and following Jan Verhoeven, a retired cabinet maker and antique furniture restorer, describes how a *marker gauge* can be put to use as a cutting gauge for making *inlaid banding* in *marquetry work*. He explains how to produce different patterns of inlay, from single strips of veneer to complex patterns with three-dimensional trompe-l'oeil effects in different coloured veneers.

On **page 24** Johan De Punt continues his contribution by discussing a nicely forged *pruning chisel* in the inventory of the museum of the local history association of Epe-Mere (Belgium).

Page 27 offers a poem in the vernacular of the Zaanstreek (north of Amsterdam) about a *carpenter's toolchest*.

In **pages 28** and following Jan Verhoeven reflects on an earlier appearance (A&G nr. 28) of a curious *toothing plane* (see page 52). Jan explains the practice of *toothing and scraping* wood surfaces in furniture making from his own experience. The riddle of the remarkable tothing plane is left for a next issue.

Page 31 deals with the *index calliper*, (a *clockmaker's tool* to measure the thickness of movements). The one depicted is calibrated in tenths of a millimetre (hence *tiendemaat*), but earlier examples are calibrated in twelfths of a ligne (0,188 mm), the ligne again being a twelfth of a Paris inch (pouce) of 27,07 mm, hence the term *douzième* (see Charles F. Hummel's book *With Hammer in Hand*).

Gerrit van der Heide's article that begins on **page 32** is entitled *Tools as Sacrifice*. He discusses the practices of our Neolithic forbears to sacrifice implements, amongst them tools (and sometimes people!), to the gods, presumably to obtain their goodwill.

On **page 36** Hans Rode continues his series on GEVELSTENEN (stone tablets in house fronts). This time it's the turn of a tablet in Ridderkerk near Rotterdam. The stone depicts mason's tools such as the *brick axe*, the *trowel* and the *bricklayer's hammer*.

Pages 38 through 50 contain reports about memorable events that have taken place. 1) Visit to the exposition Van boom tot vat (*From tree to barrel*) in the Municipal Museum of Lokeren (Belgium); 2) A&G takes part in the *Restoration Fair* in 's-Hertogenbosch; 3) *Restoration of an American Windmill* (from the Golden Gate Park, San Fransisco) in the Dutch millwright's workshops of Lucas Verbij Hoogmade; 4) Visit to the Oude Ambachten en Speelgoedmuseum (*Old Trades and Toy Museum*) of Terschuur; Opening of the private *Roof Tile Museum* of A&G-member Huub Mombers and 5) An A&G-organized visit to the Lips Slotenmuseum (*Lock and Key Museum*) in Dordrecht.

The remainder of the journal is devoted to returning columns with small bits and pieces like LEZERS SCHRIJVEN (letters from readers), OPGEMERKT (observations), BOEKENNIEUWS (new books), MUSEAAL (museum tips), AGENDA and WAT-IS-DAT (whatsits).

GN